

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ДАВИДЮК МИКОЛА ВАДИМОВИЧ

УДК 338.1:338.23

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ
У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД**

051 «Економіка»
05 «Соціальні та поведінкові науки»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання
на відповідне джерело М. В. Давидюк

Науковий керівник
ТКАЧУК Вадим Анатолійович,
доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Давидюк М. В. Економічний механізм забезпечення сталого розвитку сільських територій у повоєнний період. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка». Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2026.

На основі досліджень доробку вітчизняних та іноземних вчених щодо сутнісно-змістовних характеристик сільських територій встановлено, що сільські території виступають ключовим детермінантом збереження традиційного укладу життя місцевого населення та відіграють важливе значення у відтворенні людського, виробничого та природно-ресурсного потенціалу країни. Аналіз основних трендів реформування системи територіального управління та наслідків завершення процесу формування мережі укрупнених територіальних громад продемонстрував, що поглиблення децентралізації влади детермінувало підвищення актуальності вирішення проблеми сталого розвитку сільських територій, котрі виступають основним ареалом концентрації природно-ресурсних благ та територіальним базисом виробництва сільськогосподарської сировини як ключового детермінанта продовольчої безпеки. У дисертації приведено авторську дефініцію поняття «сталий розвиток сільських територій», згідно якої сталий розвиток сільських територій є моделлю розвитку, котра передбачає збалансоване співіснування економічної, соціальної та екологічної сфер сільської поселенської мережі через розвиток базових, структуроутворюючих та обслуговуючих ланок сільської економіки.

Результати проведених досліджень показали, що інституціоналізований в економічному механізмі сталого розвитку сільських територій спектр форм, методів, інструментів та важелів регуляторного впливу має бути зорієнтований на збалансований розвиток соціальної, економічної та екологічної складових сільського розвитку. Згідно авторського підходу соціальна складова сталого розвитку сільських територій у короткостроковому періоді повинна

передбачати: фізичну та психологічну реабілітацію постраждалих громадян внаслідок збройної агресії російських загарбників; зменшення рівня сільського безробіття; зростання рівня сільської зайнятості та самозайнятості; формування соціального пакету для вразливих верств населення; соціальну адаптацію переселенців з тимчасово окупованих територій. Економічна складова сталого розвитку сільських територій має бути зорієнтована на диверсифікацію сільської економіки, кооперацію сільськогосподарських виробників та переробних підприємств, розбудову логістично-складської інфраструктури, інтеграцію сільського та лісового господарства, розвиток рибного та мисливського господарства, розбудову інфраструктури сільського туризму. Екологічна складова сталого розвитку повинна передбачати: екологічний реінжиніринг порушених земель внаслідок воєнних дій; упорядкування звалищ побутового сміття та вживаних матеріальних ресурсів; розбудову систем централізованого водовідведення; впровадження технологій ґрунтозахисного землеробства; розширення масштабів агролісомеліорації; модернізацію очисних споруд переробних підприємств.

На основі переосмислення існуючих підходів щодо програмування та планування сталого розвитку сільських територій, а також вивчення кращих вітчизняних та іноземних практик соціально-економічного піднесення сільської поселенської мережі встановлено, що магістральним елементом методологічної бази дослідження процесів становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій виступає відхід від стереотипного підходу програмування соціально-економічного піднесення села до інклюзивно-комплексного підходу використання екзогенних та ендегенних резервів сталого розвитку сільської поселенської мережі.

Обґрунтовано, що модель теоретико-методологічного забезпечення дослідження процесів становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій має охоплювати реалізацію п'яти етапів: перший етап (перехід від стереотипного до інклюзивно-комплексного підходу програмування сільського розвитку); другий етап (формування набору методів дослідження

відтворювальних пропорцій на сільських територіях); третій етап (вибір типу економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій – наздоганяючий, антикризово-компенсаційний, випереджальний); четвертий етап (вибір форми економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій – централізована, децентралізована, диференційована); п'ятий етап (інституціоналізація методів та інструментів регуляторного впливу на сталий розвиток сільських територій).

Оцінка системно-інституційних вимірів становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій дала підстави стверджувати, що основними складовими (елементами) такого механізму у повоєнний період виступають: бюджетно-податковий, грошово-кредитний, регламентно-дозвільний та майновий. Визначено, що бюджетно-податковий елемент є ключовою складовою економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій, який охоплює сукупність методів, інструментів та прийомів застосування бюджетних та податкових регуляторів задля наповнення фінансових фондів сільських територіальних громад з метою фінансування окремих статей видатків бюджетів вказаного таксономічного рівня.

Дослідження передумов та ресурсних можливостей становлення економічного механізму переведу сільських територій на модель сталого розвитку показали, що у 1999–2024 роках спостерігається нееквівалентний розподіл валової доданої вартості сільського господарства як базової ланки сільської економіки, що проявляється у низькій питомій вазі сільських бюджетів (бюджетів сільських територіальних громад) у сукупних доходах Зведеного бюджету України. Виходячи з нееквівалентності розподілу валової доданої вартості сільського господарства на користь бюджетів сільських територіальних громад, встановлено, що сталий розвиток сільських територій напряду залежить від застосування комплексного підходу до використання місцевого природно-ресурсного потенціалу через розвиток поряд із сільським господарством лісового, мисливського та рибного господарства, а також

сільського та зеленого туризму і різноманітних форм рекреаційного природокористування.

Результати досліджень показали, що формування економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій у повоєнний період має базуватися на SWOT-аналізі сильних та слабких сторін, можливостей та загроз (ризиків) переводу на модель сталого розвитку економічної, соціальної та екологічної складових сільської поселенської мережі у воєнний період. Встановлено, що ключовою загрозою (ризиком) забезпечення сталого розвитку сільських територій виступає продовження воєнних дій, пасивність місцевого самоврядування в процесах стимулювання комплексного використання наявного ресурсно-виробничого потенціалу та диверсифікації сільської економіки, а також інституціоналізація сучасних форм реалізації угод публічно-приватного партнерства щодо використання комунального майна та вирішення місцевих екологічних проблем.

У дисертації визначено системно-інституційний вимір становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій у повоєнний період, квінтесенцією якого виступає інституційна архітектоніка переводу сільських територій на модель сталого розвитку, котра базується на Глобальних цілях сталого розвитку, затверджених ООН, Єдиній аграрній політиці ЄС та фундаментальних засадах поглиблення децентралізації та функціонування мережі укрупнених територіальних громад в Україні, а також передбачає трансформацію стратегічного цілепокладання розвитку сільського господарства та сільських територій на період до 2030 року через модернізацію системи фінансового стимулювання сталого розвитку соціальної, економічної та екологічної складових функціонування сільської поселенської мережі.

Дослідження показали, що випереджальний тип економічного механізму сталого розвитку сільських територій у повоєнний період найбільшою мірою відповідає потребам розширеного відтворення соціальної, економічної та екологічної складових функціонування сільської поселенської мережі. Обґрунтовано, що формування інституційного середовища становлення

випереджального типу економічного механізму сталого розвитку сільських територій у повоєнний період має базуватися на диференційовано-децентралізованій формі вибору методів та інструментів регуляторного впливу на відтворювальні пропорції у сільській економіці та передбачати інституційно-інфраструктурну модернізацію соціальної, економічної та екологічної складових сільської поселенської мережі.

На основі проведеного аналізу встановлено, що основними групами стратегічних пріоритетів інституційно-інфраструктурної модернізації сільської економіки виступають: 1) розбудова соціальної, екологічної, логістично-складської та виробничої інфраструктури; 2) розвиток несільськогосподарських видів діяльності; 3) комплексний розвиток сільського господарства; 4) інформатизація та цифровізація сільського розвитку; 5) низьковуглецевий розвиток, який передбачає максимально можливу відмову від традиційних мінеральних палив та переорієнтацію на відновні джерела енергії; 6) комерціалізація екосистемних послуг, яка передбачає максимізацію залучення у господарський обіг природно-ресурсних активів, які відзначаються високим рівнем рекреаційної цінності, киснепродукуючої, вуглецево-поглинаючої та водорегулюючої здатності.

Авторський концепт вибору випереджального типу економічного механізму сталого розвитку сільських територій у повоєнний період передбачає першочерговість усунення комплексу інституційних пасток та інституційних розривів в системі сільського розвитку, що сформувалися у довоєнний та воєнний період, зокрема хронічної «пастки» бідності, котра вже тривалий період є невід'ємною складовою сільського укладу життя в Україні. Встановлено, що консервація «пастки» сільської бідності виникла внаслідок відсутності цілеспрямованої державної політики щодо усунення першопричин депресивності сільських територій, а також внаслідок нерозвиненості інструментарію стимулювання диверсифікації сільської економіки.

Встановлено, що переведення сільських територій на модель сталого розвитку великою мірою залежить від зміцнення бюджетної самодостатності

сільських територіальних громад. У даному контексті визначено, що зростання бюджетної самодостатності сільських територіальних громад визначається комплексним розвитком базової ланки сільської економіки, якою виступає сільськогосподарське виробництво. Результати досліджень дали змогу стверджувати, що комплексний розвиток сільськогосподарського виробництва є таким розвитком, який охоплює виробництво сільськогосподарської сировини, паритетний розвиток рослинництва та тваринництва, первинну та поглиблену переробку сільськогосподарської сировини, утилізацію відходів сільськогосподарського виробництва в енергетичних та виробничих цілях.

Ключові слова: сільські території, економічний механізм, сталий розвиток, сільська економіка, сільська поселенська мережа, сільські територіальні громади, сільське господарство, публічно-приватне партнерство, «пастка» бідності.

ANNOTATION

Davydyuk M. V. Economic mechanism for ensuring sustainable development of rural areas in the post-war period. Qualification scientific work as a manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in the field of 051 «Economics». National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Kyiv, 2026.

Based on research by domestic and foreign scientists on the essential characteristics of rural areas, it has been established that rural areas are a key determinant in preserving the traditional way of life of the local population and play an important role in restoring the country's human, productive and natural resource potential. An analysis of the main trends in the reform of the territorial management system and the consequences of the completion of the process of forming a network of enlarged territorial communities has shown that the deepening of decentralisation of power has determined the increased relevance of solving the problem of sustainable development of rural areas. They are the main area of concentration of natural and the territorial basis for the production of agricultural raw materials as a key

determinant of food security. The dissertation provides the author's definition of the concept of 'sustainable development of rural areas,' according to which sustainable development of rural areas is a model of development that provides for the balanced coexistence of the economic, social and environmental spheres of the rural settlement network through the development of the basic, structure-forming and service links of the rural economy.

The results of the studies showed that the range of forms, methods, instruments and levers of regulatory influence institutionalised in the economic mechanism of sustainable development of rural areas should be focused on the balanced development of the social, economic and environmental components of rural development. According to the author's approach, the social component of sustainable development of rural areas in the short term should include physical and psychological rehabilitation of citizens affected by the armed aggression of Russian invaders; reduction of rural unemployment; an increase in rural employment and self-employment; the creation of a social package for vulnerable groups of the population; the social adaptation of displaced persons from temporarily occupied territories. The economic component of sustainable development of rural areas should be focused on diversifying the rural economy, cooperation between agricultural producers and processing enterprises, developing logistics and storage infrastructure, integrating agriculture and forestry, developing fisheries and hunting, and developing rural tourism infrastructure. The environmental component of sustainable development should include ecological re-engineering of land damaged by military operations; cleaning up household waste and used material resources; developing centralised water drainage systems; introducing soil-protecting farming technologies; expanding the scale of agroforestry; modernisation of treatment facilities at processing enterprises.

Based on a rethinking of existing approaches to programming and planning sustainable development in rural areas, as well as studying the best domestic and foreign practices of socio-economic advancement of the rural settlement network, it has been established that the main element of the methodological basis

for researching the processes of establishing an economic mechanism for sustainable development of rural areas is a departure from the stereotypical approach to programming the socio-economic advancement of villages to an inclusive and complex approach to the use of exogenous and endogenous reserves for the sustainable development of the rural settlement network.

It has been substantiated that the model of theoretical and methodological support for research into the processes of establishing an economic mechanism for sustainable development of rural areas should cover the implementation of five stages. Stage 1 (transition from a stereotypical to an inclusive and comprehensive approach to rural development programming). Stage 2 (development of a set of methods for researching reproductive proportions in rural areas). Stage 3 (selection of the type of economic mechanism for ensuring sustainable development of rural areas – catch-up, anti-crisis compensation, or pre-emptive). Stage 4 (selection of the form of economic mechanism for ensuring sustainable development of rural areas – centralised, decentralised, differentiated). Stage 5 (institutionalisation of methods and instruments of regulatory influence on sustainable development of rural areas).

An assessment of systemic and institutional measures for establishing an economic mechanism for sustainable development in rural areas has led to the conclusion that the main components (elements) of such a mechanism in the post-war period are budgetary and tax, monetary and credit, regulatory and licensing, and property. It has been determined that the budgetary and tax element is a key component of the economic mechanism for ensuring the sustainable development of rural areas, which covers a set of methods, instruments and techniques for applying budgetary and tax regulators to fill the financial funds of rural territorial communities in order to finance individual items of expenditure of budgets at the specified taxonomic level.

Research into the prerequisites and resource capabilities for establishing an economic mechanism for transitioning rural areas to a sustainable development model has shown that in 1999–2024 there was an unequal distribution of gross value

added in agriculture as the basic link in the rural economy, manifested in the low share of rural budgets (budgets of rural territorial communities) in the total revenues of the Consolidated Budget of Ukraine. Based on the unequal distribution of gross value added from agriculture in favour of rural territorial community budgets, it has been established that the sustainable development of rural areas directly depends on the application of a comprehensive approach to the use of local natural resource potential through the development of forestry, hunting and fisheries alongside agriculture, as well as rural and green tourism and various forms of recreational nature use.

The results of the research showed that the formation of an economic mechanism for ensuring sustainable development of rural areas in the post-war period should be based on a SWOT analysis of the strengths and weaknesses, opportunities and threats (risks) of transitioning to a model of sustainable development of the economic, social and environmental components of the rural settlement network during the war period. It has been established that the key threat (risk) to ensuring sustainable development of rural areas is the continuation of military operations, the passivity of local self-government in the processes of stimulating the comprehensive use of existing resource and production potential and diversification of the rural economy, as well as the institutionalisation of modern forms of public-private partnership agreements on the use of communal property and the resolution of local environmental problems.

The dissertation defines the systemic and institutional dimension of the formation of the economic mechanism for sustainable development of rural areas in the post-war period, the essence of which is the institutional architecture for the transition of rural areas to a sustainable development model based on the UN Sustainable Development Goals, the EU's Common Agricultural Policy and the fundamental principles of deepening decentralisation and the functioning of a network of enlarged territorial communities in Ukraine. It also provides for the transformation of strategic goal-setting for the development of agriculture and rural areas for the period up to 2030 through the modernisation of the system

of financial incentives for the sustainable development of the social, economic and environmental components of the functioning of the rural settlement network.

Research has shown that the proactive type of economic mechanism for sustainable development of rural areas in the post-war period best meets the needs of expanded reproduction of the social, economic and environmental components of the functioning of the rural settlement network. It has been substantiated that the formation of an institutional environment for the establishment of a proactive type of economic mechanism for sustainable development of rural areas in the post-war period should be based on a differentiated and decentralised form of selecting methods and instruments of regulatory influence on the reproductive proportions in the rural economy and should provide for the institutional and infrastructural modernisation of the social, economic and environmental components of the rural settlement network.

Based on the analysis, it has been established that the main groups of strategic priorities for institutional and infrastructural modernisation of the rural economy are: 1) development of social, environmental, logistics, warehousing and production infrastructure; 2) development of non-agricultural activities; 3) comprehensive development of agriculture; 4) informatisation and digitalisation of rural development; 5) low-carbon development, which involves the maximum possible rejection of traditional mineral fuels and a reorientation towards renewable energy sources; 6) commercialisation of ecosystem services, which involves maximising the economic use of natural resource assets that are characterised by high recreational value, oxygen-producing, carbon-absorbing and water-regulating capacities.

The author's concept of choosing a proactive type of economic mechanism for sustainable development of rural areas in the post-war period provides for the priority of eliminating a complex of institutional traps and institutional gaps in the rural development system that formed in the pre-war and war periods, in particular the chronic trap of poverty, which has long been an integral part of rural life in Ukraine. It has been established that the perpetuation of the rural poverty trap

is due to the lack of a targeted state policy to eliminate the root causes of rural depression, as well as the underdevelopment of instruments to stimulate the diversification of the rural economy.

It has been established that the transition of rural areas to a sustainable development model largely depends on strengthening the budgetary self-sufficiency of rural communities. In this context, it has been determined that the growth of budgetary self-sufficiency of rural communities is determined by the comprehensive development of the basic link in the rural economy, which is agricultural production. The results of the research made it possible to assert that the comprehensive development of agricultural production is a development that covers the production of agricultural raw materials, the balanced development of crop and livestock farming, the primary and in-depth processing of agricultural raw materials, and the utilisation of agricultural waste for energy and production purposes.

Key words: rural areas, economic mechanism, sustainable development, rural economy, rural settlement network, rural communities, agriculture, public-private partnership, poverty trap.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових виданнях,

включених до Переліку наукових фахових видань України

1. Давидюк М. В. Систематизація підходів у дослідженні понятійно-категоріального апарату сталого розвитку сільських територій. Журнал стратегічних економічних досліджень. 2024. № 2 (19). С. 93–113.

2. Давидюк М. В. Сільські території в умовах поглиблення децентралізації: формування комплексного підходу до забезпечення сталого розвитку. Агросвіт. 2025. № 11. С. 186–192.

3. Давидюк М. В. Інституційні засади формування економічного механізму сталого розвитку сільських територій в умовах воєнних та повоєнних викликів. Агросвіт. 2025. № 13. С. 20–24.

4. Давидюк М. В. Актуалізація принципів сталого розвитку аграрних підприємств України у повоєнний період. Актуальні проблеми економіки. 2025. № 8 (290). С. 124–136.

5. Ткачук В. А., **Давидюк М. В.** Методологічне забезпечення дослідження процесів становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій: трансформація підходів та етапи формування. Економіка та суспільство. 2025. № 78. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/6490/6430> (Ткачуком В. А. обґрунтовано підхід до побудови архітектури дослідження сутності економічного механізму сталого розвитку сільських територій. Давидюком М. В. розкрито зміст економічного механізму сталого розвитку сільських територій в сучасних умовах).

Тези наукових доповідей

6. Давидюк М. В. Економічні виклики розвитку аграрного сектору сільських територій України в умовах післявоєнного відновлення. Фінансово-кредитне та обліково-аналітичне забезпечення післявоєнного відновлення економіки України: Міжнародна науково-практична конференція з нагоди святкування 50-річчя кафедри статистики та економічного аналізу, 30-річчя кафедри фінансів та 25-річчя кафедри банківської справи та страхування, м. Київ, 5–6 жовтня 2023 року: тези доповіді. Київ, 2023. С. 397–400.

7. Давидюк М. В. Актуальні питання фінансового забезпечення сільських територій в умовах воєнного стану. Фінансові механізми забезпечення відновлення економіки України в сучасних умовах: Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених, м. Ірпінь, 22 лютого 2024 року: тези доповіді. Ірпінь, 2024. С. 117–119.

8. Давидюк М. В., **Ткачук В. А.** Сутність комплексного підходу до забезпечення сталого розвитку сільських територій. Здобутки та досягнення прикладних та фундаментальних наук ХХІ століття: IX Міжнародна наукова конференція, м. Миколаїв, 16 травня 2025 року: тези доповіді. Вінниця, 2025. С. 28–30. (Давидюком М. В. ідентифіковано складові сталого розвитку

сільських територій. Ткачуком В. А. сформульовано зміст комплексного підходу щодо переведення сільських територій на модель сталого розвитку).

9. Давидюк М. В. Інституційні виміри становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій в сучасних умовах. Глобальні виклики та інновації: шляхи розвитку сучасної науки: IV Міжнародна наукова конференція, м. Львів, 11 липня 2025 року: тези доповіді. Вінниця, 2025. С. 12–14.

10. Давидюк М. В. Економічний механізм забезпечення сталого розвитку сільських територій: специфікація структурних елементів. Розвиток наук в умовах нової реальності: проблеми та перспективи: V Міжнародна наукова конференція, м. Тернопіль, 19 вересня 2025 року: тези доповіді. Вінниця, 2025. С. 20–23.

ЗМІСТ

ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД	26
1.1. Категоріально-понятійний апарат та теоретичні аспекти забезпечення сталого розвитку сільських	26
1.2. Поняття та сутнісна характеристика економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій у повоєнний	47
1.3. Методологічна база дослідження процесів становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій в умовах воєнних та повоєнних викликів	62
Висновки до розділу 1	79
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ	82
2.1. Аналіз елементів економічного механізму сталого розвитку сільських територій	82
2.2. Оцінка рівня господарської та бюджетної самодостатності сільських територіальних громад як важливої передумови сталого розвитку сільських територій	100
2.3. Оцінка ризиків впливу воєнного стану на функціонування економічного механізму сталого розвитку сільських територій	121
Висновки до розділу 2	141
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГУВАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД	144
3.1. Стратегічні пріоритети формування державної політики сталого розвитку сільських територій в умовах повоєнного відновлення	144

3.2. Моделювання економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій у повоєнний	162
3.3. Формування набору стратегічних ініціатив зміцнення бюджетної самодостатності сільських територіальних громад	182
Висновки до розділу 3	193
ВИСНОВКИ	198
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	203
ДОДАТКИ	222

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Подолання депресивності розвитку сільських населених пунктів та розбудова сучасної поселенської мережі у відповідності з кращими іноземними лекалами сільського розвитку вимагають формування дорожньої карти переводу сільських територій України на модель сталого розвитку. Повноцінний сталий розвиток сільських територій уможлиблюється за умови забезпечення сталості функціонування соціальної, економічної та екологічної складових господарства у сільській місцевості. Синхронізація, функціональна конвергенція та взаємодоповнюваність соціальних, економічних та екологічних пріоритетів у забезпеченні сталого розвитку сільських територій найбільшою мірою залежить від поєднання методів, інструментів та важелів впливу на відтворювальні пропорції у сільській економіці через становлення відповідного економічного механізму.

Переведення на модель сталого розвитку соціальної, економічної та екологічної складових функціонування сільської поселенської мережі ускладнюється повномасштабним вторгненням на територію України російських загарбників, що призвело до численних людських, матеріальних та екологічних втрат українського села. Водночас необхідність результативнішого використання людського, природно-ресурсного, виробничого та інфраструктурного потенціалу села у повоєнний період вимагає прискореної імплементації сучасного економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій вже тепер.

Розробленню інституційних та теоретико-методологічних засад, а також практичних рекомендацій щодо забезпечення сталого розвитку сільських територій в умовах поглиблення децентралізації та загострення екзогенних і ендегенних загроз, зокрема на засадах соціальної й екологічної відповідальності та інклюзивності, присвячено наукові праці В. Байдали, Т. Балановської, О. Бородіної, В. Борщевського, В. Гаврилюка, Я. Гадзала, П. Гайдуцького, В. Гейця, В. Голяна, Б. Данилишина, О. Дребот, А. Діброви, В. Жука, В. Загорського, С. Кваші, М. Кизима, Т. Костюк, Ю. Лупенка,

М. Маліка, Н. Мединської, В. Нагорного, О. Павлова, О. Попової, І. Прокопи, П. Саблука, М. Стегней, М. Талавирі, В. Терещенка, В. Ткачука, М. Хвесика, О. Шпикуляка, Ю. Шпильової, В. Юрчишина та інших.

Водночас потребують конкретизації інституційні, теоретичні та методологічні засади перевodu сільських територій на модель сталого розвитку в умовах воєнних викликів та поглиблення інституційних трансформацій. Вимагають додаткового обґрунтування концептуальні підходи щодо інструментально-методологічного забезпечення становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій з урахуванням євроінтеграційних пріоритетів та вимог повоєнного відновлення сільської економіки, особливо на тимчасово окупованих територіях та у прифронтовій зоні. Для розроблення комплексного підходу до формування економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій потребують поглиблення авторські підходи щодо диференціації пріоритетів та диверсифікації фінансового забезпечення сталості розвитку соціальної, економічної та екологічної складових сільської поселенської мережі. Тому доцільність вирішення теоретичних, методологічних та прикладних проблем становлення економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій й зумовила вибір теми, мети, об'єкту, предмету та завдань дисертаційного дослідження.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є розроблення економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій України у повоєнний період.

Реалізація поставленої мети зумовила вирішення таких завдань:

- розкриття категоріально-понятійного апарату та теоретичних аспектів забезпечення сталого розвитку сільських територій;
- виявлення сутнісно-змістовних характеристик становлення економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій у повоєнний період;

- формування методологічної бази дослідження процесів становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій в умовах воєнних та повоєнних викликів;
- аналіз основних елементів економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій;
- оцінка рівня господарської та бюджетної самодостатності сільських територіальних громад як важливої передумови сталого розвитку сільських територій;
- комплексна оцінка ризиків впливу воєнного стану на функціонування економічного механізму сталого розвитку сільських територій;
- обґрунтування стратегічних пріоритетів формування державної політики сталого розвитку сільських територій в умовах повоєнного відновлення;
- стратегування становлення економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій у повоєнний період;
- формування набору стратегічних ініціатив зміцнення бюджетної самодостатності сільських територіальних громад як фінансової передумови забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Об'єкт дослідження – процес формування інституційного підґрунтя та теоретико-методологічного забезпечення становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій у повоєнний період.

Предмет дослідження – теоретико-методологічні підходи до вибору типу економічного механізму забезпечення сталого розвитку соціальної, економічної та екологічної складових функціонування сільської поселенської мережі.

Методи дослідження. Теоретичним і методологічним підґрунтям та методичною основою написання дисертації виступили фундаментальні постулати та прикладні положення забезпечення сталого розвитку сільських територій, традиційні та інноваційні підходи до побудови економічного механізму переводу сільських територій на модель сталого розвитку, методичний інструментарій оцінювання бюджетної самодостатності сільських територіальних громад як передумови фінансового забезпечення досягнення

цілей сталості соціальної, економічної та екологічної складових сільського розвитку. У процесі проведеного дослідження використано такі методи наукового пізнання: монографічний аналіз – для поглибленого вивчення та критичного переосмислення існуючих підходів до побудови економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій; метод аналізу ієрархій – для визначення основних етапів дослідження становлення економічного механізму переводу соціальної, економічної та екологічної складових сільського розвитку на принципи сталості; системний аналіз – для виокремлення основних елементів економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій в умовах воєнних викликів та поглиблення бюджетно-фіскальної децентралізації; SWOT-аналіз – для ідентифікації сильних і слабких сторін, можливостей та загроз впливу воєнного стану на функціонування економічного механізму сталого розвитку сільських територій; абстрактно-логічний метод – для обґрунтування стратегічних пріоритетів формування державної політики сталого розвитку сільських територій в умовах повоєнного відновлення; інституційний аналіз – для виявлення системно-інституційних вимірів та вибору пріоритетів формування інституційного середовища становлення випереджального типу економічного механізму сталого розвитку сільських територій у повоєнний період; метод регресійно-кореляційного моделювання – для встановлення тісноти зв'язку між доходами місцевих бюджетів та доданою вартістю сільського господарства України.

Наукова новизна отриманих результатів. Найважливіші наукові результати дисертаційного дослідження, що характеризуються новизною і виносяться на захист, полягають у такому:

удосконалено:

– інституційну архітектуру становлення економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій, яка, на відміну від традиційної, передбачає усунення впливу екстрактивних інститутів (обмежують доступ більшості сільських мешканців до розподілу комунальних

та інших благ) та зміцнення інклюзивних інститутів (забезпечують максимальний доступ сільського населення до розподілу та перерозподілу активів, які концентруються на відповідних сільських територіях), що у підсумку сприятиме сталому розвитку соціальної, економічної та екологічної складових сфери життєдіяльності сільського населення;

– теоретичне підґрунтя перевodu сільських територій на модель сталого розвитку, яке, на відміну від загальноприйнятих, базується на поєднанні Глобальних цілей сталого розвитку, затверджених ООН, Єдиній аграрній політиці ЄС та фундаментальних засад поглиблення децентралізації і функціонування мережі укрупнених територіальних громад в Україні, а також передбачає трансформацію стратегічного цілепокладання сталого розвитку сільських територій;

– сутнісно-змістовну характеристику становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій в умовах воєнних викликів, яка, на відміну від загальноприйнятої, детермінує поєднання форм, методів, інструментів та важелів регуляторного впливу на соціальну, економічну та екологічну складові сільського розвитку через призму реалізації пріоритетів їх перевodu на принципи сталості;

– методологічний підхід до аналізу основних пропорцій розподілу ВВП країни на сільських територіях, який, на відміну від традиційних, передбачає порівняльну характеристику валової доданої вартості сільського господарства як базової ланки сільської економіки та питомої ваги сільських бюджетів (бюджетів сільських територіальних громад) у структурі публічних бюджетів України в цілому, що дає можливість виявити нееквівалентність розподілу ВВП країни у сільській поселенській мережі;

– інструментарій здійснення комплексної оцінки ризиків впливу воєнного стану на функціонування економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій, який, на відміну від загальноприйнятих, передбачає проведення SWOT-аналізу функціонування економічного механізму забезпечення сталого розвитку соціальної, економічної та екологічної

складових функціонування сільської поселенської мережі у воєнний період з проекцією на формування дорожньої карти подолання інституційних пасток та інституційних розривів сільського розвитку у повоєнний період;

набули подальшого розвитку:

– теоретико-методологічне забезпечення дослідження процесів становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій, яке охоплює реалізацію п'яти етапів: перший етап (перехід від стереотипного до інклюзивно-комплексного підходу); другий етап (формування набору методів дослідження); третій етап (вибір типу економічного механізму – наздоганяючий, антикризово-компенсаційний, випереджальний); четвертий етап (вибір форми економічного механізму – централізована, децентралізована, диференційована); п'ятий етап (інституціоналізація методів та інструментів регуляторного впливу на розвиток сільських територій);

– стратегування сталого розвитку сільських територій у повоєнний період, яке передбачає розроблення портфеля стратегічних пріоритетів державної політики сталого розвитку сільських територій у розрізі економічної, соціальної та екологічної складових функціонування сільської поселенської мережі з урахуванням системно-структурних характеристик сільської економіки, пріоритетів досягнення вуглецевої нейтральності та реалізації євроінтеграційного вектору розвитку України;

– концепт становлення випереджального типу економічного механізму сталого розвитку сільських територій у повоєнний період, який базується на диференційовано-децентралізованій формі вибору методів та інструментів регуляторного впливу на відтворювальні пропорції у сільській економіці та передбачає інституційно-інфраструктурну модернізацію соціальної, економічної та екологічної складових сільської поселенської мережі;

– набір стратегічних ініціатив зміцнення бюджетної самодостатності сільських територіальних громад, який охоплює заходи щодо ідентифікації реальної бази наповнення доходів загальних та спеціальних фондів бюджетів означеного таксономічного рівня та враховує наявність потоків міжнародної

фінансової та технічної допомоги в частині відновлення соціальної, економічної та екологічної складових сільського розвитку у повоєнний період.

Практичне значення отриманих результатів. Основні положення дисертації використовуються у діяльності саморегулювних організацій, науково-дослідних установ та органів державного управління. Зокрема, парадигмальний концепт формування інституційної архітекτονіки становлення економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій, який побудований на основі усунення впливу екстрактивних інститутів та зміцнення інклюзивних інститутів, що у підсумку сприятиме сталому розвитку соціальної, економічної та екологічної складових сфери життєдіяльності сільського населення, використовується у науково-дослідній діяльності Інституту агроєкології і природокористування НААН, зокрема в межах виконання наукової теми «Еколого-економічний механізм розвитку управління сільськими територіями в умовах децентралізації» (номер державної реєстрації 0222U004961) (довідка № 291 від 14.05.2026 р.).

У діяльності Асоціації фахівців землеустрою України при підготовці проєктів нормативно-правових актів та методичних рекомендацій використовуються результати дисертації, що стосуються становлення інституційної архітекτονіки переводу сільських територій на модель сталого розвитку, яка базується на Глобальних цілях сталого розвитку, затверджених ООН, Єдиній аграрній політиці ЄС та фундаментальних засадах поглиблення децентралізації і функціонування мережі укрупнених територіальних громад в Україні, а також передбачає трансформацію стратегічного цілепокладання розвитку сільського господарства та сільських територій через модернізацію системи фінансового стимулювання сталого розвитку соціальної, економічної та екологічної складових функціонування сільської поселенської мережі (довідка № 34 від 28.05.2026 р.).

Особистий внесок здобувача. Сформовані в дисертації інституційні засади, теоретико-методологічні положення та прикладні розробки належать особисто автору та є результатом його особистих наукових досліджень.

Дисертація є самостійно виконаною, логічно упорядкованою та завершеною науковою працею. У роботі розв'язано важливе науково-прикладне завдання – розроблено авторський концепт теоретико-методологічного та інституційного забезпечення становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій у повоєнний період із урахуванням структурно-секторальних характеристик сільської економіки та можливостей зміцнення бюджетної самодостатності сільських територіальних громад. Наукові результати дисертації є внеском у розвиток теорії та методології сталого розвитку сільських територій і формування концептуальних засад становлення економічного механізму переводу соціальної, економічної та екологічної складових сільського розвитку на принципи сталості. Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використано лише ті ідеї та положення, які одержано автором особисто.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертації апробовано на: Міжнародній науково-практичній конференції «Фінансово-кредитне та обліково-аналітичне забезпечення післявоєнного відновлення економіки України» (м. Київ, 2023 р.); Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених «Фінансові механізми забезпечення відновлення економіки України в сучасних умовах» (м. Ірпінь, 2024 р.); IX Міжнародній науковій конференції «Здобутки та досягнення прикладних та фундаментальних наук XXI століття» (м. Миколаїв, 2025 р.); IV Міжнародній науковій конференції «Глобальні виклики та інновації: шляхи розвитку сучасної науки» (м. Львів, 2025 р.); V Міжнародній науковій конференції «Розвиток наук в умовах нової реальності: проблеми та перспективи» (м. Тернопіль, 2025 р.).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 10 наукових праць, з яких 5 статей у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, 5 тез наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

Загальний обсяг дисертації становить 228 сторінок. Список використаних джерел налічує 170 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

1.1. Категоріально-понятійний апарат та теоретичні аспекти забезпечення сталого розвитку сільських територій

Поглиблення децентралізації та реформування територіальної організації влади призвели до формування мережі укрупнених територіальних громад: міських, селищних та сільських. Виходячи з наслідків децентралізації, євроінтеграційних викликів сільського розвитку та структурних особливостей сільської економіки в останні роки актуалізувалася проблема забезпечення сталого розвитку сільських територій з огляду на необхідність підвищення якості життя сільського населення, розбудови індустрії гостинності, створення передумов для інклюзивного сільського розвитку, підвищення рівня комплексності використання місцевого природно-ресурсного потенціалу. При цьому варто уникати інституціональних розривів програмування розвитку сільських територій, які мали місце у попередні десятиліття і були зумовлені зведенням сільського розвитку до розвитку сфери сільськогосподарського виробництва як базової ланки сільської економіки. Такі інституціональні розриви призвели до соціальних, економічних та екологічних перегинів в системі соціально-економічного розвитку села, що вимагає розроблення комплексного підходу до забезпечення сталого розвитку сільських територій, котрий дозволить максимальною мірою використати переваги децентралізації і результативніше залучати у відтворювальний процес місцевий соціально-економічний та природно-ресурсний потенціал.

Дослідженням сутності поняття «сільські території», їх функцій та завдань розвитку присвячено наукові праці таких зарубіжних та вітчизняних вчених як R. P. Souza [165], E. Guinjoan, A. Badia, A. F. Tulla [152], М. О. Барановський,

О. В. Барановська [6], І. З. Сторонянська, І. Р. Залуцький, Х. О. Патицька [103], О. Павлов [75], В. В. Бойко [11], Н. Л. Хомюк [135], Р. Корінець [58], О. В. Штепа [140] та інші. Проблематикою категорії «сталий розвиток» займалися E. Holden, K. Linnerud, D. Banister [153], F. A. N. Valverde, E. C. Garcia, J. A. C. Perez [169], М. О. Соколов [104], Д. С. Богданов [10], І. В. Перезова, М. В. Поленкова [76], В. С. Загорський, Є. М. Борщук [47] та інші. Науковий доробок з питань стану, концептуальних засад, стратегії сталого розвитку сільських територій належить С. Bryant, D. Granjon [146], F. C. Mihai, C. Iatu [157], Ю. О. Лупенку, М. Й. Малику, О. Г. Булавці [61], М. О. Кизиму, О. Ю. Поляковій, В. С. Хаустовій [55], О. В. Надоші [69], Л. О. Зайцевій [48]. Не зменшуючи цінність та ґрунтовність наявних наукових напрацювань, зазначимо, що питання дослідження понятійно-категоріального апарату сталого розвитку сільських територій є недостатньо висвітленими, більшість наукового доробку присвячено або дефініції сталого розвитку, або сутнісній характеристиці та функціям сільських територій як таких. Також багато напрацювань стосується довоєнного періоду, тому важливо здійснити систематизацію підходів у дослідженні понятійно-категоріального апарату сталого розвитку сільських територій України, враховуючи воєнний фактор впливу та можливості повоєнного відновлення цих територій.

Формування концептуальних засад, стратегій, завдань, механізмів сталого розвитку сільських територій України неможливе без чіткого розуміння сутності ключових категорій, що, власне, й визначають саму можливість ефективного управління розвитком сільських територій як об'єкту втілення таких стратегій, механізмів, вирішення поставлених завдань у практичній площині. Тому зосередимо свою увагу на розкритті сутності ключових дефініцій понятійно-категоріального апарату сталого розвитку сільських територій та подальшої систематизації підходів до його вивчення.

Ключовими поняттями у дослідженні сталого розвитку сільських територій виступають дві дефініції: сільські території та сталий розвиток.

На базі них формується єдине комплексне багатоаспектне поняття «сталий розвиток сільських територій».

Територія згідно із Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності» є частиною земної поверхні, включаючи повітряний простір та надра під нею у певних кордонах, з визначеним географічним розташуванням, природними і створеними людьми ресурсами та умовами [84]. Що ж стосується законодавчо закріпленого тлумачення саме «сільської території», то сьогодні його не існує. Спробою дати нормативно-правове визначення цієї категорії на рівні закону був законопроект «Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості», відповідно до якого під сільською розуміли територію, де у загальній структурі населення частка сільського перевищує 15–50 %. Вона, у свою чергу розподіляється на чітко виражену сільську місцевість (у загальній структурі частка сільського населення становить більше 50 %) та, власне, сільську місцевість (частка сільського населення становить від 15 до 50 %) [88].

Натомість законодавець часто замість або поряд з лексемою «сільські території» вживає поняття «сільська місцевість». Так, Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» поки єдиний закон, що надає визначення сільській місцевості як «території, що знаходяться за межами міст і є переважно зонами сільськогосподарського виробництва та сільської забудови» [85]. На наш погляд, такий підхід до трактування сільських територій є доволі обмеженим, оскільки по суті зводить сутність життя селян на таких територіях лише до праці з землею, нехтуючи несільсько-господарськими видами діяльності, сільським туризмом та іншими аспектами багатофункціонального сільського буття.

Ще одне трактування сільських територій, але саме «у несприятливих умовах» міститься у Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки, згідно якого до сільських територій віднесено територіальні громади з густотою сільських мешканців менше 15 чоловік на 1 км. кв., відстань до найближчого міста(-т) від 50 тисяч населення становить 40 кілометрів

або близько 30 хвилин автомобільної їзди. Зменшення показника чисельності населення на цих територіях склало більше 30 % за 2008–2018 роки [28]. Відповідно до такого тлумачення взагалі не зрозуміло, що саме тоді вважати сільською територією «у нормальних умовах», а сам термін занадто «вузький» та обмежується лише територіальними громадами.

Щодо інших нормативних документів, як наприклад, Концепція розвитку сільських територій до 2025 року (2015 р.) [86], Національної економічної стратегії на період до 2030 року (2021 р.) [82], Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року (в редакції від 2013 р.) [81], Концепції сільського розвитку до 2030 року (проект розпорядження Кабінету Міністрів України, 2020 р.) [89], то сільська територія та сільська місцевість вживаються як рівнозначні, тобто можуть вважатися синонімічними. Варто зауважити, що сама їх суть у наведених правових джерелах не розкривається.

Відсутність чітко визначеного офіційного тлумачення сільських територій в Україні дає поштовх вченим використовувати вже розроблену логічно обґрунтовану методологію їх виокремлення Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) зі списком конкретних показників [6; 156; 161]. Відповідно до критеріального підходу ОЕСР в ідентифікації сільських територій головними показниками віднесення тієї чи іншої території до сільської є густота населення до 150 осіб/км. кв, а також частка такого населення у порівнянні з міським. Іншими словами, сільські території або сільський район включає в себе населення, територію, а також ресурсну базу невеличких населених пунктів та суспільний ландшафт поза межами безпосередньої економічної активності великих міських центрів [103, с. 21]. Недоліком, на наш погляд, такого трактування сільських територій є недостатнє врахування господарської активності певних територій, а також нюансів розміщення людей на територіях. Тим не менш, така ідентифікація сільських територій широко використовується країнами ЄС.

Відсутність юридичної визначеності підходів до категорії сільських територій компенсується значним науковим доробком вітчизняних

та зарубіжних вчених з приводу їх тлумачення. Систематизація підходів щодо проблематики визначення категорії сільських територій наведена у табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Сучасні підходи до трактування дефініції «сільські території»

Джерело (Автор/Організація/ Нормативний акт)	Зміст дефініції «сільські території»	Підхід
Організація економічного співробітництва та розвитку, 2003 рік (внесено зміни в 2017 р.)	території з густотою населення до 150 осіб/км. кв. Сільські території або сільський район включає в себе населення, територію, а також ресурсну базу невеличких населених пунктів та суспільний ландшафт поза межами безпосередньої економічної активності великих міських центрів [103, с. 27; 162]	Критеріальний
Законопроект «Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості», 2005 р.	«території, що знаходяться за межами міст і є переважно зонами сільськогосподарського виробництва та сільської забудови» [88]	Просторово-виробничий
Павлов О. І., 2010 р.	сегмент простору, географічне середовище, антропогенний ландшафт, «...розвиток якого відбувається за часовими параметрами», що включає в себе сукупність природних умов та ресурсів та є антропосферою державної території з економічними, соціальними та політичними властивостями [75, с. 26]	Системно-структурний
Бойко В. В., 2015 р.	«...багатофункціональна соціально-економічна структура, складовими елементами якої є природно-екологічний, адміністративно-управлінський, господарсько-виробничий та соціокультурний сектори, що функціонують на засадах автономних взаємозв'язків з метою задоволення потреб та інтересів сільського населення, підвищення рівня його добробуту, подолання диспропорцій регіонального розвитку та формування сировинно-ресурсної бази для забезпечення продовольчої безпеки держави» [11, с. 66]	Структурно-секторальний
Богданов Д. С., 2017 р.	«складні природно-господарські територіальні системи, розвиток яких визначається, головним чином, ступенем зрілості внутрішньо-системних інтеграційних зв'язків природного, економічного, соціального середовищ та органів управління» [10]	Системний

Джерело (Автор/Організація/ Нормативний акт)	Зміст дефініції «сільські території»	Підхід
Штепа О. В., 2017 р.	характеризує сільські території у розрізі досягнення балансу, де центральним є «розвиток екосистеми – людини, бізнесу та природи» [140]	Збалансований
Statistics Division of the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), 2018 р.	Трактування сільських територій стосуються одного або більше з трьох вимірів, які характеризують відмінності між міськими та сільськими територіями: густота розселення (відображає ідею про те, що міські території – це ті, де проживає найбільше людей і де вони найбільш щільно заселені, тоді як сільські території є менш заселеними і менш щільно заселеними; земний покрив – це фізичний покрив землі, включаючи рослинність (як насаджену, так і природну), а також будь-які будівлі та споруди, створені людиною. Земний покрив відображає і визначає використання землі, яке пов'язане з діяльністю людини, що відбувається на ній; віддаленість до послуг (впливає на можливості людей отримати доступ до ринків та державних послуг. Найчастіше вона виражається у труднощах фізичного пересування до місць, де ринки та послуги є більш доступними) [151, с. 18]	Просторово-критеріальний
Хомюк Н. Л., 2018 р.	«просторова соціально-економічна система, яка сформована на території поза межами міста, характеризується взаємодією і взаємозалежністю таких її складових підсистем, як природничі, соціально-трудові, фінансово-інвестиційні, матеріально-технічні, екологічні тощо, й яка розвивається під впливом різноманітних внутрішніх і зовнішніх чинників» [135, с. 118]	Системний
Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Булавка О. Г., 2020 р.	«історично сформована у законодавчих межах системна сукупність, що знаходиться під юрисдикцією сільських рад і поєднує в собі адміністративно-територіальну (малі, середні сільські поселення та великі села) та територіально-функціональну приналежність (сільськогосподарське виробництво, переробка сільськогосподарської і промислової продукції, її зберігання та реалізація)» [61, с. 8]	Диференційований (системно-функціональний, системно-адміністративний, територіально-функціональний)

Кизим М. О., Полякова О. Ю., Хаустова В. Є. та ін. [25], 2020 р.	«...певний земельний простір у складі з сільських населених пунктів (село або селище, або їх поєднання) та земель сільськогосподарського призначення (в межах і за межами населених пунктів), на якому проживає сільське населення (селяни), що зайняте у сільському господарстві, та (або) здійснює сільськогосподарську діяльність (виробництво, переробка, зберігання, реалізація сільськогосподарської продукції) у складі різних форм власності» [55, с. 70–71]	Просторово-виробничий
Перевозова І. В., Поленкова М. В., 2020 р.	Ототожнює сільські території з сільським районом або регіоном, що «охоплює людей, територію та інші ресурси суспільного ландшафту і маленькі населені пункти за межами безпосередньої сфери економічної активності великих міських центрів; критерієм віднесення поселення до міста чи села є густота населення» [76, с. 71]	Критеріальний
Корінець Р., 2023 р.	«складна багатофункціональна соціальна, виробнича, екологічна система зі своїм просторово географічним середовищем, населення якої у переважній більшості займається сільськогосподарським виробництвом і організоване переважно у межах окремого сільського населеного пункту зі своїм представницьким органом місцевого самоврядування (сільською радою), а також є просторовою базою для розміщення виробничих та рекреаційних ресурсів, що є необхідним для життєдіяльності та розвитку населення, яке на ній проживає» [58, с. 22]	Диференційований (системно-виробничий, системно-адміністративний, просторово-територіальний)

Примітка. Авторська розробка на основі [10; 11; 55; 58; 61; 75; 76; 88; 103; 135; 140; 151; 162]

Так, узагальнюючи різноманітні погляди вчених та організацій до трактування категорії сільські території, можна констатувати, що є значна кількість підходів до систематизації сутності даного поняття. Серед переважаючих можна виокремити системний (розглядає сільські території як систему чи системну сукупність, компоненти якої включають сільське населення, функції, підсистеми, інтеграційні зв'язки із зовнішнім середовищем)

(Павлов О. І., Богданов Д. С., Хомюк Н. Л.) та диференційований підходи (комплексний підхід, що поєднує в собі виробничий, адміністративний, управлінський, просторовий підходи) (Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Булавка О. Г., Корінець Р.). Простежуючи розвиток поглядів на змістовну характеристику сільських територій за останні 20–25 років, можна стверджувати, що категорія сільські території набула більш поглибленого виміру (від простого географічного простору, де проживає сільське населення – до комплексної інтегрованої виробничо-соціально-екологічної системи із власними завданнями, функціями та комунікаціями).

Отже, зважаючи на ключові характеристики, без яких неможливо уявити собі сільські території за сучасних умов глобального переходу цивілізованих країн світу до сталого розвитку усіх сфер життя, а саме: наявність сільського населення із значно меншим показником щільності його розселення порівняно з міським, розгляд сільських територій як інтегрованої системи або системної структури; територіальний географічний простір з повнотою наявних ресурсів та природних умов цього простору, можемо надати таке визначення сільських територій.

Під сільською територією розуміється історично та природно сформована багатофункціональна система, що включає в себе географічний простір з природними умовами та ресурсами (матеріальними та нематеріальними), сільськими населеними пунктами відповідно до адміністративно-територіального устрою (селами, селищами, хуторами, а можливо й малими містечками), де у переважній більшості проживає сільське населення, що займається диверсифікованою господарською діяльністю (як сільсько-господарськими видами діяльності, так і несільськогосподарськими (наприклад, сільський туризм, надання деяких промислових та інших послуг тощо), комунікації, а також відповідні міжселенські території (ті, що знаходяться поза межами сільських населених пунктів, але не відносяться в силу їх сільсько-господарського призначення, природно-історичного значення чи інших причин до міських територій).

Слід зауважити, що сільські території не є тотожністю до території, де ведуть виключно сільськогосподарську діяльність як вид економічної діяльності, оскільки галузевий підхід обмежує наукове коло досліджень їх змісту, хоча не відкидаємо фундаментальність існування сільських територій у тісному взаємозв'язку з агропромисловим комплексом.

До структурних складників сільських територій належать: сільське поселення (село, селище, невеличке місто), сільська територіальна громада, сільськогосподарські підприємства та інші сервісні підприємства цієї території, органи місцевого самоврядування, громадські організації, сільськогосподарські угіддя, міжселенські території, соціально-виробнича та транспортна інфраструктури (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Структурні складники сільських територій

Примітка. Удосконалено автором на основі [47]

Якщо говорити, про співвідношення сільських територій з поняттями сільської місцевості, сільського району, сільських поселень, села, то погоджуємося з думкою М. О. Кизима, О. Ю. Полякової, В. Є. Хаустової

[55, с. 70], що сільські території більш широке поняття, а відтак може включати («поглинати») усі названі лексеми.

Ще однією ключовою дефініцією в межах дослідження понятійно-категоріального апарату сталого розвитку сільських територій є, власне, саме поняття «сталий розвиток». Як вже згадувалося раніше, сталий розвиток найчастіше пов'язують із концепцією сталого розвитку та Цілями сталого розвитку. В Україні це підтверджується діючою Концепцією розвитку сільських територій, згідно якої головна проблематика розвитку сільських територій лежить в площині застосування комплексного підходу до її розв'язання, «в основу якого закладаються принципи сталого розвитку» [85].

Під сталим розвитком розуміють послідовний процес, що забезпечує збалансоване вирішення соціально-економічних проблем, а також проблем, пов'язаних зі збереженням сприятливого навколишнього середовища і природних ресурсів для задоволення потреб нинішнього і майбутніх поколінь. У теорії екосистем стійкість – це здатність протистояти зовнішнім «шоковим» ситуаціям. Чим вище видове різноманіття екосистеми – тим більше варіантів розвитку, «ступенів свободи», тим вища її стійкість. Якщо брати до розгляду складні територіальні соціально-економічні системи (як наприклад, сільські території), то стійкість означає здатність ефективно виконувати свої функції за будь-якого впливу внутрішніх і зовнішніх факторів розвитку. Існують різні ступені стійкості розвитку соціально-економічних систем, враховуючи їх природну основу. Виходячи з цього сталий розвиток можна представити як взаємодію трьох складових: «населення (соціум)» – «природа (екологія)» – «економіка». У концепції сталого розвитку ця тріада набуває нових пріоритетів: мета – добробут і майбутні покоління, основа – природно-екологічна система життєзабезпечення, а економіка є рушієм розвитку.

Економічна складова сталого розвитку націлена на ощадливе використання наявних ресурсів. Соціальна складова спрямована на збереження базового добробуту, соціальної стабільності та культурного розмаїття. Для екологічної безпеки та забезпечення постійної продуктивності екосистем

необхідно забезпечити стійкість природних систем, їх здатність до самовідновлення та адаптації до мінливих зовнішніх умов, адже біорізноманіття – це та валюта, яка забезпечує адаптивність екосистем та їхніх процесів [160].

Систематизація наукових підходів щодо визначення поняття «сталого розвитку» достатньо висвітлена у працях [48; 166], згідно яких науковці виділяють такі підходи як еволюційно-циклічний, системний, антропоцентричний, інфраструктурний, інституціональний та інші. Аналізуючи ці підходи, можна стверджувати, що сучасні трактування дефініції «сталий розвиток» відрізняються одне від одного різноспрямованістю розставлення акцентів на проблемах, увагу до яких хотіли б привернути їхні автори: зміна характеру економічного зростання, якість життя, захист довкілля, взаємовідносини розвинених країн і країн, що розвиваються, необхідність управління глобальними процесами, раціональне використання ресурсів, збалансованість сфер суспільного розвитку тощо. Загалом на підставі аналізу наявних категорій сталого розвитку представників різних сфер діяльності можна констатувати, що більшість із них є вільним перекладом тлумачення, поданого у Доповіді Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку «Наше спільне майбутнє» [160], а категорію «стійкість» можна означити як упорядкування технічних, наукових, екологічних, економічних і соціальних ресурсів у спосіб, коли результуюча система підтримується у стані рівноваги в часі та просторі. У найзагальнішому вигляді (за всього наявного розмаїття акцентів) основна сутність обговорюваного поняття зводиться до прогресивного розвитку, який не призводить до незворотних змін біосфери.

Отже, сталий розвиток – це розвиток, який не спричиняє незворотних змін біосфери; парадигма людського розвитку, що визначається знаннями, розумом і мораллю; гуманістичний антропоцентризм. Сталий розвиток спрямований на досягнення паритету економічних, соціальних та екологічних інтересів суспільства.

Досліджуючи сталий розвиток сільських територій, варто зазначити, що у розвинених країнах світу проблеми сільського розвитку згруповані у два напрями: «сталий розвиток» із яскраво вираженою екологічною спрямованістю та «сільський розвиток», який пов'язаний із соціальною орієнтацією та складністю сільських територій [75].

Вітчизняні науковці В. С. Загорський та Є. М. Борщук, розглядаючи сільські території в якості еколого-економічної системи, під сталим розвитком сільських територій розуміють спроможність сільських територій тривало оптимально функціонувати, зберігаючи властиві їм характеристики, при цьому володіючи певною системою управління, яка націлена на підтримку сталого розвитку власних підсистем (виробничої, екологічної, соціальної) [47, с. 18]. Богданов Д. С. трактує сталий розвиток сільських територій як «процес якісних змін, спрямованих на стабільне соціально-економічне зростання сільських територій, підвищення ефективності сільської економіки, рівня зайнятості та якості життя сільського населення на основі реалізації комплексу економічних, соціальних і екологічних заходів державного та місцевого рівня» [10, с. 61].

Бразильський вчений R. P. Souza розглядає сучасний розвиток сільських територій через головну мету – покращити добробут сільського населення [72], іспанські науковці E. Guinjoan, A. Badia, A. F. Tulla розкривають зміст сталого розвитку сільських територій через покращення умов життя та праці в сільській місцевості, при цьому поважаються соціальні, культурні та екологічні цінності територій, а сам сільський розвиток робить позитивний внесок у якість життя населення та території [165]. Канадські вчені C. Bryant, D. Granjon визначають сталий розвиток сільських територій як безперервний пошук стратегій розвитку (спрямованих на загальне покращення умов життя людей) для підтримки та створення «здорових» сільських громад, в яких економічні, соціокультурні, політичні та екологічні цінності є сумісними і які відповідають будь-яким імперативам у цих вимірах, принаймні в довгостроковій перспективі [146, с. 162].

Згідно з концепцією ендogenousного розвитку (характеризується місцевим контролем над процесом розвитку, використанням наявних ресурсів території та залишенням прибутків на місцях їх походження), сільський розвиток виникає відповідно до місцевих особливостей та потреб і є самокерованим місцевим населенням, яке саме й виступає суб'єктом такого розвитку, тому ендogenousність прямопропорційно пов'язана з конкурентоспроможністю територій. Чим вища ендogenousність, тим вища конкурентоспроможність сільських територій [169].

У цілому з позицій системного підходу сталий розвиток сільських територій можна розглядати як процес зміни різних сфер життєдіяльності сільської громади (соціальної, економічної та екологічної), але з обов'язковим урахуванням механізмів впливу на процес розвитку сільських територій (фінансово-інвестиційна стратегія, обов'язкова участь місцевих ініціатив, ефективні дії органів місцевого самоврядування тощо).

Нестабільність сільських територій є наслідком процесів урбанізації та підвищення мобільності населення, що зумовлено проникненням досягнень науково-технічного прогресу в сільське господарство при переході від аграрного типу суспільства до індустріального та постіндустріального. А сукупний вплив зазначених процесів створює виклики та проблеми, що знаходить своє відображення у докорінній трансформації села (зміні економічної основи села, його функцій, зростанні територіальної мобільності сільських мешканців) [165].

Відповідно до Національної економічної стратегії на період до 2030 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України у 2021 році, місією та метою якої є «інноваційне випереджальне економічне зростання з урахуванням Цілей сталого розвитку та необхідності досягнення кліматичної нейтральності не пізніше 2060 року» [82], одним з пріоритетних завдань політики щодо розвитку АПК є підтримка та розвиток сільських територій, що включає:

- забезпечення сільського розвитку, зберігаючи традиційний спосіб життя у сільській місцевості;

- покращення життя сільського населення, сприяння його самореалізації та саморозвитку;

- диверсифікація діяльності сільських територій, розвиток рекреаційно-культурного сектору (сільський туризм), підтримка бізнесу та формування оптимальних умов для його функціонування;

- розширення та поліпшення соціальної інфраструктури на селі;

- запровадження Фонду розвитку сільських територій [82].

Сьогодні сталий розвиток сільських територій України стикається з рядом проблем, поглиблених війною на території нашої держави. Так, згідно з даними Ukraine Rapid Damage and Needs (Швидка оцінка завданої шкоди та потреб стосовно України) протягом 2022–2023 рр. через повномасштабні воєнні дії прямі збитки активам агросектору нашої країни становили 8,7 млрд доларів США, а непрямі збитки (втрата виробничого потенціалу) склали 31,5 млрд доларів США, тобто всього у сумі 40,2 млрд доларів США. На початок 2023 року затрати на розмінування сільських територій Світовий банк оцінив у 37,6 млрд доларів США. Відновлення сільського господарства, його реконструкція на 2024–2033 роки вже становлять близько 30 млрд доларів США, з яких на невідкладне відновлення агросектору вже треба 600 млн доларів США [167]. Через війну у 2022 році на 21 % скоротився посів зернових весною та на 41 % зменшилася посівна площа озимих культур восени. Сумарна площа, придатна до вирощування овочів, через окупацію зменшилася на 25 % [144].

Повномасштабне військове вторгнення РФ на територію України завдало шкоди не лише вітчизняній, але й міжнародній продовольчій безпеці, зокрема тимчасово немає доступу до окупованих сільськогосподарських угідь, пошкоджено/зруйновано багато суб'єктів підприємницької діяльності, що займалися сільськогосподарських виробництвом, інфраструктурних об'єктів. Відбувся ріст інфляції, втратилися чи погіршилися ланцюги постачання продукції, що привело до скорочення загального експорту продовольства України.

У цілому на підставі аналізу джерел [47; 48; 55; 80; 82; 86; 87; 89; 102; 103; 150; 153] можна виділити ряд ключових проблем та викликів, що негативно впливають на сталий розвиток сільських територій та потребують адекватного вирішення, серед яких:

- окупація значної частини територій Півдня та Сходу країни, у тому числі сільських, їх замінування та забруднення небезпечними речовинами, залишками боєприпасів, уламками ракет тощо;

- мобілізація працездатних чоловіків, що проживають у сільській місцевості у зв'язку з воєнними діями;

- «вимирання» села: старіння мешканців села, депопуляція, малолюдність, відтік сільського населення до міст;

- низький рівень якості соціально-побутової та транспортної інфраструктури сільських територій, низький добробут населення сільських територій, слабо розвинені територіальні громади, інертність лідерства на селі;

- слабка диверсифікація видів господарської діяльності сільських територій, низький рівень розвитку несільськогосподарських видів діяльності, сільського туризму тощо;

- складність ведення бізнесу, особливо для суб'єктів малого підприємництва, монополізація продовольчих та споживчих ринків агрохолдингами, деградація малого фермерства;

- значна диспропорція доходів між сільським та міським населенням, що спричиняє обезлюднення та занепад сіл, селищ;

- низький «імідж» проживання у селах та ведення сільського господарства;

- поганий рівень освіти селян, низький рівень кваліфікації робочої сили;

- інші проблеми сталого розвитку сільських територій.

Вирішення цих та інших проблем потребує розроблення відповідних механізмів та закріплення на законодавчому рівні (у якості закону, а не підзаконних актів) певної стратегії сталого розвитку сільських територій, де головною метою визначено створення умов для досягнення добробуту населення шляхом формування саморозвиваючої соціо-еколого-економічної

територіальної системи на засадах Цілей сталого розвитку, що забезпечує: збереження та примноження культурної спадщини, відтворення та довгострокове використання природних ресурсів, збереження видового різноманіття, диверсифікації діяльності в сільській місцевості шляхом розвитку місцевої промисловості, ремесел, рибальства, туризму та інших видів економічної діяльності.

Поглиблення децентралізації влади активізувало наукові дослідження у царині формування механізмів та стратегій сталого розвитку сільських територій. У вітчизняній економічній літературі пропонується широкий спектр авторських підходів щодо переведення сільської економіки на рейки сталого розвитку саме з урахуванням наслідків децентралізації. Децентралізація вимагає формування сучасних підходів до забезпечення сталого розвитку сільських територій. Стегней М. стверджує, що сучасна стратегія сталого розвитку сільських територій України як складова економічної політики держави потребує використання інноваційних підходів, забезпечення можливості ефективного розвитку економічних відносин [111, с. 41]. Такі інноваційні підходи охоплюють сучасні інституціональні форми розвитку сільської економіки та стимулювання розвитку її структуроутворюючих ланок. Водночас сталий розвиток сільських територій неможливий без збалансованого освоєння ресурсно-виробничого потенціалу та комплексного розвитку сільської економіки.

Тимошенко М. акцентує увагу на необхідності забезпечення комплексного підходу до розроблення та реалізації економічних стратегій сталого розвитку сільських територій України. Важливою умовою при цьому є інтеграція економічних, соціальних та екологічних аспектів, що дозволить забезпечити сталий розвиток та підвищити якість життя населення сільських регіонів [117, с. 34]. Доцільність означеної інтеграції впливає з того, що сільські території є основним ареалом концентрації природно-ресурсних благ країни в цілому, територіальним базисом розвитку ключової ланки національного господарства (сільськогосподарського виробництва), а також територіальним

базисом розширеного відтворення потенціалу лісового, мисливського та рибного господарства. На більшості сільських територій спостерігається перманентний дефіцит робочих місць для підвищення рівня сільської зайнятості та самозайнятості. Перераховані секторальні особливості сільського розвитку детермінують доцільність збалансованого використання економічної, екологічної та соціальної складових сталого розвитку сільських територій.

Певною мірою комплексний підхід до вибору пріоритетів забезпечення сталого розвитку сільських територій прослідковується у Д. Богданова. На його думку, сільські території слід розглядати як складні природно-господарські територіальні системи, розвиток яких визначається, головним чином, ступенем зрілості внутрішньо-системних інтеграційних зав'язків природної, економічної, соціальної підсистем та органів управління [10, с. 60]. Складність таких природно-господарських систем вимагає гармонійного та ощадливого використання наявного ресурсно-виробничого потенціалу, який концентрується на сільських територіях. Таке використання було певною мірою порушеним в період гіпертрофованого розвитку сфери сільськогосподарського виробництва і другорядності вирішення проблем результативнішого залучення до господарського обігу екосистемних послуг, котрі продукуються природними біогеоценозами (розвиток сільського та зеленого туризму, рекреаційного лісокористування, рибного та мисливського господарства).

Квінтесенцією комплексного підходу забезпечення сталого розвитку сільських територій, сформульованого В. Ткачуком, є надання пріоритету формуванню концепції соціально-економічного розвитку сільських територій на основі врахування основних функцій відтворення потенціалу сільського розвитку (житлових (гарантування високої якості життя), економічних (створення достатньої кількості робочих місць, диверсифікація сільської економіки, використання вторинних природних ресурсів), екологічних (забезпечення екологічної рівноваги у біогеоценозах, максимізація обсягів утилізації відходів виробництва та побутових відходів)) [122, с. 156]. Такий підхід необхідно взяти за основу розроблення ключових напрямів формування

політики сталого розвитку сільських територій, оскільки поряд з розширенням відтворенням базових ланок сільської економіки (сільське та лісове господарство) доцільною є розбудова сервісних ланок (індустрія побуту, зелений та сільський туризм, рекреаційне лісокористування) та інфраструктури вторинного ресурсокористування [30], яка дозволить забезпечити комплексну утилізацію відходів сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва і налагодити виробництво різноманітних видів біологічного палива, що в умовах поглиблення децентралізації виступає вагомим чинником зміцнення енергетичної самодостатності сільських та селищних територіальних громад.

Концепція сталого розвитку передбачає певні обмеження, що накладаються сучасним станом технологій і суспільного устрою на природні ресурси та здатність біосфери поглинати наслідки людської діяльності. Оскільки технологією і соціальною організацією можна керувати та вдосконалювати, щоб прокласти шлях до нової ери економічного зростання, відтак сталий розвиток вимагає задоволення базових потреб усіх і надання всім можливості реалізувати свої прагнення до кращого життя, що забезпечить подолання широкомасштабної бідності, яка є каталізатором екологічних та інших катастроф [153, с. 131].

У 2015 році країни-учасниці ООН на Генеральній Асамблеї ухвалили підсумковий документ під назвою «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року», в якому до виконання на наступні 15 років окреслено 17 Глобальних цілей або Цілей сталого розвитку, таких як подолання бідності, подолання голоду, міцне здоров'я, якісна освіта, гендерна рівність, доступна та чиста енергія, інновації та інфраструктура, гідна праця та економічне зростання та інші цілі [166, с. 14]. Україна у 2019–2020 рр. підтримала досягнення Цілей сталого розвитку: Президент України – через указ № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [87], Кабінет Міністрів України – через внесення змін до Регламенту Кабінету Міністрів України, відповідно до 3 параграфу якого тепер при розробленні

та реалізації державної політики Глобальні цілі мають обов'язково враховуватися [83].

Однією з ключових Цілей сталого розвитку є подолання голоду, втілення якої передбачає покінути з голодом, досягти продовольчої безпеки та поліпшення харчування, а також сприяти сталому розвитку сільського господарства, зокрема, приділяє особливу увагу росту інвестицій (у тому числі шляхом посилення міжнародного співробітництва) у сільську інфраструктуру, сільськогосподарські дослідження та дорадчі послуги, розвиток технологій і банків генів рослин і тварин з метою зміцнення виробничого потенціалу сільського господарства в країнах, що розвиваються, а також зменшенню диспропорцій та розривів розвитку між сільськими та міськими районами (на момент ухвалення Цілей сталого розвитку приблизно 2,8 мільярда людей у світі не мали доступу до сучасних енергетичних послуг, а понад 1 мільярд не мали доступу до електроенергії). Слід зазначити, що здебільшого ця проблематика припадає на сільську місцевість, де відсутність доступу до сучасних енергетичних послуг негативно впливає на продуктивність, рівень освіти і навіть здоров'я і, зрештою, поглиблює пастку бідності [163].

Навіть в умовах війни, незважаючи на транспортну блокаду та фізичне руйнування сільськогосподарської інфраструктури, Україна є гарантом продовольчої безпеки, оскільки забезпечує продовольством 400 мільйонів людей у світі та залишається ключовим гравцем на експортних ринках зерна та соняшникової олії (понад 10 % міжнародної торгівлі) [147; 150]. У 2023 році наша держава продала 16,1 млн т пшениці, понад 26,2 млн т кукурудзи та близько 6 млн т соняшникової олії у 65, 80 та 130 держав світу відповідно [68]. Більше того, до 2030 року стратегія розвитку аграрного сектору України має на меті забезпечити продовольчу безпеку для 1 мільярда людей у всьому світі [168, с. 3]. Наразі вітчизняний аграрний сектор економіки гарантує не лише продовольчу безпеку нашої держави, а й може суттєво вплинути на парадигму глобального позитивного вирішення Цілей сталого розвитку номер 2 –

подолання голоду, оскільки Україна вже посідає вагоме місце серед глобальних експортерів продовольства на міжнародному рівні.

Отже, подальший розвиток сільського господарства та, відповідно, покращення добробуту сільського населення та сільської інфраструктури, а особливо у повоєнний період, потребує розроблення комплексних заходів та нових підходів до реалізації потенціалу сільських територій нашої держави. Саме сільські території є базисом для ведення сільського господарства, а селяни – ключовим фактором для інтенсифікації аграрного виробництва [104, с. 100]. Крім того, відповідно до проєкту Концепції сільського розвитку до 2030 року головною компонентою у побудові ефективної аграрної сфери держави є «комплексний розвиток сільських територій, спрямований на стабільне забезпечення розвитку сільськогосподарського виробництва, поліпшення умов праці та проживання населення, збереження природного середовища» [89]. Володіючи економічним, природним, культурно-історичним, трудовим, інноваційним потенціалами сільські території як об'єкт цілеспрямованого впливу з боку держави та приватного сектору є фундаментом національної конкурентоспроможності.

Враховуючи прагнення України до вступу до Європейської спільноти, а також необхідні на цьому шляху законодавчі, інституціональні, соціально-економічні зміни задля адаптації до вимог з боку європейських партнерів, дослідження теоретичних підходів до сталого розвитку вітчизняних сільських територій з метою їх практичного втілення компетентними органами влади та підприємствами, що розташовані у сільській місцевості, вбачаються вкрай актуальними.

В контексті доцільності формування сучасного інструментарію стимулювання розвитку сільських територій варто взяти до уваги авторський концепт академіка НААН В. Жука, який стверджує, що досвід розвинутих країн ЄС та наших найближчих сусідів яскраво засвідчує потребу першочергових зусиль саме на питаннях розвитку сільських територій. Звичайно масштаб та фінансові можливості такої роботи як у ЄС, Україна сьогодні не в змозі

запровадити. Але, що слід зрозуміти та зробити негайно, це прийняти адаптовану до національних особливостей єдину Модель розвитку сільських територій [46, с. 171]. Водночас сільські території виступають основним ареалом концентрації природно-ресурсного потенціалу і мають колосальні можливості для диверсифікації місцевих господарських комплексів, що може надати додаткових імпульсів соціально-економічному піднесенню країни в цілому. Водночас Модель розвитку сільських територій має прямо корелювати з Глобальними цілями сталого розвитку, затвердженими ООН, в частині комплексного використання ресурсно-виробничого потенціалу сільських поселень.

Певним рівнем методологічної цінності відзначається підхід Л. Кольоси щодо ролі сільських територій у суспільному відтворенні. Зокрема, вона стверджує, що сільські території є основним ареалом концентрації природно-ресурсних благ як вичерпних, так і невичерпних. Потенційно природні ресурси виступають базовим детермінантом зміцнення як господарської, так і фінансової самодостатності сільських територіальних громад. Доцільність підвищення дієвості впливу природних ресурсів на темпи соціально-економічного піднесення поселенської сільської мережі актуалізується у зв'язку з необхідністю ефективнішого використання ендегенних чинників через руйнівний вплив воєнних дій на сільську інфраструктуру та необхідність зміцнення фінансової самодостатності територіальних громад базового рівня [56, с. 45–46]. Виходячи з того, що у більшості сільських населених пунктів відсутні центри промислового виробництва, саме природні ресурси виступають основним детермінантом соціально-економічного піднесення села за умови створення необхідних інституційних умов для їх комерціалізації та капіталізації. Більше того, саме темпи, пропорції та масштаби залучення природних ресурсів у відтворювальний процес виступають необхідною передумовою сталого розвитку сільських територій.

Децентралізація створила в останнє десятиліття додаткові можливості для формування полюсів соціально-економічного піднесення сільських

територій. Багаторічний виснажливий тип аграрного природокористування значною мірою підірвав природно-ресурсну основу розвитку сільської економіки, що вимагає її переведення на модель сталого розвитку, щоб максимальною мірою усунути негативні екстерналиї у економічній, екологічній та соціальній сферах села.

Створення мережі сільських територіальних громад у результаті децентралізації та реформування територіальної організації влади призвело до підвищення рівня концентрації публічних коштів на сільських територіях, що виступає вагомим детермінантом нарощення інвестиційних вливань в розбудову соціальної, виробничої та екологічної інфраструктури села. Водночас проривних змін у частині перерозподілу доданої вартості, котра створюється на сільських територіях, на користь сільських територіальних громад не спостерігається. Насамперед це стосується валової доданої вартості, котра створюється в базовій ланці сільської економіки, якою виступає сільське господарство.

Прикметною рисою є те, що в останні два десятиліття спостерігається прискорене зростання доданої вартості, яка створюється в сільському господарстві, що забезпечується розвитком великих аграрних формувань, зорієнтованих на виробництво експортно орієнтованої рослинницької продукції. Сектор сільських домогосподарств також є вагомим у відтворенні ресурсно-виробничого потенціалу сільського господарства, але внаслідок дефіцитності інвестиційних ресурсів не здатен повною мірою конкурувати з великим аграрним бізнесом.

1.2. Поняття та сутнісна характеристика економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій у повоєнний період

Сталий розвиток сільських територій вимагає становлення відповідного економічного механізму забезпечення такого розвитку через урізноманітнення форм, методів, інструментів та важелів регуляторного впливу на відтворювальні пропорції у економічній, соціальній та екологічній складових сільського

розвитку. Ключовою інституційною передумовою становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій має стати стимулювання процесів комплексного та збалансованого використання наявного ресурсно-виробничого потенціалу, усунення проявів сільського безробіття на підвищення рівня сільської зайнятості і самозайнятості, покращення екологічної ситуації через раціоналізацію використання природних ресурсів та мінімізацію еколого-деструктивного впливу на довкілля. В умовах воєнних та повоєнних викликів економічний механізм сталого розвитку сільських територій має також оперувати набором регуляторних підойм, які формуватимуть необхідне інституційне та фінансове підґрунтя прискореного подолання наслідків російської агресії, насамперед на територіях, які були тимчасово окупованими.

Враховуючи багатофункціональність сільських територій, формування економічного механізму забезпечення їх сталого розвитку, потребує уточнення сутнісно-змістовних характеристик самої категорії «економічний механізм». Високим рівнем комплексності щодо структуризації складових економічного механізму відзначається підхід академіка НААН П. Саблука. На думку вченого, економічний механізм має охоплювати сприятливу цінову політику, стимулююче оподаткування, надання фінансово-кредитного забезпечення [95, с. 34]. Водночас П. Саблук визначальними характеристиками такого механізму розглядав його спрямованість на вирішення найважливіших проблем перебудови аграрної сфери як базової ланки розвитку економіки сільських поселень. Невважаючи на тривалий період реформ, економічний механізм сталого розвитку сільських територій не оперує вкрай необхідними наборами методів та інструментів стимулюючого оподаткування, цінового регулювання та фінансово-кредитного забезпечення. Авторський підхід Н. Пилипенко, який апелює до необхідності надання субсидій і дотацій аграрному сектору [27, с. 97], доцільно взяти на озброєння в частині застосування інструментів, котрі мотивуватимуть суб'єктів виробничо-господарської діяльності забезпечувати вищий рівень результативності використання ресурсно-виробничого потенціалу сільських територій.

Однією з основних інституційних передумов переведення відтворювальних пропорцій сільських територій на модель сталого розвитку виступає становлення відповідного економічного механізму. У нинішніх умовах структуризація складових такого механізму має також враховувати виклики воєнного часу та повоєнного відновлення національного господарства. У попередні роки у вітчизняній економічній науці не було сформовано цілісного підходу щодо інституціоналізації економічного механізму сталого розвитку сільських територій як інтегрованої комплексної системи регуляторного впливу на різноманітні фази відтворення сільської економіки. Дослідження в основному були зорієнтовані на інституціоналізацію економічного механізму сталого розвитку окремих сторін сільського розвитку, зокрема екологічно сталого розвитку сільських поселень.

У даному контексті заслуговує на увагу авторський концепт М. Стегней щодо інструментально-методологічного забезпечення економічного механізму екологічно сталого розвитку сільських територій. За її версією такий механізм є поєднанням наступних елементів: 1) економічне стимулювання створення нових робочих місць; 2) економічне стимулювання впровадження високо-технологічних, екобезпечних, ресурсозберігаючих технологій; 3) економічне стимулювання використання альтернативних джерел енергії; 4) використання екологічних податків; 5) залучення бюджетних та позабюджетних коштів на реалізацію місцевих програм сталого розвитку сільських територій [111, с. 40].

Такий підхід відзначається певною обмеженістю, оскільки зводить сталий розвиток до сталого розвитку екологічної компоненти сільської економіки і не враховує усієї багатогранності взаємовпливів та взаємозв'язків, що виникають у відтворювальних пропорціях на сільських територіях. Спрощеність даного підходу також полягає у надмірному зведенні економічного механізму сталого розвитку сільських територій до блоку стимулювання. Виходячи з рівня бюджетної самодостатності більшості сільських поселень, доцільно важливим компонентом економічного механізму сталого розвитку

сільських територій розглядати використання не лише екологічного податку, а й рентної плати та плати за спеціальне використання інших природних ресурсів.

Певною відмінністю щодо визначення сутнісно-змістовних характеристик економічного механізму сталого розвитку сільських територій відзначається підхід І. Гончаренко та Т. Мороз. Вони розглядають такий механізм як взаємопов'язану сукупність, функцій, принципів, методів, важелів та інструментів функціонування соціально-економічної сфери сільських територій, які дозволяють організовувати, регулювати і координувати процес раціоналізації використання наявних ресурсів для досягнення та підтримки оптимально необхідного рівня розвитку [30, с. 139]. Водночас такий підхід не ув'язує раціоналізацію використання наявних ресурсів із структурними зрушеннями у сільській економіці, які і визначають основні господарські, соціальні та екологічні пропорції досягнення цілей сталого розвитку.

З огляду на нові виклики, які стоять в царині забезпечення сталого розвитку сільських територій, зокрема виклики воєнного часу, доцільно змінити сам підхід до інституціонального забезпечення економічного механізму сталого розвитку сільських територій. Шахраюк-Онофрей С. акцентує увагу на необхідності застосування комплексного підходу до формування стратегічних перспектив удосконалення організаційно-економічного механізму сталого розвитку сільських територій [138]. Водночас слід наголосити на субстанціональній та сутнісній відмінностях між категоріями «економічний механізм» та «організаційно-економічний механізм». Економічний механізм оперує бюджетно-фіскальними, грошово-кредитними і дозвоільно-регламентними методами та інструментами, а організаційно-економічний механізм поряд з інституціоналізацією методів, інструментів та важелів регуляторного впливу передбачає задіяння управлінських структур та організаційно-правових форм підприємницької діяльності.

Сільські території виступають просторо-територіальним базисом життєдіяльності значної частини населення країни та відтворення великої

складової національного багатства. Вони відіграють ключову роль у збереженні традиційного укладу життя місцевого населення, що є вагомим чинником розвитку держави [22]. Стагнаційні процеси у базовій ланці сільської економіки (сфері сільськогосподарського виробництва) в 90-х роках минулого століття призвели до занепаду великої кількості сільських населених пунктів та деформації відтворювальних пропорцій на сільських територіях. Перегини при відновленні потенціалу сільськогосподарського виробництва на початку 2000-х років (гіпертрофований розвиток великих аграрних формувань та їх об'єднань) призвели до численних диспропорцій в розвитку економічної, соціальної та екологічної складових сільської економіки [117; 122], що вимагає переведення сільських територій на модель сталого розвитку.

Нині забезпечення прискорених темпів переведення сільських територій на модель сталого розвитку має враховувати наслідки широкомасштабного вторгнення на територію України російських загарбників, що призвело до численних людських втрат, тимчасової окупації окремих територій, руйнації цілісних майнових комплексів, забруднення та порушення різноманітних категорій земель, насамперед земель сільськогосподарського призначення. Воєнний чинник, а також виклики повоєнного відновлення виступають ключовим детермінантом формування економічного механізму сталого розвитку сільських територій у нинішніх умовах.

Ускладнений характер формування економічного механізму сталого розвитку сільських територій також ускладняється тим, що необхідною умовою переведення сільської економіки на рейки сталості є збалансований розвиток соціальної, економічної та екологічної складових відтворення ресурсно-виробничого потенціалу села.

Переведення сільської поселенської мережі на модель сталого розвитку вимагає реалізації комплексу інституційних перетворень, які забезпечать створення сучасних полюсів зростання сільської економіки. Водночас необхідна умова сталого розвитку сільських територій – це забезпечення економічного зростання при дотриманні вимог соціальної відповідальності та екологічної

безпеки. Вжиття запланованих заходів щодо сталого розвитку сільських територій у сучасних реаліях відбувається поки що доволі повільними темпами. Позачерговим завданням сьогодні є розроблення відповідної нормативно-правової бази, спрямованої на вирішення соціальних, економічних та екологічних проблем сільських територій, розширення можливостей доступу до фінансового та інформаційного забезпечення [76, с. 73].

Розширення можливостей доступу малих форм сільського підприємництва до каналів інформаційного забезпечення потребує усунення такої інституційної прогалини як асиметричність інформації, яка утворилася внаслідок монополізації місцевих ринків великими аграрними формуваннями, стратегія розвитку котрих не завжди прямо корелює з пріоритетами сталого розвитку сільської поселенської мережі. Ускладненість досягнення цілей сталого розвитку у сільських поселеннях також детермінується обмеженістю ресурсних можливостей бюджетів сільських та селищних територіальних громад та недоступністю кредитних ресурсів для більшості сільських домогосподарств.

Такий ускладнений характер переведення сільської поселенської мережі на модель сталого розвитку потребує становлення сучасного економічного механізму сталого розвитку сільських територій як упорядкованої сукупності форм, методів, інструментів та важелів регуляторного впливу на процеси відтворення людського, виробничого та природно-ресурсного потенціалу сільських поселень. Такий регуляторний вплив має водночас носити як стимулюючий, так і компенсаційний характер, щоб підвищити заінтересованість підприємницького сектора фінансувати проєкти розвитку сільської економіки як у сфері інноваційного оновлення базових ланок економіки та зайнятості, так і у сфері стабілізації екологічної ситуації на селі.

Прикметною рисою становлення такого економічного механізму виступає інституціоналізація регуляторних підойм як на загальнонаціональному, так і на місцевому рівнях. Поглиблення децентралізації влади та створення мережі укрупнених територіальних громад потребує конкретизації законодавчо закріплених методів та інструментів стимулювання сталого розвитку сільських

територій, які застосовуються на загальнонаціональному рівні та на рівні місцевого самоврядування, щоб повною мірою враховувати наявні соціальні, ресурсно-виробничі та екологічні передумови розширеного відтворення потенціалу сільської економіки.

Перспективна модель економічного механізму сталого розвитку сільських територій також повинна враховувати розширення ареалу розвитку сільських населених пунктів у зв'язку із земельною дерегуляцією, яка забезпечила передачу у комунальну власність земель сільськогосподарського призначення державної власності поза межами сільських населених пунктів. Такого роду складова земельної реформи великою мірою розширила інституційне підґрунтя розвитку сільської економіки як в частині формування муніципального сектору господарювання, так і в частині створення територіальних передумов для розвитку базових, структуроутворюючих та обслуговуючих ланок економіки сільських поселень. Водночас розширення територіального базису розвитку сільської економіки потребує урізноманітнення методів та інструментів стимулювання розвитку тих видів підприємницької діяльності, котрі визначають господарську самодостатність сільських поселень та забезпечують критично необхідний рівень сільської зайнятості та самозайнятості.

Ключовою інституційною передумовою становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій має стати врахування принципів інклюзивності та комплексності. Принцип інклюзивності передбачає максимізацію залучення сільських мешканців до реалізації проєктів економічного, екологічного та соціального спрямування, а принцип комплексності – максимізацію залучення первинних та вторинних матеріальних ресурсів до господарського обігу з метою нарощення обсягів виробництва продукції з високою доданою вартістю та зменшення втрат цінної природної сировини.

Також принцип комплексності має передбачати поступову відмову від стереотипного принципу програмування розвитку сільської економіки, згідно з яким, як правило, пріоритети соціально-економічного піднесення села

зводилися до пріоритетів розширеного відтворення сфери сільсько-господарського виробництва, а це не дозволяло повною мірою використовувати потенціал розвитку лісового, мисливського, рибного господарства та індустрії сільського туризму.

До спектра методів та інструментів стимулювання сталого розвитку необхідно умонтувати підойми, які забезпечать належні стимули для активізації підприємницької діяльності у сфері розширеного відтворення лісоресурсного потенціалу, потенціалу водно-болотних угідь, збереження та примноження біорізноманіття. Урізноманітнення набору таких підойм і має стати основним пріоритетом інституційного забезпечення становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій у короткостроковій перспективі.

Інституціоналізований в економічному механізмі сталого розвитку сільських територій спектр форм, методів, інструментів та важелів регуляторного впливу має бути зорієнтований на збалансований розвиток соціальної, економічної та екологічної складових сільського розвитку (рис. 1.2). В умовах війни важливого значення в частині гармонійного розвитку соціальної складової сільського розвитку набуває створення умов для фізичної та психологічної реабілітації постраждалих громадян внаслідок збройної агресії російських загарбників як через налагодження комунікації сільських мешканців з відповідними службами медико-психологічного спрямування, так і через розбудову місцевої інфраструктури рекреаційної діяльності на основі освоєння екосистемних послуг, які продукуються природними біогеоценозами.

Важливим елементом сталого розвитку соціальної складової сільської поселенської мережі є інституціоналізація інструментів прямої та непрямой бюджетної підтримки тих видів сільського підприємництва, котрі відзначаються високим рівнем трудомісткості, що у підсумку сприятиме зменшенню рівня сільського безробіття і відповідно підвищенню рівня сільської зайнятості та самозайнятості.

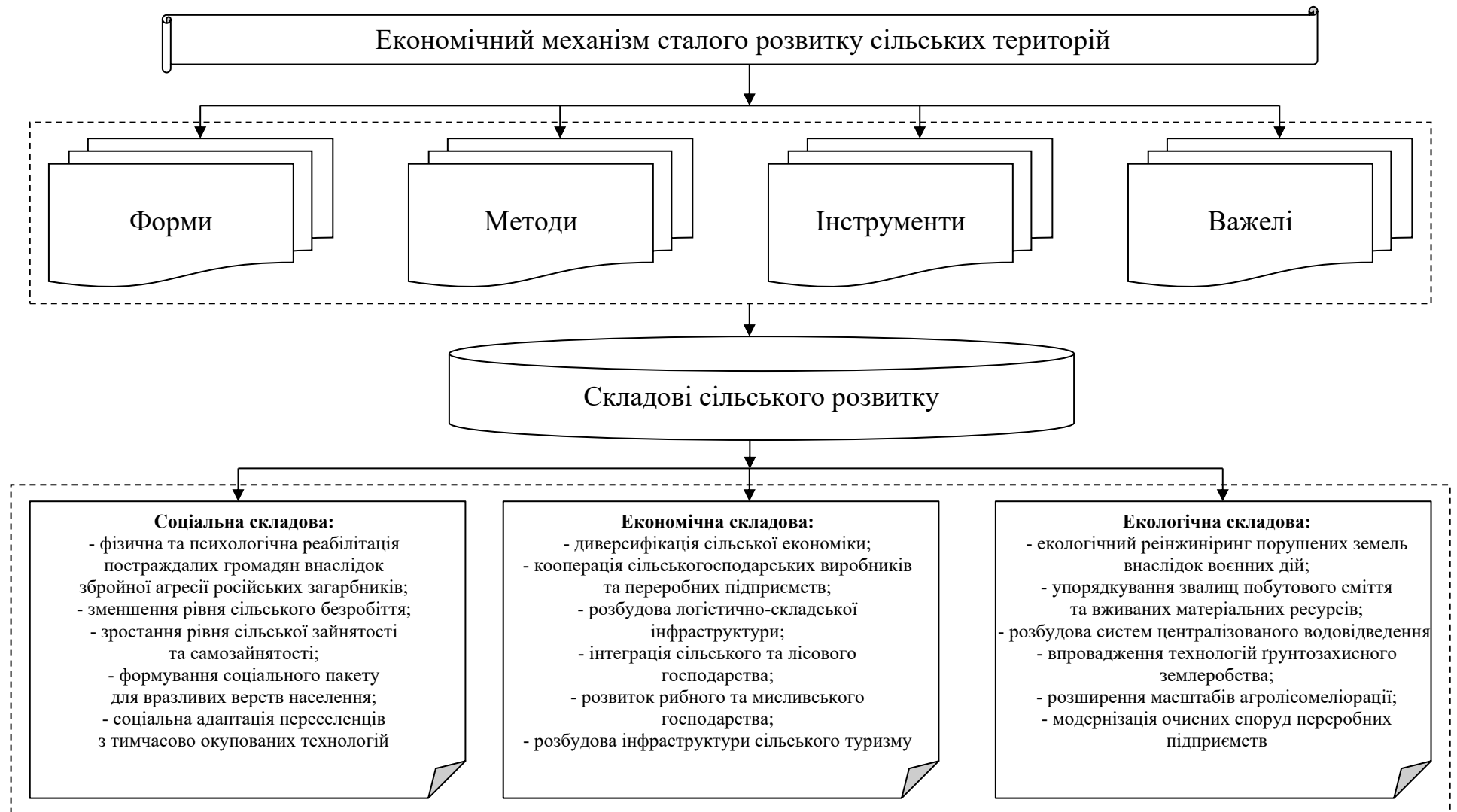

Рис. 1.2. Інституційні та секторальні виміри становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій в умовах воєнних викликів*

Примітка. *Розроблено автором

Невід'ємною складовою перспективної моделі економічного механізму сталого розвитку сільських територій є інституціоналізація інструментів забезпечення соціального пакету для вразливих верств сільського населення як через покращення майнового стану даної категорії громадян, так і через грошові виплати та компенсації. В умовах воєнного часу вагомим значення набуває соціальна адаптація переселенців з тимчасово окупованих територій у сільських населених пунктах через налагодження співпраці між місцевим самоврядуванням, громадським та підприємницьким секторами.

Для забезпечення сталого розвитку економічної складової господарської системи сільської поселенської мережі в економічний механізм сталого розвитку сільських територій доцільно умонтувати методи та інструменти фінансово-кредитного та бюджетно-податкового стимулювання диверсифікації сільської економіки через нарощення переробних потужностей в аграрній сфері, розвиток лісового, рибного та мисливського господарства, розбудову допоміжних до базового сектору економіки села ланок (громадське харчування, оптова та роздрібна торгівля). З метою забезпечення нарощення обсягів виробництва продукції з високою доданою вартістю у базовій ланці сільської економіки (сільськогосподарське виробництво) доцільно інституціоналізувати стимули встановлення коопераційних зав'язків між виробниками сільськогосподарської продукції та сектором переробно-харчових виробництв.

Також економічний механізм сталого розвитку сільських територій повинен охоплювати методи стимулювання розбудови логістично-складської інфраструктури на селі, що дасть змогу забезпечувати умови для зберігання сільськогосподарської сировини, а це, у свою чергу, дасть можливість сільськогосподарським товаровиробникам продавати свою продукцію у період стабілізації цінової кон'юнктури на регіональних та місцевих аграрних ринках.

Виходячи з базових положень Єдиної сільськогосподарської політики ЄС доцільно використати інструменти бюджетної підтримки проєктів інтеграції сільського та лісового господарства, що підвищить врожайність сільсько-

господарських культур та дасть змогу уникнути еколого-деструктивних процесів у землекористуванні. Враховуючи сприятливі природно-ресурсні передумови, доцільним є застосування такого методу економічного механізму сталого розвитку сільських територій як програмування розвитку рибного та мисливського господарства, що дасть змогу результативніше комерціалізувати екосистемні послуги, що продукуються природними біогеоценозами.

Для багатьох сільських населених пунктів каталізатором переведення місцевої економіки на модель сталого розвитку є розбудова інфраструктури сільського туризму, що потребує інституціоналізації інструментів підтримки даного виду підприємницької діяльності як на загальнонаціональному рівні, так і на рівні місцевого самоврядування.

Вагомим блоком інструментально-методологічного забезпечення економічного механізму сталого розвитку сільських територій є набір методів та інструментів стимулювання сталого розвитку екологічної складової господарської системи сільської поселенської мережі. Насамперед необхідно розробити дорожню карту стимулювання екологічного реінжинірингу порушених внаслідок воєнних дій земель, що дасть можливість розмінувати значні території та здійснити їх рекультивацію, а це, у свою чергу, дасть змогу їх повернути у повноцінний господарський обіг. Однією із найскладніших екологічних проблем розвитку сільської місцевості виступає наявність численних неупорядкованих звалищ побутового сміття та вторинних матеріальних ресурсів, що вимагає формування в структурі економічного механізму сталого розвитку сільських територій комплексного інструментарію стимулювання розбудови інноваційної інфраструктури поводження з відходами [24].

Невід'ємною складовою покращення екологічної ситуації на селі є створення систем централізованого водовідведення, щоб усунути прецеденти попадання забруднюючих речовин у ґрунті та підземні води. Це також у свою чергу корелює з вимогами водоохоронних директив ЄС. Тому економічний

механізм сталого розвитку сільських територій має бути зорієнтований на диверсифікацію джерел фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації водогосподарських систем у сільській поселенській мережі. Така ж диверсифікація має бути забезпечена щодо модернізації та реконструкції очисних споруд на переробних підприємствах, котрі функціонують на територіях сільської поселенської мережі.

Виходячи з викликів, пов'язаних з необхідністю переходу до Зеленого курсу, сталий розвиток екологічної складової господарської системи поселенської сільської мережі має передбачати впровадження технологій органічного сільського господарства, оскільки подолання технологічного занепаду сільського господарства можливе за рахунок активізації інноваційних процесів та всебічної державної підтримки запровадження механізмів переходу на ведення органічного сільського господарства [7, с. 15]. Повноцінний розвиток органічного сегменту сільськогосподарського виробництва уможлиблюється за умови впровадження методів та технологій ґрунтозахисного землеробства, зокрема безплужного обробітку ґрунту. Інституціоналізація бюджетних виплат суб'єктам аграрного бізнесу, які впроваджують технології ґрунтозахисного землеробства, дасть можливість усунути масові прояви еколого-деструктивного впливу господарської діяльності на процеси аграрного природокористування.

Зміцнення агроландшафтів значною мірою залежить від розширення масштабів агролісомеліоративних робіт через створення мережі захисних лісосмуг. З огляду на це, економічний механізм сталого розвитку сільських територій має охоплювати інструменти стимулювання встановлення партнерських відносин між суб'єктами аграрного бізнесу та сектором лісових господарств, що дасть змогу забезпечити реалізацію проєктів розширення площі агролісомеліоративних робіт.

В умовах надмірного техногенного та антропогенного впливу на природні біогеоценози сталий розвиток екологічної складової відтворення ресурсно-виробничого потенціалу сільських поселень вимагає реалізації комплексу агротехнічних, агрохімічних, агролісомеліоративних, фітомеліоративних

та гідромеліоративних заходів, спрямованих на вирішення місцевих екологічних проблем, мінімізацію еколого-деструктивного впливу воєнних дій на природні біогеоценози та забезпечення збалансованого використання природно-ресурсної складової національного багатства у повоєнний період.

У спектрі проблем сталого розвитку екологічної складової сільської економіки особливо важливого значення набуває розроблення належного інституційного та фінансового підґрунтя для реалізації проєктів екологічного реінжинірингу порушених внаслідок воєнних дій земель, що має отримати відповідний набір методів та інструментів у структурі економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Доцільність реалізації проєктів екологічного реінжинірингу порушених внаслідок воєнних дій земель обґрунтовується О. Цвяхом, котрий стверджує, що безпосередні воєнні дії на окремих територіях, артилерійські та ракетні удари призвели до утворення вирв на землях сільськогосподарського призначення, землях населених пунктів та лісових землях. Рух та маневри військової техніки також великою мірою прискорили процеси ущільнення ґрунтів, що негативним чином вплинуло на продуктивність сільськогосподарських угідь та збалансованість землекористування. Звільнення тимчасово окупованих територій вимагатиме застосування заходів з екологічного реінжинірингу земель, котрі були порушені внаслідок активних бойових дій. Водночас екологічний реінжиніринг потребує значних інвестиційних вливань, що, у свою чергу, вимагає урізноманітнення джерел фінансування агротехнічних, агрохімічних, гідромеліоративних, агролісомеліоративних та інших заходів, спрямованих на відтворення первинних та набутих якостей земель, що були порушені внаслідок воєнних дій [137, с. 127].

Поряд з інструментами фінансово-інвестиційного забезпечення реалізації реінжинірингових заходів мають також застосовуватися й непрямі інструменти економічного стимулювання, які підвищуватимуть заінтересованість землевласників та землекористувачів прискореними темпами відновлювати природну продуктивність угідь, що були порушені військовими діями.

Такі інструменти доцільно інституціоналізувати як на загальнонаціональному рівні, так і на рівні територіальних громад. У міських територіальних громадах, до складу яких входять і сільські населені пункти, є значні можливості застосовувати такого роду інструменти, оскільки бюджети даної категорії громад дуже часто є профіцитними.

Прикметною рисою екологічної обстановки у більшості сільських населених пунктів є наявність численних неорганізованих звалищ побутового сміття. Вахович І., Ю. Погуляйко та Г. Недопад констатують, що першочерговим пріоритетом диверсифікації системи фінансово-інвестиційного забезпечення модернізації інфраструктури поводження з відходами на регіональному та муніципальному рівнях виступає формування моделі поводження з побутовими відходами у сільських територіальних громадах, що дасть змогу здійснити структурну перебудову сільської економіки та забезпечити утилізацію побутового сміття в енергетичних та виробничих цілях [20, с. 11]. З огляду на це в економічний механізм забезпечення сталого розвитку сільських територій доцільно умонтувати спектр інструментів, які даватимуть можливість доповнювати кошти сектору домогосподарств коштами публічних бюджетів у частині розбудови сучасної інфраструктури розміщення, сортування та утилізації побутового сміття, що з однієї сторони дасть змогу на порядки зменшити кількість неорганізованих звалищ побутових відходів та вживаної сировини, а з іншої сторони – сформувати мобільний біоенергетичний сегмент сільської економіки.

Також проблемою сталого розвитку екологічної складової сільської економіки є відсутність у багатьох сільських населених пунктах систем централізованого водопостачання та водовідведення. Це виступає однією з причин забруднення джерел питного водопостачання нітратними сполуками та іншими забруднюючими речовинами. На думку В. Голяна Б. Самойленка та В. Битова, модернізація водогосподарської інфраструктури у сільській місцевості потребує усунення проявів руйнації гідромеліоративних систем на осушених та зрошувальних землях, подолання відсутності сучасної

дощувальної техніки, уникнення непорядкованості відносин власності щодо використання міжгосподарських гідротехнічних споруд, усунення проявів відсутності централізованого водопостачання багатьох сільських населених пунктів [26]. Модернізація водогосподарської інфраструктури у сільській місцевості є також необхідною умовою реалізації комплексу водних директив ЄС, які стосуються екологізації питного водопостачання та сільсько-господарського водокористування. Економічний механізм сталого розвитку сільських територій має охоплювати інструменти, які дадуть можливість доповнити приватні кошти коштами бюджетів сільських та селищних територіальних громад у межах реалізації угод публічно-приватного партнерства.

Одним з ключових чинників сталого розвитку екологічної складової сільської економіки є, за словами Н. Мединської, те, що необхідно переломити негативний тренд останніх років, коли фінансування поточних природоохоронних видатків значно випереджає обсяги фінансового забезпечення екологічних інвестицій. Природокористувачам й надалі вигідно фінансувати утримання природоохоронного обладнання, а не забезпечувати його оновлення, модернізацію та реконструкцію. Усунення такого негативного рецидиву пов'язується з інституціоналізацією економічного механізму природокористування, який зорієнтований на стимулювання розвитку природоохоронних виробництв [65; 66]. Створення мережі сільських та селищних територіальних громад, що фактично означає підвищення концентрації бюджетних можливостей, створює додаткові резерви для переорієнтації фінансування охорони навколишнього природного середовища у сільській місцевості. За умови інституціоналізації угод публічно-приватного партнерства кошти бюджетів сільських та селищних громад можуть бути доповнені коштами приватного бізнесу, що підвищить ймовірність нарощення обсягів фінансування саме капітальних інвестицій, а не поточних природоохоронних витрат, що дозволить сформувати мережу полігонів організованого складування

побутових відходів та розвинути інфраструктуру рециклінгу ресурсної цінності відходів сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва.

1.3. Методологічна база дослідження процесів становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій в умовах воєнних та повоєнних викликів

Становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій виступає ускладненим багатоступінчатим процесом, котрий охоплює велику кількість послідовних фаз та урізноманітнений набір регуляторів. Основним детермінантом ускладненості становлення такого механізму є збереження рудиментів програмування сільського розвитку, котрі були успадковані від командно-адміністративної економіки та отримали гібридні форми для подальшого розвитку в умовах переходу до ринкової економіки. Регуляторні дії держави вже протягом десятиліть функціонування в країні ринкових товарно-грошових відносин щодо використання ресурсно-виробничого потенціалу села культивуються, виходячи з того, що сільські території – це основний ареал розвитку сфери сільськогосподарського виробництва.

Ускладняються процеси становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій також тим, що на значній території країни розвиток базової ланки сільської економіки відбувається в зоні ризикового землеробства, що пов'язано з руйнацією міжгосподарських та внутрішньогосподарських гідромеліоративних мереж як в зоні зрошення, так і в зоні осушення. Сільські території Київської, Житомирської, Рівненської та Волинської областей перебувають в зоні радіаційного забруднення внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, що також вимагає інституціоналізації методів та інструментів мінімізації такого забруднення.

Водночас проведення земельної дерегуляції та запуск повноцінного ринку земель сільськогосподарського призначення, а також завершення процесу створення мережі укрупнених територіальних громад, що надало додатковий

імпульс для прискорення темпів соціально-економічного піднесення села, вимагають комплексної модернізації надмірно спрощеного та уніфікованого економічного механізму сталого розвитку сільських територій. Методологічною платформою становлення такого механізму, має виступати розуміння того, що сільські та селищні територіальні громади фактично повністю складаються з сільських населених пунктів і сільських територій і водночас окремі сільські населені пункти увійшли до складу міських територіальних громад, що також потребує диференційованого підходу до вибору регуляторних підойм.

Враховуючи вищезазначене, можна дійти висновку про необхідність формування методологічної бази дослідження процесів економічного механізму сталого розвитку сільських територій, яка даватиме можливість розкрити фундаментальні засади інституціоналізації різноманітних конфігурацій вказаного механізму, виокремити етапи підбору ключових ланок економічного механізму стимулювання процесів соціально-економічного піднесення села, а також інструментально-методологічного забезпечення регуляторного впливу на відтворювальні пропорції у сільській економіці.

На основі критичного переосмислення існуючих підходів щодо програмування та планування сталого розвитку сільських територій, а також вивчення кращих практик соціально-економічного піднесення сільської поселенської мережі встановлено, що магістральним елементом методологічної бази дослідження процесів становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій виступає відхід від стереотипного підходу програмування соціально-економічного піднесення села до інклюзивно-комплексного підходу використання екзогенних та ендегенних резервів сталого розвитку сільської поселенської мережі (рис. 1.3).

У даному контексті заслуговує на увагу підхід академіка НААН В. Жука, який фактично сформулював ключові принципи Селозберігаючої моделі. Такими принципами він розглядає: 1) селоцентризм – селозберігаюча модель характеризується націленістю на збереження кожного самодостатнього села в Україні; 2) селяниноцентризм – модель формує нову психологію селянина,

а також нову соціально-економічну сутність села, сільського життя [46, с. 173]. Такий підхід і передбачає відхід від стереотипного підходу, що зводив пріоритети сільського розвитку до пріоритетів розвитку аграрного сектора як базової ланки сільської економіки. Водночас імплементація селозберігаючої моделі, побудованої на ідеї селоцентризму та селяниноцентризму, передбачає перехід до інклюзивно-комплексного підходу програмування сталого розвитку сільських територій. Тобто селянин та сільський населений пункт стають основними пріоритетами державної політики імплементації ідеології сталого розвитку в частині соціально-економічного піднесення сільських територій.

Певною мірою проявом інклюзивно-комплексного підходу щодо становлення економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій слід вважати авторський підхід члена-кореспондента НААН В. Ткачука, котрий основний акцент робить на доцільності зміцнення інститутів сталого розвитку сільських територій. На його думку, інституціональне середовище сталого розвитку сільських територій за ринкових умов господарювання вважається ефективним, коли ґрунтується на індивідуалістських цінностях і сприяє взаємовигідній реалізації як особистих інтересів, так і інтересів всього суспільства. У протилежному випадку виникає інституціональна пастка – неефективний стійкий інститут, що за умови істотного тимчасового зовнішнього впливу на систему не впливає на її динаміку [121, с. 231].

У межах застосування інклюзивно-комплексного підходу, котрий передбачає максимальне залучення сільських мешканців до відтворювальних пропорцій сільської економіки і збалансоване використання місцевого ресурсно-виробничого потенціалу, й створюються умови для уникнення проявів виникнення інституціональних пасток, тобто поширення неефективних інститутів, що консервують перманентну депресивність сільських територій.

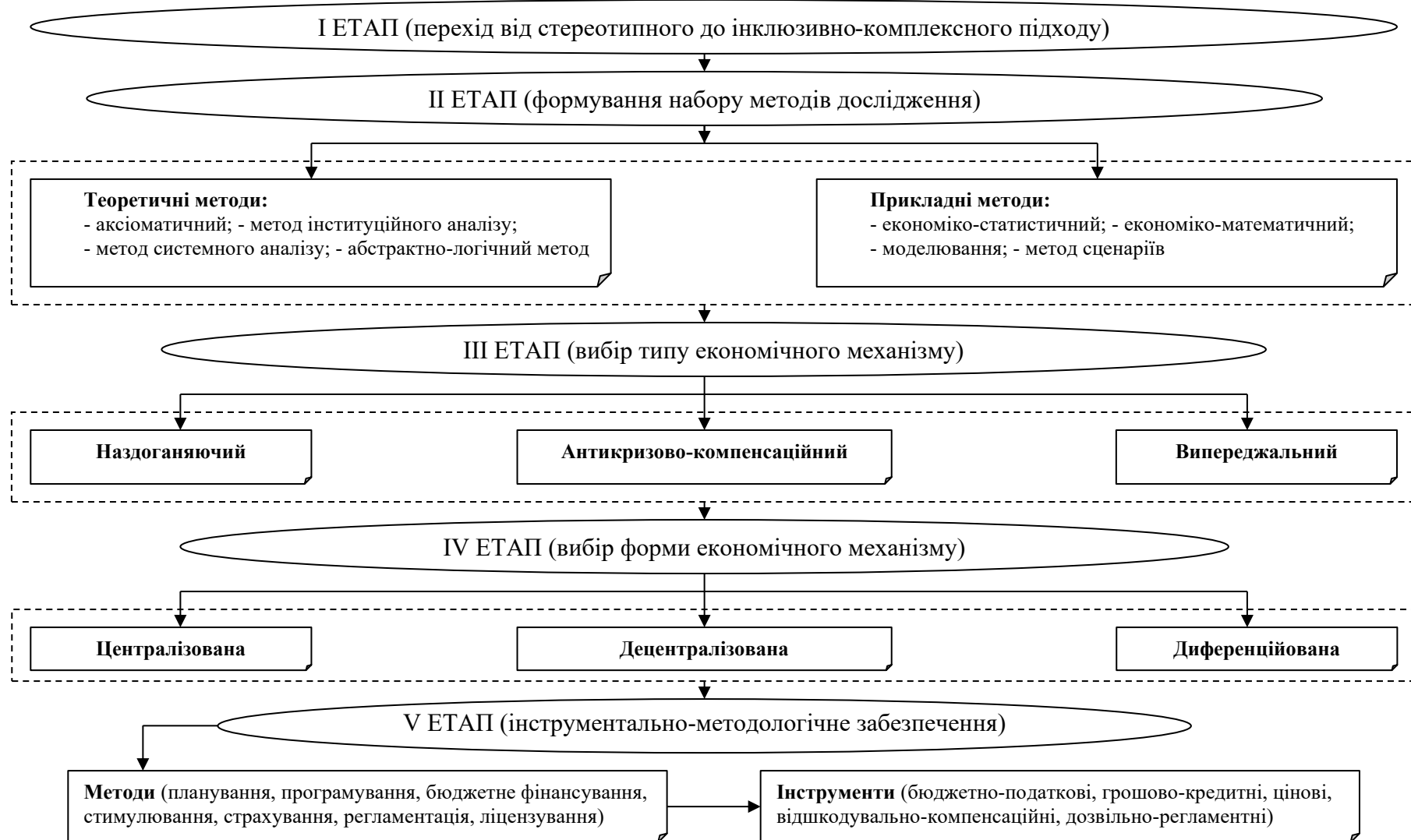

Рис. 1.3. Етапи формування методологічної бази дослідження процесів становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій*

Примітка. *Розроблено автором

Інклюзивно-комплексний підхід щодо становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій передбачає застосування такого набору регуляторів, котрі забезпечуватимуть максимізацію залучення сільських мешканців до процесів розширеного відтворення місцевого ресурсно-виробничого потенціалу та становлення сучасних інститутів місцевого самоврядування і диверсифікацію сільської економіки за рахунок збалансованого розвитку базової ланки економіки сільських поселень (аграрного сектора) та прискореного розвитку структуроутворюючих ланок сільського розвитку (рибне, мисливське та лісове господарство).

У межах застосування інклюзивно-комплексного підходу до формування сучасної моделі економічного механізму сталого розвитку сільських територій для обґрунтування доцільності трансформації ключових ланок такого механізму варто використати певний набір теоретичних та прикладних методів дослідження. У спектрі теоретичних методів дослідження необхідно використати аксіоматичний метод для уточнення сутнісно-змістовних характеристик категорій «сільські території» та «економічний механізм», що даватиме змогу забезпечувати адекватність інституціоналізованих методів та інструментів регуляторного впливу на відтворювальні пропорції у сільській економіці реальним викликам доцільності переведення сільських та селищних територіальних громад на модель сталого розвитку, а також закладатиме необхідні стимули для результативнішого залучення комунальних активів у господарський обіг економіки сільської поселенської мережі.

Метод інституційного аналізу доцільно використати для обґрунтування доцільності імплементації у сільську економіку сучасних інститутів стимулювання сільського розвитку, активізації підприємницької діяльності, створення інститутів сільськогосподарського дорадництва, а також умонтування у світоглядні орієнтації українських селян інститутів соціальної та екологічної відповідальності. Доцільність застосування методу інституційного аналізу також детермінується тим, що, як вважає член-кореспондент НААН В.Ткачук, сталий розвиток сільських територій забезпечується ефективним

інституціональним середовищем регулювання суспільних відносин щодо ресурсів сільських територій, що включає впорядковану систему інститутів – інструментів регулювання та суб'єктів регулювання, що мають ієрархічну структуру [121, с. 234]. В умовах доцільності підвищення рівня концентрації інвестиційних ресурсів у сільській місцевості та укрупнення організаційно-правових форм господарювання важливого значення набуває зміцнення інституту формальної та неформальної кооперації малих форм господарювання та сектору сільських домогосподарств з метою створення самодостатніх господарських формувань, які забезпечуватимуть критично необхідний рівень самодостатності сільської економіки, а також критичний рівень сільської зайнятості та самозайнятості місцевого населення. Необхідність використання методів інституційного аналізу також обґрунтовує академік НААН В. Жук, який стверджує, що створена не на стійкому «неформальному інституті» організація (кооператив чи щось інше) не буде життєздатним. Підхід має бути системним. Такий, виправданий у свій час, підхід характеризувала розроблена вченими-аграрниками Модель переходу аграрної галузі на ринкові умови. Під таку Модель були підпорядковані земельна, податкова, кредитна, бюджетна та інші реформи. Така модель була успішно реалізована на рубежі 1999–2004 років [46, с. 176]. Погоджуючись з академіком НААН В. Жуком щодо використання позитивного досвіду реформування аграрної галузі на рубежі 90-х років минулого століття та початку 2000-х років для формування сучасного інституційного підґрунтя переведення сільської економіки на модель сталого розвитку, необхідно зазначити, що реформування аграрної галузі було зорієнтоване на забезпечення нарощення валових показників сільсько-господарського виробництва, що водночас не забезпечувало переведення на рейки сталості соціальної та екологічної складових господарської системи села.

Доцільність застосування методу системного аналізу у дослідженнях перспектив становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій в умовах воєнних та повоєнних викликів впливає з необхідності

такого підбору методів та інструментів регуляторного впливу на розвиток сільської економіки, який забезпечуватиме компліментарність та взаємодоповнюваність регуляторних підойм як стимулюючого, так і компенсаційного впливу на ділову активність у сільській місцевості. Абстрактно-логічний метод дозволяє серед наявних альтернативних моделей становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій вибрати таку модель, яка максимальною мірою сприятиме прискореному подоланню наслідків війни та формування випереджального типу економічного механізму, котрий дозволить прискореними темпами долати прояви депресивності та галузевих перегинів у сільській економіці задля забезпечення конвергенції між європейськими та національними лекалами сталого розвитку сільських територій.

У спектрі прикладних методів дослідження ключових аспектів становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій, насамперед, доцільно використати економіко-статистичний метод, щоб провести ретроспективний аналіз наслідків функціонування економічного механізму сільського розвитку у попередні десятиліття з виявленням основних причин виникнення кризових явищ у сільській економіці. Для прогнозування перспектив умонтування в архітектоніку сільського розвитку сучасного економічного механізму сталого розвитку сільських територій доцільно використати економіко-математичний метод для екстраполяції на майбутнє наслідків впливу інституційних змін на відтворювальні пропорції у сільській економіці.

В умовах доцільності імплементації у вітчизняну практику регулювання та програмування сільського розвитку європейських моделей розбудови сільської поселенської мережі та кращих практик диверсифікації сільської економіки необхідно сформувати методологічну базу моделювання сільського розвитку з урахуванням нового функціоналу використання ресурсно-виробничого потенціалу сільських територій. Виходячи з наявності широкого спектра ресурсних та інституційних обмежень, а також мінливості

та непрогнозованості ринкової кон'юнктури та макроекономічної динаміки важливого значення набуває використання методу сценаріїв, коли з декількох альтернатив вибирається найбільш оптимальний варіант програмування сталого розвитку сільських територій, виходячи з наявного інституційного підґрунтя та рівня фінансово-інвестиційного забезпечення.

Застосування перерахованого спектра методів наукового пізнання дасть можливість сформулювати передумови та критерії вибору типу економічного механізму сталого розвитку сільських територій. Тип економічного механізму й детермінує підбір методів, інструментів та важелів регуляторного впливу на процеси розвитку сільської економіки та поведінку суб'єктів сільського підприємництва. У даному контексті доцільно проаналізувати існуючі підходи щодо вибору типів економічного механізму природокористування, виходячи з того, що саме природокористування виступає основною структуроутворюючою ланкою сільської економіки і досягнення пріоритетів сталого розвитку сільських територій напряду залежить від збалансованого використання та розширеного відтворення природно-ресурсного потенціалу. Зокрема розглядається наздоганяючий тип економічного механізму.

На думку Б. Данилишина, М. Хвесика та В. Голяна, наздоганяючий тип економічного механізму природокористування – це ліберальний в цивілізаційному відношенні тип. Він встановлює найбільш загальні контури для економічного розвитку галузей і секторів, практично не гальмуючи його. Даний тип економічного механізму спрямований в основному на ліквідацію кризових явищ, а не на усунення причини виникнення еколого-господарських деформацій, що несприятливо впливають на темпи і масштаби сталого розвитку [42]. В аналогічному руслі формулює своє бачення становлення наздоганяючого типу економічного механізму Н. Мединська. Зокрема, вона констатує, що прикметною рисою наздоганяючого типу економічного механізму природокористування виступає його спрямованість на усунення, а не попередження екологічних та природно-господарських негараздів. Тому фактично весь арсенал такого типу економічного механізму зорієнтований на боротьбу з наслідками,

а не причинами. Це й стало основою того, що в нашій країні численні економічні та екологічні проблеми не отримують роками свого вирішення, особливо у сільській місцевості. Суб'єкти виробничо-господарської діяльності не усвідомлюють необхідності обмеження техногенного та антропогенного негативного впливу на довкілля і зорієнтовані на відшкодування тих збитків, які вони наносять навколишньому природному середовищу [65; 66].

Водночас такий тип економічного механізму не охоплює найбільш сучасних методів та інструментів, зокрема дозвоільно-регламентного та цифрового спрямування, і це не дає можливості задіяти у відтворювальному процесі велику кількість місцевих природно-ресурсних і господарських активів та подолати депресивність розвитку сільських та селищних територіальних громад. Консервація наздоганяючого економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій не дає можливості усунути синдром асиметричності інформації для різноманітних категорій суб'єктів підприємницької діяльності, зокрема у сфері аграрного бізнесу, де найбільш яскраво проявляється рівень доступності необхідних інформаційних потоків для представників великого та малого аграрного підприємництва.

Як один із перспективних типів економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій слід розглядати антикризово-компенсаційний механізм, який охоплюватиме комплекс методів та інструментів, спрямованих на упередження кризових явищ у сільській економіці через надання сектору підприємств, підприємців-фізичних осіб та домогосподарств певного набору відшкодувань, компенсацій, дотацій та субсидій, щоб мінімізувати втрати та збитки, пов'язані з впровадженням ресурсоощадливих та екологічно чистих технологій, що прямо корелює з пріоритетами сталого розвитку сільських територій в цілому.

В умовах воєнних та повоєнних викликів і прогнозованого зростання міжнародної фінансової та технічної допомоги найбільш адекватним реальній ситуації на селі є випереджальний тип економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій. Саме такий тип економічного механізму

здатен максимальною мірою забезпечувати впровадження найкращих з точки зору вирішення існуючих економічних проблем села регуляторних важелів та інструментів, щоб на порядок підвищити результативність залучення природно-ресурсної складової національного багатства у відтворювальний процес та збільшити частку валової доданої вартості у структурі ВВП, яка створюється у природно-ресурсному секторі національного господарства [66]. Тобто випереджальний тип економічного механізму сталого розвитку сільських територій зорієнтований на адаптацію до кращих європейських практик стимулювання сталого сільського розвитку, що дасть змогу найкращою мірою використати міжнародну фінансову та технічну допомогу для повоєнного відновлення економіки сільських поселень, які були тимчасово окупованими російськими загарбниками або ж знаходилися у прифронтовій зоні.

Вибір типу економічного механізму сталого розвитку сільських територій детермінує форми такого механізму. З огляду на ретроспективний аналіз програмування розвитку сільських поселень слід розглядати такі форми економічного механізму сталого розвитку сільських територій як централізована, децентралізована та диференційована. Централізована форма економічного механізму сталого розвитку сільських територій була домінуючою у перші два десятиліття відновлення незалежності, яка передбачала вибір пріоритетів та ресурсного забезпечення переведення сільської економіки на рейки сталості на загальнонаціональному рівні та не враховувала передумови розвитку сільської економіки у різних природно-кліматичних зонах країни.

Централізована форма не дозволяла повною мірою позбутися стереотипного підходу, згідно якого пріоритети соціально-економічного піднесення села зводилися до пріоритетів розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу аграрного сектора. При такій формі не були активовані резерви соціально-економічного піднесення, котрі детермінуються екосистемними послугами природних біогеоценозів. Тобто не використовувався десятиліттями потенціал лісового, рибного та мисливського господарства

зادля підвищення рівня сільської зайнятості та самозайнятості сільського населення.

Водночас запуск децентралізації та реформування територіальної організації влади у 2014 році сформував інституційні передумови для імплементації децентралізованої форми економічного механізму сталого розвитку сільських територій у зв'язку зі схваленням Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [94]. Децентралізована форма має отримати певний спектр регуляторів як на рівні адміністративної області, так на рівні територіальних громад базового рівня. Враховуючи те, що згідно базових нормативно-правових актів за обласним рівнем залишаються функції реалізації регіональної екологічної політики, на рівні адміністративної області доцільно сформувати програму сталого розвитку екологічної складової господарської компоненти сільської економіки.

На рівні територіальних громад базового рівня потребують конкретизації цілі та механізми ресурсного забезпечення сталого розвитку сільських територій, виходячи з того, що укрупнення територіальних громад підвищило рівень концентрації публічних коштів, необхідних для реалізації проєктів соціально-економічного піднесення села. Територіальна неоднорідність природно-ресурсних, виробничо-технічних та інфраструктурних передумов соціально-економічного піднесення селянської поселенської мережі вимагає також інституціоналізації диференційованої форми економічного механізму сталого розвитку сільських територій.

Інституціоналізація перерахованих форм (централізована, децентралізована, диференційована) економічного механізму сталого розвитку сільських територій виступає ключовим детермінантом підбору методів та інструментів регулювання відтворювальних пропорцій у сільській економіці. Доцільність планування сталого розвитку сільських територій впливає з передового іноземного досвіду стимулювання сільського розвитку. Розроблення перспективних планів дасть можливість вчасно застосовувати

антикризові заходи задля упередження впливу екзогенних чинників на динаміку розвитку сільської економіки.

Ефективним методом регулювання сталого розвитку сільських територій виступає програмування – розроблення національних, регіональних та місцевих програм сталого сільського розвитку. В умовах бюджетно-фіскальної децентралізації підвищилися можливості територіальних громад базового рівня фінансувати проекти сталого розвитку сільських населених пунктів. Найбільші можливості мають міські територіальні громади, котрі відзначаються профіцитом місцевих бюджетів, і здатні профінансувати проекти сталого розвитку соціальної, економічної та екологічної складової розвитку сільських населених пунктів, що входять до даної категорії громад.

Одним з результативних методів регулювання сталого розвитку сільських територій виступає стимулювання, яке передбачає застосування бюджетних, податкових, кредитних та майнових преференцій для суб'єктів виробничо-господарської діяльності та сектору сільських домогосподарств, котрі реалізують проекти ефективного використання ресурсно-виробничого потенціалу сільських поселень. Виходячи з необхідності імплементації численних регламентів, стандартів та директив Європейського Союзу у вітчизняну практику регуляторного впливу на відтворювальні пропорції у територіальних соціально-економічних системах, ефективним методом забезпечення сталого розвитку сільських територій виступає регламентація. Виходячи з того, що сільські території виступають основним ареалом концентрації природно-ресурсного, зокрема мінерально-сировинного потенціалу, ліцензування щодо можливості видобутку корисних копалин теж слід розглядати результативним методом забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Формування набору методів регуляторного впливу на відтворювальні пропорції у сільській економіці також визначають інституціоналізацію інструментів забезпечення сталого розвитку сільських територій. У межах одного методу можуть використовуватися декілька інструментів регулювання

сільського розвитку. Основними групами таких інструментів виступають: бюджетно-податкові, грошово-кредитні, цінові, відшкодувально-компенсаційні, дозвільно-регламентні. Бюджетно-податкові інструменти передбачають надання прямої бюджетної підтримки суб'єктам сільської економіки з бюджетів сільських та селищних територіальних громад, а також надання пільг при сплаті місцевих податків та зборів.

Грошово-кредитні інструменти можуть бути використані за умови створення сприятливих умов для участі суб'єктів сільської економіки на ринку позикового капіталу. Цінові інструменти можуть застосовуватися для стимулювання виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції через підвищення закупівельних цін на такого роду продукцію. Реалізація інвестиційно непривабливих, але соціально значущих проєктів в системі сталого розвитку сільських територій потребує застосування відшкодувально-компенсаційних інструментів, щоб підвищити заінтересованість підприємницьких структур та сектору домогосподарств здійснювати виробництва відповідних видів продукції, виконання робіт та надання послуг. Дозвільно-регламентні інструменти забезпечення сталого розвитку сільських територій доцільно повною мірою використовувати при створенні умов для видобутку цінних видів мінеральної сировини місцевого значення, а також для первинної переробки сільськогосподарської сировини та лісосировини.

Водночас невід'ємною складовою становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій виступає врахування воєнних та повоєнних викликів, які детермінують вибір пріоритетів використання ресурсно-виробничого потенціалу сільської поселенської мережі. Виходячи з припущення про те, що сталий розвиток сільських територій має охоплювати забезпечення сталого розвитку екологічної, соціальної та економічної компонент функціонування сільських поселень, доцільно виокремити воєнні та повоєнні виклики в розрізі викликів екологічного, соціального та економічного спрямування (рис. 1.4).

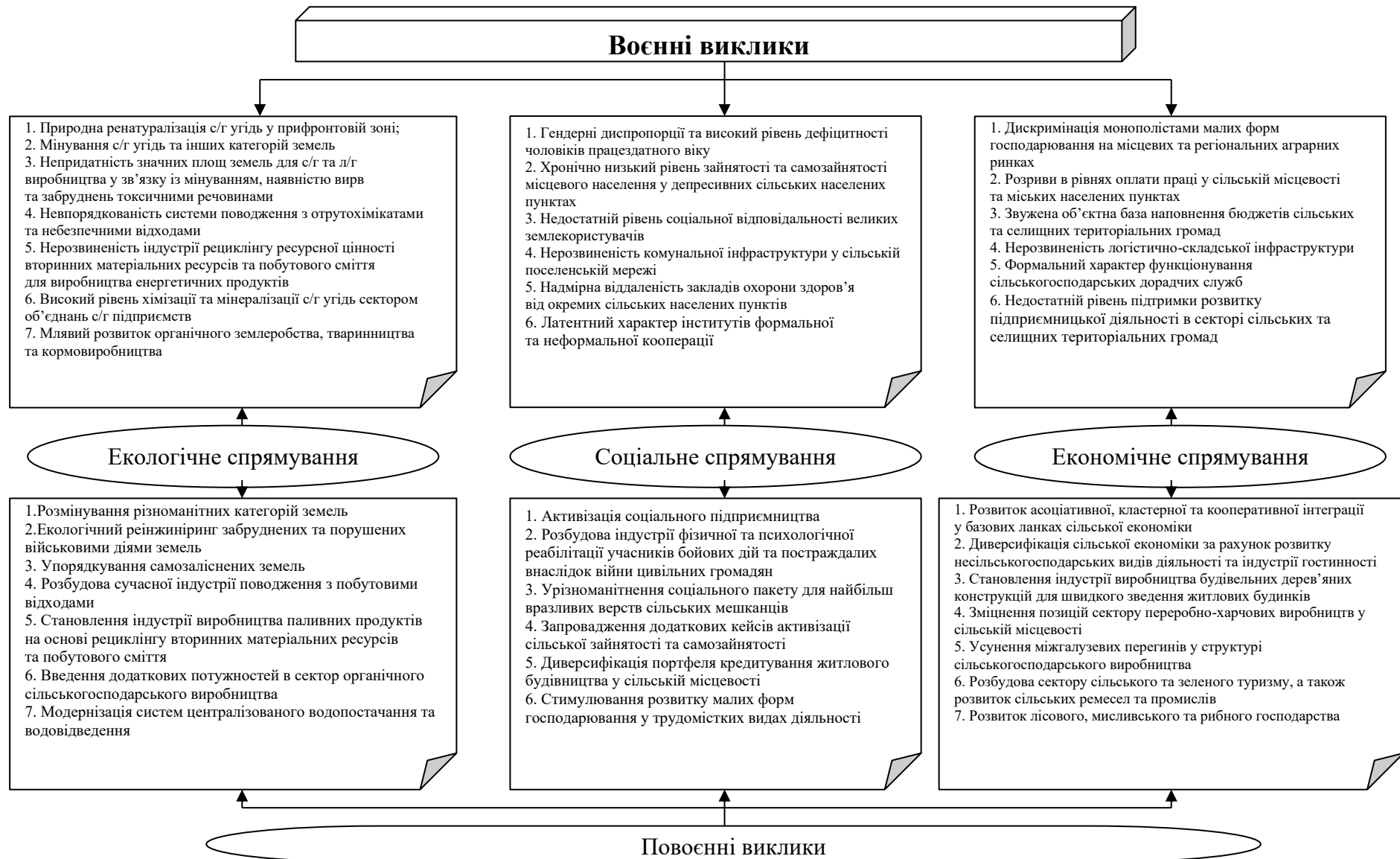

Рис. 1.4. Специфікація воєнних та повоєнних викликів сталого розвитку сільських територій екологічного, соціального та економічного спрямування*

Примітка. *Розроблено автором

Воєнні виклики екологічного спрямування зумовлені тим, що у прифронтових зонах спостерігаються прояви природної ренатуралізації сільськогосподарських угідь, значні площі сільськогосподарських земель піддалися мінуванню. Мінування окремих категорій земель, а також наявність вирв та забруднень токсичними речовинами зробили їх непридатними для сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва.

Воєнний чинник ще більшою мірою ускладнив процеси завершення утилізації отрутохімікатів та впорядкування системи поводження з небезпечними відходами у сільській місцевості. У більшості сільських населених пунктів у зародковому стані перебуває індустрія рециклінгу ресурсної цінності вторинних матеріальних ресурсів та побутового сміття з метою виробництва енергетичних продуктів. Тривалий період гіпертрофованого розвитку експортно орієнтованого рослинництва призвів до високого рівня хімізації та мінералізації сільськогосподарських угідь, що ускладнює процеси виробництва екологічно чистої продукції. Потенційно інвестиційно привабливий сегмент аграрного сектору, яким виступає органічне сільськогосподарське виробництво, не отримує належної бюджетної підтримки, що не дає можливості використати повною мірою агроресурсний потенціал окремих сільських поселень, особливо в зоні ризикового землеробства.

Відповідно повоєнними викликами екологічного спрямування виступають: 1) розмінування різноманітних категорій земель; 2) здійснення процесів екологічного реінжинірингу забруднених та порушених військовими діями земель; 3) упорядкування самозаліснених земель; 4) розбудова сучасної індустрії поводження з побутовими відходами, особливо у сільських населених пунктах віддалених від центрів сільських та селищних територіальних громад; 5) становлення індустрії виробництва паливних продуктів на основі рециклінгу вторинних матеріальних ресурсів та побутового сміття; 6) введення додаткових потужностей в сектор органічного землеробства, тваринництва та кормовиробництва; 7) модернізація систем централізованого водопостачання та водовідведення. Перераховані повоєнні виклики екологічного спрямування

вимагають трансформації економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій, який забезпечуватиме нарощення інвестиційних потоків у диверсифікацію сільської економіки, зокрема через залучення міжнародної фінансової та технічної допомоги, коштів глобальних фондів та інвестицій приватних підприємницьких структур.

Широкомасштабне вторгнення на територію України російських загарбників активувало врахування воєнних викликів соціального спрямування, котрі стоять перед сільськими населеними пунктами. Російська агресія сформувала такий виклик як загострення гендерних диспропорцій у сільських поселеннях внаслідок втрати чоловіків працездатного віку. Також війна загострила проблему хронічно низького рівня зайнятості та самозайнятості місцевого населення у депресивних сільських населених пунктах. Недостатній рівень соціальної відповідальності великих землекористувачів культивує процеси масового впровадження механізованих та автоматизованих технологій, що зменшує потребу у робочій силі і культивує новий виток безробіття у сільській місцевості.

Нерозвиненість комунальної інфраструктури не забезпечує надання широким верствам населення критично необхідного рівня послуг, які є притаманними для мешканців міських поселень. Важливим викликом соціального спрямування, який ускладнився у воєнний час, є надмірна віддаленість закладів охорони здоров'я від окремих сільських населених пунктів, що ускладнює проблему надання медичної допомоги великій кількості сільських мешканців. Надзвичайно деструктивний вплив на соціальний розвиток села здійснює латентний характер інститутів формальної та неформальної кооперації, що не дозволяє сільським домогосподарствам об'єднувати свої фінансові та виробничо-технічні можливості задля покращення інфраструктурного облаштування ключових секторів сільської економіки.

Численні воєнні виклики соціального спрямування об'єктивно зумовили необхідність врахування повоєнних викликів, котрі є необхідною складовою сталого розвитку сільських територій. Повоєнним викликом є активізація

соціального підприємництва, тобто забезпечення створення та розширення потенціалу підприємницьких структур, діяльність котрих передбачає максимізацію залучення місцевих мешканців до виробництва продукції, виконання робіт та надання послуг. В умовах повернення учасників бойових дій та наявності великої кількості переселенців з територій тимчасової ворожої окупації ключовою соціальною складовою сталого розвитку сільських територій виступає розбудова індустрії фізичної та психологічної реабілітації означених категорій громадян. Така реабілітація забезпечуватиметься шляхом освоєння екосистемних послуг, які продукуються природними біогеоценозами, через розвиток рекреаційної діяльності та різноманітних видів сільського та зеленого туризму.

Повоєнним викликом сталого розвитку сільських територій також виступає урізноманітнення соціального пакету для найбільш вразливих верств сільських мешканців та запровадження додаткових кейсів активізації сільської зайнятості та самозайнятості. Активація соціальної складової сталого розвитку сільських територій також повинна охоплювати таку складову економічного механізму сталого сільського розвитку як стимулювання розвитку малих форм господарювання у трудомістких видах діяльності.

Повоєнні виклики економічного спрямування, які є невід'ємною складовою переводу сільської поселенської мережі на модель сталого розвитку, передбачають розвиток асоціативної, кластерної та кооперативної інтеграції у базових ланках сільської економіки. Економічний механізм забезпечення сталого розвитку сільських територій має охоплювати методи та інструменти, котрі даватимуть можливість створювати умови для диверсифікації сільської економіки за рахунок розвитку несільськогосподарських видів діяльності та індустрії гостинності. У повоєнний період, коли актуалізується проблема прискорених темпів житлового будівництва, важливою складовою сталого розвитку сільських територій виступає становлення індустрії виробництва будівельних дерев'яних конструкцій для швидкого зведення житлових будинків.

Підвищення рівня капіталізації освоєння місцевого агроресурсного потенціалу у повоєнний період залежить від зміцнення позицій сектору переробно-харчових виробництв у сільській місцевості, що потребує інституціоналізації додаткових методів та інструментів стимулювання створення переробних виробництв у сільських населених пунктах. Наявні сприятливі природно-ресурсні та екологічні передумови розвитку більшості сільських поселень створюють умови для активізації розвитку лісового, мисливського та рибного господарства, розбудови сектору сільського та зеленого туризму, а також для розвитку сільських ремесел та промислів.

Висновки до розділу 1

1. Обґрунтовано, що поглиблення децентралізації влади детермінувало підвищення актуальності вирішення проблеми сталого розвитку сільських територій, котрі виступають основним ареалом концентрації природно-ресурсних благ та територіальним базисом виробництва сільськогосподарської сировини як ключового детермінанта продовольчої безпеки. Сталий розвиток сільських територій є моделлю розвитку, котра передбачає збалансоване співіснування економічної, соціальної та екологічної сфер сільської поселенської мережі через розвиток базових, структуроутворюючих та обслуговуючих ланок сільської економіки.

2. Виявлено, що сільські території виступають ключовим детермінантом збереження традиційного укладу життя місцевого населення та відіграють важливе значення у відтворенні людського, виробничого та природно-ресурсного потенціалу країни. Однією з основних інституційних передумов соціально-економічного піднесення сільської поселенської мережі виступає становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій як упорядкованої сукупності форм, методів, інструментів та важелів регуляторного впливу на відтворювальні пропорції у сільській місцевості, а також на стабілізацію соціальної та екологічної ситуації на селі.

3. Доведено, що остаточний вибір Україною євроінтеграційного вектору розвитку та поглиблення децентралізації актуалізувало проблему перегляду пріоритетів забезпечення сталого розвитку сільських територій, котрі виступають основним ареалом концентрації природно-ресурсних благ та територіальним базисом виробництва сільськогосподарської сировини як головної передумови продовольчої безпеки. Ключовою інституціональною передумовою формування моделі сталого розвитку сільських територій є застосування комплексного підходу до господарського освоєння місцевого ресурсно-виробничого потенціалу через розвиток базових, структуроутворюючих та допоміжних ланок сільської економіки. Такий підхід дозволяє подолати рудимент командно-адміністративної системи, котрий передбачав зведення соціально-економічного піднесення сільських населених пунктів до розширеного відтворення потенціалу сільського господарства.

4. Доведено, що забезпечення прискорених темпів переведення сільських територій на модель сталого розвитку має враховувати наслідки широкомасштабного вторгнення на територію України російських загарбників, яке призвело до численних людських втрат, тимчасової окупації окремих територій, руйнації цілісних майнових комплексів, забруднення та порушення різноманітних категорій земель, насамперед земель сільськогосподарського призначення.

5. Обґрунтовано, що перспективна модель економічного механізму сталого розвитку сільських територій повинна враховувати розширення ареалу сільського розвитку у зв'язку із земельною дерегуляцією, яка забезпечила передачу у комунальну власність земель сільськогосподарського призначення державної власності поза межами сільських населених пунктів. Визначено, що ключовою інституційною передумовою становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій в умовах воєнних та повоєнних викликів має стати стимулювання процесів комплексного та збалансованого використання наявного ресурсно-виробничого потенціалу, усунення проявів сільського безробіття на підвищення рівня сільської зайнятості і самозайнятості,

покращення екологічної ситуації через раціоналізацію використання природних ресурсів та мінімізацію еколого-деструктивного впливу виробничо-господарської діяльності на довкілля.

6. Дослідження показали, що у нинішніх умовах в економічний механізм сталого розвитку сільських територій доцільно умонтувати методи, інструменти та важелі фінансово-кредитного та бюджетно-податкового стимулювання диверсифікації сільської економіки через нарощення переробних потужностей в аграрній сфері, розвиток індустрії сільського туризму, розвиток лісового, рибного і мисливського господарства, а також упорядкування системи поводження з вторинними матеріальними ресурсами та побутовими відходами.

7. Виявлено, що в умовах воєнних та повоєнних викликів, а також з урахуванням наслідків децентралізації та реформування територіальної організації влади економічний механізм сталого розвитку сільських територій має охоплювати комплекс регуляторних підойм, які забезпечуватимуть сталий розвиток соціальної, економічної та екологічної складових господарської системи сільської поселенської мережі. Сталий розвиток соціальної складової має передбачати, насамперед, реалізацію комплексу заходів щодо фізичної та психологічної реабілітації постраждалих внаслідок воєнних дій громадян, а також соціальної адаптації переселенців з тимчасово окупованих територій. Ключовим компонентом сталого розвитку економічної складової господарської системи сільської поселенської мережі є умонтування в економічний механізм сталого розвитку сільських територій інструментів стимулювання диверсифікації сільської економіки через розвиток структуроутворюючих ланок (лісове, мисливське та рибне господарство, біоенергетика, сільський туризм). Виходячи з воєнних викликів, магістральним елементом сталого розвитку екологічної складової господарської системи сільської поселенської мережі є стимулювання екологічного реінжинірингу порушених внаслідок воєнних дій різноманітних категорій земель.

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ

2.1. Аналіз елементів економічного механізму сталого розвитку сільських територій

Сталий розвиток сільських територій залежить від цілеспрямованого регуляторного впливу держави на відтворювальні пропорції у сільській економіці із забезпеченням еквівалентного та збалансованого відтворення соціальної, економічної та екологічної складових сільського розвитку. Ефективний регуляторний вплив держави на досягнення цілей сталого розвитку сільських територій залежить від наявності сучасного економічного механізму, котрий охоплюватиме урізноманітнений набір форм, методів, інструментів та важелів прямого та непрямого впливу на темпи соціально-економічного піднесення сільської поселенської мережі. Водночас вагомого значення набуває детермінація процесів підбору складових частин (елементів) економічного механізму сталого розвитку сільських територій, котрі, взаємодоповнюючи один одного, культивуватимуть комплексний синергійний ефект у прискоренні комплексного розвитку сільських територій.

Базовою методологічною передумовою формування елементної бази економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій слід розглядати авторське бачення Н. Мединською принципів становлення економічного механізму як складної багатокомпонентної сукупності методів, інструментів та важелів регуляторного впливу. На її думку, необхідною умовою становлення економічного механізму є створення належного інституційного підґрунтя, яке даватиме можливості своєчасно умонтовувати у його структуру сучасні додаткові регулятори, щоб обмежувати негативні природні та природно-техногенні явища, а також стимулювати процеси ресурсозбереження та примноження біорізноманіття. Саме таке інституційне підґрунтя дасть змогу

сформувати передумови для формальної та неформальної інституціоналізації методів, інструментів та важелів у відповідності з передовим іноземним досвідом та викликами, зумовленими децентралізацією влади та реформою місцевого самоврядування [66]. Тобто вчена апелює до необхідності формування такої моделі економічного механізму, котрий буде відкритою системою, прийнятною для умонтування у спектр методів, інструментів та важелів регуляторного впливу додаткових регуляторів, котрі довели свою результативність та дієвість у передовій іноземній практиці та найбільшою мірою відповідають злободенним викликам.

Ключовим чинником формування сучасного та дієвого економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій виступає належне інституційне підґрунтя для збільшення податкових та неподаткових надходжень у бюджети сільських та селищних територіальних громад. Сталий розвиток сільських територій, як констатує М. Талавиця, залежить від наповнення місцевих бюджетів, значна частина яких формується за рахунок власних податкових надходжень. Це можливо лише за умов створення ефективної системи управління та координації комплексу реформ системи влади – адміністративної, територіальної, системи місцевого самоврядування [113, с. 147]. У цілому погоджуючись з авторською позицією вченого, слід зазначити, що нарощення податкових та неподаткових надходжень до бюджетів сільських та селищних територіальних громад залежить як від розширення реальної бази стягнення місцевих податків і зборів, зміни співвідношень вертикального розподілу фіскальних платежів, які акумулюються на сільських територіях, а також від більш активної ролі інститутів місцевого самоврядування у діловій активності сільської поселенської мережі.

Поглиблення фіскально-бюджетної децентралізації та здійснення реформування територіальної організації влади призвели до укрупнення територіальних громад у сільській місцевості і створення мережі укрупнених сільських та селищних територіальних громад, що створює додаткові ресурсні та інституційні передумови для прискорення процесів переведення сільської

економіки на модель сталого розвитку. Вказані інституційні зрушення варто враховувати при становленні економічного механізму сталого розвитку сільських територій. Певною мірою таке твердження корелює з позицією І. Грищенко, згідно якої необхідно у короткостроковій перспективі забезпечити спрощення умов доступу сільського населення до фінансових ресурсів та удосконалення механізму стимулювання виробництва та споживання альтернативних видів палива і джерел енергії [31]. Тому у спектр методів, інструментів та важелів економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій доцільно умонтувати регулятори, котрі усуватимуть інституційні та регламентні бар'єри для доступу сільських жителів до фінансових ресурсів та стимулюватимуть виробництво різноманітних паливних продуктів, а також теплової та електричної енергії з відновних джерел, зокрема відходів сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва.

Виходячи з твердження М. Талавирі про те, що швидкому і прогресивному соціально-економічному розвитку сільських територій перешкоджає відсутність належного фінансування [113, с. 146], перспективна модель економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій має охоплювати комплекс методів та інструментів, котрі забезпечать рух потоків публічних та корпоративних фінансових ресурсів у розбудову соціальної та комунальної інфраструктури села, а також на підтримку розвитку підприємницької діяльності у базовій та структуроутворюючих ланках сільської економіки. Такий механізм має бути спрямований на застосування прямих та непрямих методів підтримки еколого орієнтованих та трудомістких видів сільськогосподарського виробництва, а також тих видів виробничо-господарської діяльності, які базуються на комерціалізації екосистемних послуг, що продукуються місцевими природними біогеоценозами.

Досягнення цілей сталого розвитку сільських територій значною мірою залежить від виконання вимог міжнародних природоохоронних конвенцій щодо зниження викидів парникових газів тими ланками національного

господарства, котрі становлять осердя сільської економіки. З даного контексту слід також виходити при формуванні інструментально-методологічного забезпечення економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій. Застосування економічних механізмів контролю за викидами парникових газів, на переконання Л. Жарової та М. Ільїної, основними ризиками для України є політична та економічна нестабільність, а також відсутність спеціалізованої інфраструктури [45, с. 56]. В останні роки ситуація ще більшою мірою ускладнилася внаслідок російської збройної агресії. Також в частині імплементації пріоритетів обмеження викидів парникових газів у відповідні ланки сільської економіки необхідно враховувати ряд обмежень, насамперед низький рівень обізнаності місцевих жителів щодо можливості отримання фінансових преференцій для реалізації проєктів низьковуглецевого розвитку. Усунення вказаної інституційної колізії у реалізації проєктів мінімізації негативних кліматичних змін на сільських територіях значною мірою пов'язується з розширенням спектра видів консультаційних послуг, які мають надаватися інститутами сільськогосподарського дорадництва.

Перспективна модель економічного механізму сталого розвитку сільських територій однозначно має містити елемент, котрий забезпечуватиме застосування певного набору стимулів, спрямованих на активацію підприємницьких ініціатив та комплексне освоєння ресурсно-виробничого потенціалу сільських поселень. Необхідність урізноманітнення методів та інструментів стимулювання переводу сільських та селищних територіальних громад на модель сталого розвитку впливає з твердження Ю. Шпильової щодо доцільності використання в Україні досвіду Спільної аграрної політики ЄС, зокрема інструментарію стимулювання екологічно орієнтованої господарської діяльності за принципом перехресної відповідальності, стимулювання місцевих ініціатив територіальних громад у взаємозв'язку із заходами щодо підвищення результативності управління природно-ресурсними активами [139, с. 14]. Економічний механізм забезпечення сталого розвитку сільських територій як на загальнонаціональному, так і на локальному

рівнях має охоплювати методи та інструменти стимулюючого бюджетно-податкового, грошово-кредитного, майнового та дозвоільно-регламентного впливу на відтворювальні пропорції у соціальній, економічній та екологічній складових сільського розвитку.

Виходячи з того, що ключовою ланкою економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій виступає наповнення бюджетів сільських та селищних територіальних громад, важливого значення набуває урізноманітнення методів, інструментів та важелів бюджетно-податкового, грошово-кредитного, майнового та дозвоільно-регламентного спрямування. Застосування майнових методів та інструментів уможливилось внаслідок отримання сільськими та селищними територіальними громадами земель сільськогосподарського призначення державної власності поза межами населених пунктів. Дозвоільно-регламентні методи та інструменти потребують інституціоналізації з огляду на необхідність гармонізації європейських та вітчизняних регламентів та стандартів безпечності та якості продовольчих ресурсів (для сільських територій така гармонізація має вирішальне значення, оскільки виробництво сільськогосподарської сировини – це базова ланка сільської економіки).

Стратегія узаконення бюджетно-податкових та грошово-кредитних інструментів регулювання та стимулювання сталого розвитку сільських територій має враховувати той факт, що основними складовими ресурсно-виробничого потенціалу сільських поселень є природно-ресурсні активи – земельні ресурси, насамперед сільськогосподарські угіддя, водні ресурси, лісові ресурси, корисні копалини, екосистемні послуги природних біогеоценозів (природно-ресурсна основа сільського та зеленого туризму). У даному контексті заслуговує на увагу підхід В. Савчука, який акцентує увагу на диверсифікації методів та інструментів удосконалення адміністрування природно-ресурсної ренти як необхідної передумови зміцнення бюджетної самодостатності сільських територіальних громад. Такими інструментами вчений розглядає: рентну плату за спеціальне використання води; екологічний податок за викиди,

скиди та розміщення відходів; штрафи за порушення природоохоронного законодавства; дивіденди як частину чистого прибутку спеціалізованих комунальних підприємств; плата за землю [98]. Виходячи з того, що сільські території – це основний ареал концентрації природних ресурсів, удосконалення системи ідентифікації реальної бази стягнення рентної плати і плати за використання інших природних ресурсів, а також зміна принципів вертикального розподілу означеного фінансового інструменту виступають вагомим джерелом збільшення надходжень до бюджетів сільських та селищних територіальних громад.

Масове поширення стихійних звалищ побутового сміття активує доцільність результативнішого застосування екологічного податку як в контексті стимулювання процесів організованого складування побутових відходів, так і в контексті збільшення надходжень до місцевих бюджетів. Нарощення потенціалу комунальних природно-ресурсних активів внаслідок земельної дерегуляції сформувало передумови для становлення мережі комунальних підприємств як для забезпечення організованого управління природно-ресурсними активами, так і для активізації підприємницької діяльності на основі залучення цих активів у відтворювальний процес. Створення мережі таких підприємств сформує базу для збільшення доходів бюджетів сільських територіальних громад за рахунок зростання доходів від власності та підприємницької діяльності.

Імперативною, інституційною та методологічною базою становлення ключових елементів економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій виступає імплементація передового європейського досвіду підтримки сільського розвитку. Це ще більшою мірою стало актуальним в останні десятиліття, коли Україна остаточно обрала євроінтеграційний вектор соціально-економічного розвитку. Більше того, саме європейський досвід переорієнтації бюджетної підтримки сільськогосподарських товаровиробників на стимулювання комплексного розвитку сільських територій варто взяти на озброєння для вітчизняної практики формування економічного механізму

забезпечення сталого розвитку сільських територій. Дане припущення підтверджується М. Соколовим та О. Славковою, які стверджують, що ЄС розпочав фінансувати програми, орієнтовані, насамперед, на підтримку фермерів, упровадження квот на виробництво певних видів сільсько-господарської продукції. Сума коштів, які йшли на таку підтримку, постійно зростала, але це не зупиняло процес урбанізації та поступового зменшення кількості сільських жителів. Саме тому прямі субсидії для сільсько-господарських виробників поступово трансформувалися в політику розвитку сільських територій, яка б мала вирішити питання направлення фінансування сільськогосподарських виробників у бік комплексного розвитку власне сільських територій [104, с. 99]. Поширення такого досвіду у вітчизняну практику забезпечення сталого розвитку сільських територій є ключовим чинником для того, щоб позбутися стереотипного підходу до формування політики соціально-економічного піднесення сільських поселень, у відповідності з яким розвиток сільської поселенської мережі зводився до розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу сільсько-господарського виробництва. За таких умов значна частина природно-ресурсних активів, котра концентрувалася на сільських територіях не була задіяна до господарського обігу повною мірою, що у кризові 90-ті роки минулого століття стало одним з основних чинників стагнації сільських населених пунктів. Внаслідок домінування стереотипного підходу до програмування сільського розвитку не використовується територіальний базис села в частині формування сучасної логістично-складської інфраструктури.

Водночас важливого значення при формування базових складових (елементів) економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій набуває врахування існуючих обмежень та необхідності дотримання балансу та паритетності у переведенні економічної, соціальної та екологічної складових на модель сталого розвитку. В умовах урізноманітнення видів господарської діяльності та сфери послуг виникає необхідність узгодження економічних, соціальних та екологічних пріоритетів. І при цьому має бути

забезпечена максимізація як економічної вигоди, так і отримання «екологічних» дивідендів. Тобто при програмуванні перспективного економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій має враховуватися принцип синергії в контурі господарських, соціально-економічних та природоохоронних пріоритетів. За таких умов стане можливим уникнення традиційних для попередніх років галузевих та екологічних перегинів, які призводили до виснаження природно-ресурсної основи соціально-економічного розвитку села та забезпечували гіпертрофований розвиток ресурсо-орієнтованих та енергомістких галузей національного господарства [66]. Такий обмежуючий чинник доцільно врахувати при виборі пріоритетів диверсифікації сільської економіки, щоб не допустити негативних екологічних та соціальних наслідків гіпертрофованого розвитку окремих видів сільськогосподарської та несільськогосподарської діяльності. Тобто економічний механізм сталого розвитку сільських територій має охоплювати комплекс соціальних та екологічних амортизаторів, щоб уникнути деструктивного впливу структурних зрушень в сільській економіці на соціальну стратифікацію жителів сільських населених пунктів.

Виходячи з приведеного вище, основними складовими (елементами) економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій виступають:

- бюджетно-податковий;
- грошово-кредитний;
- регламентно-дозвільний;
- майновий.

Бюджетно-податковий елемент економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій визначає інституційно-фінансові умови формування доходної та видаткової частин бюджетів сільських територіальних громад (рис. 2.1). Прикметною рисою становлення означеного елемента виступає підвищення рівня концентрації публічних фінансів у сільській місцевості у зв'язку з укрупненням мережі сільських територіальних громад.

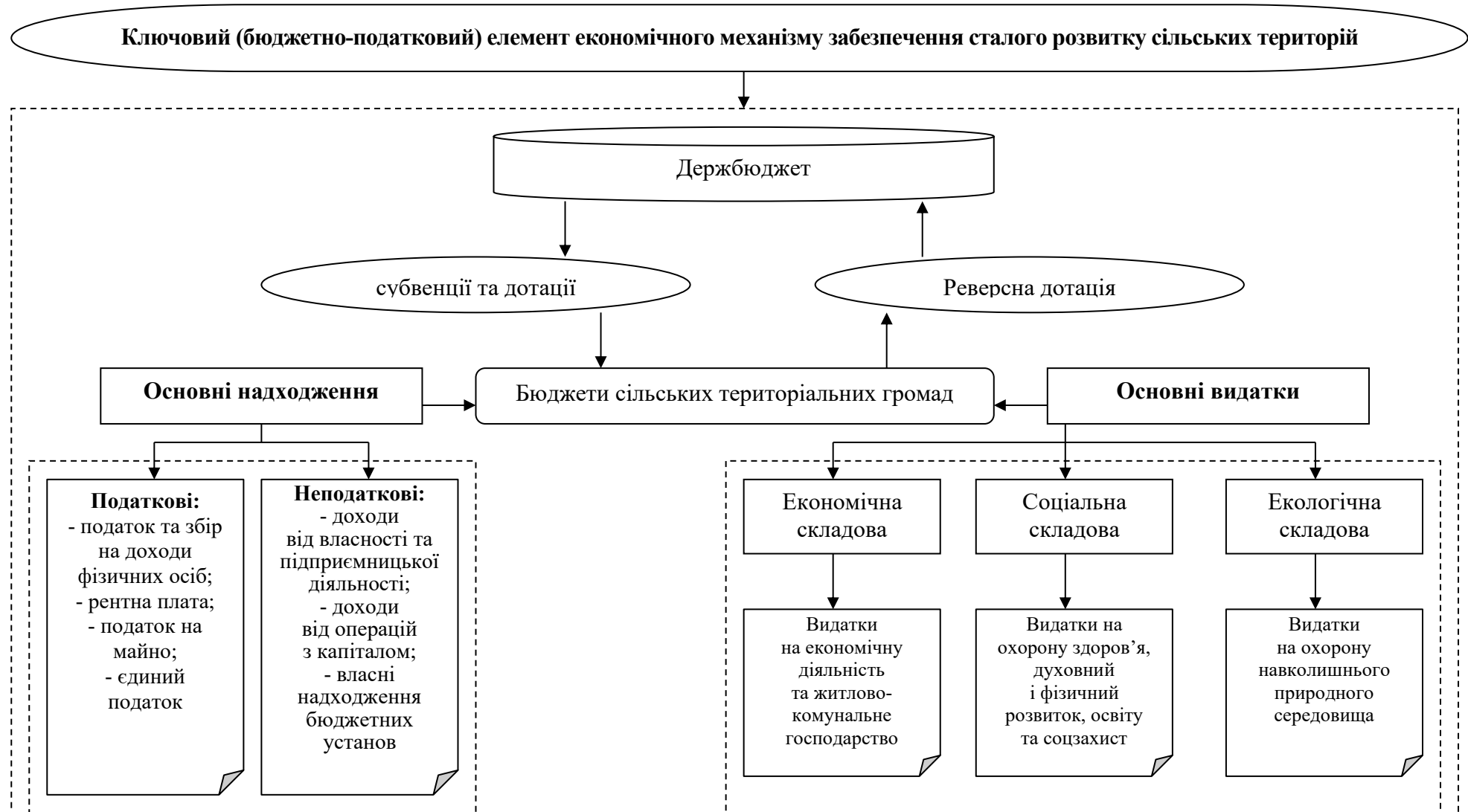

Рис. 2.1. Системно-структурний вимір функціонування бюджетно-податкового елементу економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій*

Примітка. *Розроблено автором

Критичне переосмислення існуючих теоретико-методологічних підходів та оцінка реальної вітчизняної практики сільського розвитку дають підстави констатувати, що ключовим елементом економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій виступають бюджетно-податкові регулятори. Це підтверджується також Я. Остафійчуком, який стверджує, що без розширення джерел формування доходів місцевих бюджетів, запровадження механізмів капіталізації природних ресурсів і запозичення громадами коштів неможливо розв'язати проблему модернізації та розбудови на сільських територіях інженерної та соціальної інфраструктури, підвищення безпечності середовища життєдіяльності, доступності соціальних послуг [57, с. 46].

Поглиблення децентралізації та формування мережі укрупнених сільських та селищних територіальних громад створило додаткові можливості для розширення бази зростання доходів місцевих бюджетів як через удосконалення адміністрування місцевих податків та зборів, єдиного податку, податку на майно, рентної плати і плати за використання інших природних ресурсів, так і нарощення доходів від операцій з капіталом, власності та підприємницької діяльності. Акцент на необхідності інституціоналізації сучасних форм та методів капіталізації природних ресурсів як основного матеріального активу сільських територій також зумовлений тим, що у більшості сільських населених пунктів віддалених від обласних та районних центрів відсутні центри ділової активності у сфері промислового виробництва і ефективне використання природної сировини та несировинних корисностей природних біогеоценозів – запорука подолання депресивності таких сільських поселень.

Внаслідок запізнілості формування збалансованої державної політики стимулювання комплексного розвитку сільських територій та домінування стереотипного підходу до програмування сільського розвитку, котрий зводить соціально-економічне піднесення сільських поселень до розширеного відтворення сфери сільськогосподарського виробництва, прикметною рисою

бюджетної самодостатності сільських територіальних громад виступає звужена база нарахування податків та зборів, котрі закріплені за бюджетами місцевого самоврядування, і частина яких надходить у сільські бюджети внаслідок їх вертикального розподілу.

Певний потенціал наповнення бюджетів сільських територіальних громад залежить від активізації ділової активності суб'єктів малого та мікропідприємництва, фізичних осіб-підприємців, оскільки єдиний податок, який сплачують фізичні особи-підприємці та деякі юридичні особи, формує певний потенціал наповнення місцевих бюджетів означеного таксономічного рівня. Основні ставки єдиного податку не змінилися у 2025 році порівняно з 2024 роком: для I групи – до 10 % від прожиткового мінімуму (268,4 грн/міс.), II групи – до 20 % від мінімальної зарплати (МЗП, 1600 грн/міс.), III групи – 5 % від доходу (або 3 % + ПДВ), IV групи – фіксована ставка залежно від площі сільськогосподарських угідь. Однак відбулися суттєві зміни в нарахуванні (додатковий військовий збір), адмініструванні (звітність та сплата) та надходженнях до бюджетів через воєнний стан та реформи [74]. Підвищення дієвості впливу надходжень єдиного податку на доходну частину бюджетів сільських територіальних громад потребує умонтування у державну політику стимулювання комплексного розвитку сільських територій комплексу регуляторів, спрямованих на активізацію підприємницької активності у сільській місцевості. Сьогодні є декілька перспективних ланок сільської економіки, котрі можуть ефективніше розвиватися саме за рахунок зміцнення інституту фізичних-осіб підприємців, що відповідним чином відобразиться на надходженнях єдиного податку до бюджетів сільських територіальних громад.

Податок на майно в останнє десятиліття виступає вагомим джерелом наповнення бюджетів сільських територіальних громад. У структурі даного податку найбільша питома вага належить платі за землю, яка представлена земельним податком та орендною платою за землю. У царині справляння плати за землю міститься великий потенціал наповнення бюджетів сільських

територіальних громад за умови адекватної природній цінності сільсько-господарських угідь та інших категорій земель нормативно-грошової оцінки. За таких умов стане реальним розширення бази нарахування і стягнення вказаного фінансового інструменту.

Враховуючи те, що сільські території виступають основним ареалом концентрації природних ресурсів, вагомого значення в частині зміцнення бюджетної самодостатності сільських територіальних громад набуває удосконалення інструментарію визначення бази, нарахування та справляння рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів, насамперед природних ресурсів місцевого значення. Водночас такі кроки мають супроводжуватися формуванням інституційного підґрунтя перегляду принципів вертикального розподілу природно-ресурсних платежів, які акумулюються на сільських територіях. Така зміна має передбачати збільшення частки відрахувань рентних платежів у бюджети сільських територіальних громад. Насамперед це необхідно зробити в частині справляння плати за користування надрами з метою видобутку корисних копалин, оскільки саме мінерально-сировинна рента виступає основною складовою сукупних надходжень рентної плати і плати за використання природних ресурсів до публічних бюджетів.

В останні роки ключового значення у наповненні бюджетів сільських та селищних територіальних громад набуває удосконалення ідентифікації бази нарахування та адміністрування податків і зборів на доходи фізичних осіб. Податок на доходи фізичних осіб є ключовим джерелом надходжень до бюджетів, і у 2025 році відбулися зміни, пов'язані з воєнним станом, реформами оподаткування та посиленням контролю. Основна ставка податку на доходи фізичних осіб залишилася на рівні 18 %, але з'явилися нові правила для військового збору, єдиного соціального внеску та звітності [141]. Збережено надходження 64 % до бюджетів територіальних громад (сільських, селищних, міських), попри пропозицію зменшити до 60 %, 21 % – до державного бюджету [1].

Певний потенціал щодо результативнішого наповнення бюджетів сільських територіальних громад мають неподаткові надходження, але за умови здійснення системних інституційних змін у структурі сільської економіки та результативнішого використання комунальних природно-ресурсних та господарських активів. Передача певних складових комунальних активів у тимчасове користування або ж реалізація на основі користування ними угод публічно-приватного партнерства виступає детермінантом зростання надходжень доходів від власності та підприємницької діяльності до бюджетів сільських територіальних громад. Доходи місцевих бюджетів України від підприємницької діяльності та власності належать до неподаткових надходжень. Вони включають: частину чистого прибутку (доходу) комунальних унітарних підприємств та їх об'єднань, що вилучається до бюджету; дивіденди, нараховані на акції (частки) господарських товариств з комунальною власністю; орендну плату за користування комунальним майном; інші надходження від використання власності та підприємницької діяльності, як-от адміністративні збори за послуги, пов'язані з майном.

Ці доходи формують фінансову основу місцевих громад, сприяючи децентралізації та незалежності від центрального бюджету. Специфіка полягає в їх локальному характері: вони залежать від ефективності управління комунальними підприємствами та майном, а також від економічної активності на території громади. У структурі неподаткових доходів вони займають помітне місце поряд з адміністративними зборами та доходами від некомерційної діяльності [70]. Такими комунальними підприємствами можуть бути підприємства, зорієнтовані на упорядкування потоків побутового сміття, а також утилізації виробничих відходів задля налагодження виробництва паливних продуктів.

Потенціал зростання цих надходжень до бюджетів сільських територіальних громад залежить від: покращення управління майном: збільшення орендних ставок, ефективніше використання земель та будівель (наприклад, через аукціони на Prozorro). Підвищення ефективності комунальних

підприємств: модернізація, оптимізація витрат і стимулювання прибутковості, щоб частка прибутку зростала; стимулювання підприємництва: підтримки малого бізнесу через пільги, що збільшить адміністративні збори та непрямі доходи від діяльності; оподаткування майна: посилення контролю за сплатою податку на нерухомість та землю, особливо в умовах війни, де частина активів не використовується повноцінно [70]. Треба також врахувати той факт, що з 2020 року відбулися значні трансформації у процесах надходження доходів від власності та підприємницької діяльності через децентралізацію, пандемію COVID-19 та повномасштабну війну. Зокрема, пандемія змінила структуру доходів: частка податкових зросла до 60,6 %, але неподаткові, включаючи від власності, зазнали коливань через економічний спад. Децентралізація (з 2014 року, посилена реформами) збільшила контроль громад над майном, але доходи від підприємництва зменшилися через кризу [164]. Перспективи зростання доходів до бюджетів сільських територіальних громад від власності та підприємницької діяльності потребують удосконалення менеджменту комунальних активів та формування муніципального сектору економіки, також створення в структурі виконкомів сільських рад відповідних підрозділів, зорієнтованих на надання консультаційних послуг суб'єктам малого та мікропідприємництва, а також фізичним особам підприємцям.

Джерелом неподаткових надходжень до бюджетів сільських територіальних громад виступають доходи від операцій з капіталом, основною складовою котрих є кошти від продажу земель державної і комунальної власності. В частині зростання неподаткових надходжень за даною статтею є значні резерви, які, як правило, не використовуються через наявність комплексу інституційних пасток у регулюванні процесів купівлі-продажу державних та комунальних земельно-ресурсних активів. Земельний ринок в Україні, особливо щодо земель комунальної (місцевих громад) та державної власності, стикається з низкою викликів у сфері ціноутворення. Після скасування мораторію на продаж сільськогосподарських земель у 2021 році та подальшої лібералізації у 2024 році (дозвіл на купівлю юридичним

особам), проблеми включають недооцінку, брак прозорості та вплив війни. Ціноутворення базується на експертній грошовій оцінці (для більшості ділянок) або нормативній оцінці (для певних категорій, як спортивні споруди понад 50 га), але часто не відображає ринкові реалії [148]. Нормативно-грошова оцінка, яка слугує мінімальною ціною продажу та базою для оподаткування, значно нижча за ринкові ціни. Наприклад, середня ринкова ціна особистих сільськогосподарських земель у 6 разів перевищує нормативну грошову оцінку, а комерційних – на 20 %. Це призводить до втрат доходів місцевих бюджетів та стимулює «тіньові» угоди, де землі здаються в оренду за мінімальними ставками. У 2024 році більшість угод укладалися з відхиленням не більше 2 % від нормативної грошової оцінки, що свідчить про можливе заниження реальних цін для уникнення податків [159].

Треба також зазначити, що війна перервала цифровізацію реєстрів, що ускладнює оцінку та збільшує ризики спорів щодо прав власності. Тіньове використання державних земель, коли державні підприємства здають їх в оренду за мінімальними цінами з поділом прибутку, є значною проблемою, що зменшує надходження до бюджетів [9]. Деретуляція земельних відносин, котра була проведена у 2021 році та передбачала передачу сільськогосподарських земель державної власності поза межами населених пунктів у комунальну власність територіальних громад, забезпечила умови для підвищення рівня зацікавленості органів місцевого самоврядування у найефективнішому використанні даної складової комунальних активів через забезпечення адекватної реальній цінності земель ціни купівлі-продажу.

Складовою неподаткових надходжень бюджетів сільських територіальних громад виступають власні надходження бюджетних установ, котрі отримані внаслідок надання послуг, виконання робіт, інших цільових заходів, грантів, благодійних внесків. Перспективи нарощення даної статті неподаткових надходжень залежать від активізації бюджетними установами грантової діяльності у повоєнний період в межах отримання міжнародної технічної та фінансової допомоги. Така активізація грантової діяльності є найбільш

ймовірною при реалізації проєктів транскордонного співробітництва, що вже має позитивні прецеденти у довоєнний період в регіонах, котрі є прикордонними з країнами ЄС територіями.

Ключовою характеристикою функціонування бюджетно-податкового елементу економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій виступає фінансування видатків бюджетів сільських територіальних громад. Основні видатки бюджетів вказаного таксономічного рівня зорієнтовані на фінансування економічної, соціальної та екологічної складових розвитку сільських територій. В останні роки внаслідок створення мережі та укрупнення сільських територіальних громад збільшилися бюджетні можливості щодо фінансування видатків, котрі забезпечують результативне функціонування об'єктів соціальної та комунальної інфраструктури сільських населених пунктів. У спектрі видатків бюджетів сільських територіальних громад на економічну складову розвитку сільських територій найбільш вагоме значення має фінансування економічної діяльності (видатки на окремі сфери виробничо-господарської діяльності) та фінансування житлово-комунального господарства.

Виходячи з потреб розширеного відтворення базових ланок сільської економіки видатки бюджетів сільських територіальних громад на економічну діяльність є недостатніми, що не забезпечує прискорених темпів диверсифікації господарського комплексу сільських поселень. Ще більш дефіцитним розглядається бюджетне фінансування потреб житлово-комунального господарства з огляду на відсутність у багатьох сільських населених пунктах централізованих систем водовідведення та на поширені прецеденти стихійного розміщення на сільських територіях звалищ побутового сміття та вживаних матеріалів.

Основні видатки бюджетів сільських територіальних громад на соціальну складову розвитку сільських територій передбачають видатки на охорону здоров'я, духовний і фізичний розвиток, освіти та соціальний захист. Дана стаття видатків є важливою з огляду на наявність численних перегинів

у здійсненні медичної та освітньої реформи, що передбачали укрупнення медичних закладів та закриття малокомплектних шкіл.

У частині бюджетного фінансування екологічної складової розвитку сільських територій важливого значення набуває фінансування видатків бюджетів сільських територіальних громад на охорону навколишнього природного середовища, тобто на обмеження забруднення довкілля, раціональне використання природних ресурсів, утримання природно-заповідних територій та утилізацію відходів. Виходячи з того, що сільські території – це основний ареал концентрації біорізноманіття, нарощення сум бюджетного фінансування процесів охорони навколишнього природного середовища водночас виступає необхідною умовою збереження та примноження природно-ресурсного потенціалу, що водночас створює додаткову ресурсну базу переведення сільських територій на модель сталого розвитку.

Виходячи з того, що застосування бюджетно-податкового елементу економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій стикається з рядом обмежень, насамперед недостатністю коштів бюджетів сільських територіальних громад, доцільною є інституціоналізація грошово-кредитного елементу вказаного механізму. Такий елемент має охоплювати комплекс методів та прийомів, які дозволять використовувати кошти, акумульовані на ринку позикового капіталу та залучені у межах реалізації міжнародних проєктів і внаслідок реалізації грантових проєктів, для потреб соціально-економічного піднесення сільських поселень як по лінії публічного сектору, так і по лінії корпоративного сектору, а також сектору сільських домогосподарств.

Грошово-кредитний елемент економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій має охоплювати: передачу земель державної та комунальної власності у користування українським учасникам міжнародних проєктів, спрямованих на збереження природної спадщини, підвищення зайнятості та самозайнятості сільського населення; надання муніципальних гарантій суб'єктам підприємницької діяльності, які разом

з комунальними підприємствами реалізують проекти модернізації об'єктів комунальної та соціальної інфраструктури; відшкодування частини процентних ставок за кредитні ресурси комерційних банків, отриманих для реалізації проектів модернізації, реконструкції та технічного переоснащення мереж водопостачання та водовідведення; передача в користування українським учасникам проектів транскордонного співробітництва земель комунальної власності для створення територіального базису реалізації проектів формування біоенергетичних систем, що дасть можливість підвищити енергетичну самодостатність сільських населених пунктів [98].

На основі поєднання прийомів бюджетно-податкового та грошово-кредитного елементів економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій уможливиться усунення багаторічного дефіциту фінансового забезпечення оновлення, модернізації та створення нових об'єктів критично важливої інфраструктури для функціонування сільської поселенської мережі. Таке поєднання буде найбільш результативним за умови внесення відповідних змін у вітчизняне бюджетне законодавство, а також у законодавство, що регулює діяльність органів місцевого самоврядування, зокрема в частині їх впливу на фінансування об'єктів комунальної та соціальної інфраструктури.

Регламентно-дозвільний елемент економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій передбачає використання комплексу підойм, методів та прийомів стосовно регламентації видів виробничо-господарської діяльності, надання необхідних консультацій сектору малих форм господарювання та сектору сільських домогосподарств щодо організації власної справи та ведення звітності, впровадження регламентів якості та безпечності сільськогосподарської продукції, стандартів поводження з побутовими та виробничими відходами.

Необхідною складовою регламентно-дозвільного елементу економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій виступає реальна імплементація у сільських населених пунктах та на прилеглих територіях директив Європейського Союзу, котрі стосуються захисту природних водних

джерел від забруднення нітратними сполуками, збереження біорізноманіття, регулювання гендерних пропорцій у сільській зайнятості та самозайнятості. Консультативне супроводження діяльності малих форм господарювання та сільських домогосподарств виступає вкрай важливою складовою забезпечення сталого розвитку сільських територій з огляду на домінування великих аграрних формувань на місцевих ринках сільськогосподарської сировини і в соціально-економічному житті села в цілому.

Виходячи з того, що в Україні сформувалася мережа укрупнених сільських територіальних громад, які також розширили територіальний базис розвитку за рахунок земельної дерегуляції (передача сільськогосподарських земель державної власності поза межами населених пунктів у комунальну власність) визріла необхідність інституціоналізації майнового елементу економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій. Суть такого елементу передбачає застосування комплексу методів та прийомів щодо використання комунальних майнових активів задля стимулювання підприємницької діяльності у муніципальному секторі сільської економіки через надання земельних ділянок комунальної власності для зведення інфраструктурних об'єктів, створення виробництв біологічного палива на основі утилізації відходів сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва, будівництва сучасних полігонів розміщення побутових відходів.

2.2. Оцінка рівня господарської та бюджетної самодостатності сільських територіальних громад як важливої передумови сталого розвитку сільських територій

Інституційною основою упорядкування розвитку сільських територій виступає створення мережі сільських та селищних територіальних громад. Тобто подрібнені сільські ради, котрі функціонували у період до початку політики децентралізації та реформування територіальної організації влади, були умонтовані у конструкцію сучасної організації діяльності територіальних громад. Селищні територіальні громади, за окремими винятками, також

охоплюють мережу сільських населених пунктів. Також окремі сільські населені пункти увійшли до складу міських територіальних громад (це, як правило, наближені до міст-центрів громад сільські населені пункти). Для ілюстрації рівня господарської самодостатності сільських населених пунктів та відповідно необхідної передумови сталого розвитку сільських територій доцільно проаналізувати розвиток сільських територіальних громад через призму розвитку базової ланки сільської економіки (сільськогосподарського виробництва), а також розподілу доданої вартості, яка створюється у цій ланці, між центральними фінансовими фондами та бюджетами територій, котрі виступають основним ареалом концентрації сільського господарства.

Важливою передумовою в оцінці господарської самодостатності сільських територіальних громад є параметризація нееквівалентності розподілу доданої вартості, котра створюється у сфері сільськогосподарського виробництва. Саме внаслідок нееквівалентності такого розподілу і спостерігається невідповідність прискорених темпів розширеного відтворення аграрної сфери та консервації високого рівня депресивності сільських населених пунктів.

У 1999–2024 роках спостерігається в цілому висхідна тенденція у динаміці валової доданої вартості, котра створюється у сільському господарстві. Зокрема, у 1999 році вона становила 20,4 млрд грн, у 2002 році – 29,5 млрд грн, у 2011 році – 110,0 млрд грн, у 2017 році – 293,2 млрд грн, у 2020 році – 381,4 млрд грн, у 2021 році – 576,8 млрд грн, у 2022 році – 449,1 млрд грн, у 2023 році – 500,5 млрд грн, у 2024 році – 465,5 млрд грн (рис. 2.2). Значне зростання валової доданої вартості сільського господарства у 2024 році порівняно з 1999 роком стало наслідком перетворення аграрного сектору в основну структуроутворюючу ланку національного господарства у зв'язку зі зміцненням позицій великого аграрного бізнесу, нарощенням посівних площ експортно орієнтованих сільськогосподарських культур, збільшенням експорту сільськогосподарської сировини. Зменшення валової доданої вартості у сільському господарстві у 2022 році порівняно з 2021 роком пов'язане з широкомасштабним вторгненням на територію України російських загарбників

і відповідно тимчасовою окупацією частини території, котра виступає територіальним базисом розвитку сільськогосподарського виробництва.

Певною мірою обернена кореляція спостерігається між динамікою абсолютної величини валової доданої вартості у сільському господарстві та її питомою вагою у ВВП України. На фоні в цілому висхідного тренду у динаміці абсолютної величини валової доданої вартості в 1999–2024 роках спостерігалось декілька фаз зменшення її питомої ваги у ВВП України.

Зокрема, в 1999 році питома вага валової доданої вартості сільського господарства у ВВП України становила 15,6 %, у 2002 році – 12,6 %, у 2013 році – 8,5 %, у 2017 році – 9,8 %, у 2020 році – 9,0 %, у 2021 році – 10,6 %, у 2022 році – 8,6 %, у 2023 році – 7,6 %, у 2024 році – 6,1 %. Зменшення питомої ваги валової доданої вартості сільського господарства у ВВП країни у 2020–2024 роках порівняно з початком 2000-х років пов'язане з тим, що більш прискореними темпами, ніж аграрний сектор зростали ритейл, IT-індустрія, будівництво.

Незважаючи на зменшення питомої ваги валової доданої вартості сільського господарства у ВВП України в останні роки, ця ланка національного господарства стала основною структуроутворюючою ланкою господарського комплексу країни з огляду на руйнівний вплив російської збройної агресії на гірничо-металургійний та машинобудівний комплекси.

Підвищення вагомості сільського господарства у системі відтворення національної економіки в цілому не забезпечує еквівалентного перерозподілу його валової доданої вартості на користь сільських територій, котрі є основним ареалом розвитку даної ланки господарського комплексу.

Квінтесенцією такої нееквівалентності виступає динаміка питомої ваги сільських бюджетів у доходах Зведеного бюджету України. У 1999–2024 роках питома вага сільських бюджетів в доходах Зведеного бюджету України коливалася в діапазоні 0,8–5,4 %. Найвищі значення даного показника спостерігалися у 2016–2020 роках (2,2–5,4 %), тобто у період, коли відбувався процес бюджетно-фіскальної децентралізації.

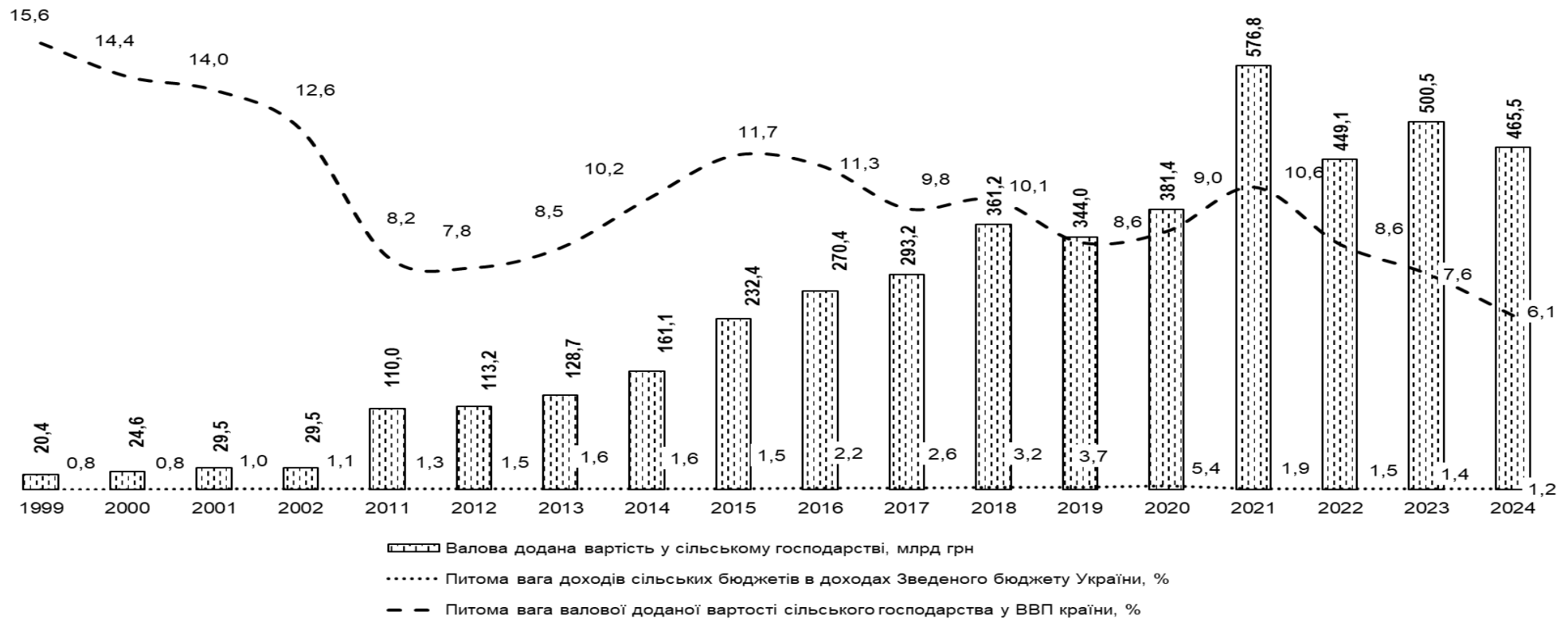

Рис. 2.2. Динаміка валової доданої вартості у сільському господарстві та питомої ваги сільських бюджетів у Зведеному бюджеті України у 1999–2024 роках

Примітки: *розраховано за даними Міністерства фінансів України [13–18] та Державної служби статистики України [105–110]; **у 2016–2020 роках не враховані в доходах сільських бюджетів доходи бюджетів об'єднаних територіальних громад, акумульовані на сільських територіях; ***у 1999–2020 роках – сільські бюджети, у 2021–2023 роках – бюджети сільських територіальних громад; ****у 2022–2023 роках – додана вартість у сільському, лісовому та рибному господарстві України

Водночас неврахування у 2016–2020 роках доходів бюджетів об'єднаних територіальних громад у розрахунку питомої ваги сільських бюджетів у сукупних доходах публічних бюджетів країни в цілому внаслідок відсутності можливості чітко ідентифікувати доходи сільських населених пунктів у зв'язку з приєднанням сіл як до сільських та селищних громад, так і до міських територіальних громад певною мірою штучно підвищило вагомість сільської поселенської мережі у перерозподілі коштів публічних фінансів. Питома вага сільських бюджетів (з 2021 року бюджетів сільських територіальних громад) у сукупних доходах публічних бюджетів країни в цілому залишається мізерною. Тобто території, котрі виступають основним ареалом розвитку основної структуроутворюючої ланки національного господарства (сільського господарства) в останні роки не отримують належної віддачі через надходження додаткових доходів у бюджети сільських територіальних громад.

Тобто бюджетно-фіскальна децентралізація поки не забезпечила еквівалентного перерозподілу валової доданої вартості, яка створюється на сільських територіях, на користь публічних фінансових фондів сільської поселенської мережі. Також динаміка валової доданої вартості сільського господарства та питомої ваги сільських бюджетів у доходах Зведеного бюджету України в 1999–2024 роках свідчить про те, що розширене відтворення ресурсно-виробничого потенціалу сфери сільськогосподарського виробництва не забезпечує підвищення рівня фінансової спроможності сільських територіальних громад. Масовий характер соціально-економічного піднесення сільських територій отримає реальні контури за умови, коли поряд з розвитком сільськогосподарського виробництва будуть розвиватися й інші ланки сільської економіки [22], які мають сприятливі для розвитку трудові, територіальні, виробничо-технічні та природно-ресурсні передумови.

Кілька фаз реформування міжбюджетних відносин прирекли сільські бюджети на хронічну залежність від бюджетів вищого рівня, оскільки принципово так і не було розширено базу їхнього наповнення. Хоча існують

значні резерви для того, щоб на порядок збільшити доходи бюджетів сільських територіальних громад [23].

З огляду на сказане необхідним є перегляд пріоритетів державної політики забезпечення сталого розвитку сільських територій як в частині диверсифікації сільської економіки, так і в частині розширення бази нарощення доходів бюджетів сільських територіальних громад. Ключовою інституціональною передумовою такого перегляду має стати використання комплексного підходу до розвитку окремих секторів сільської економіки, який передбачає використання місцевого соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу через розвиток базових ланок сільської економіки (сільського та лісового господарства), структуроутворюючих ланок (рибного та мисливського господарства, зеленого та сільського туризму, деревообробки, виробництв біологічного палива), обслуговуючих ланок (будівництва, транспорту, громадського харчування, оптової та роздрібної торгівлі, сфери поводження з відходами, індустрії послуг). Змістовно-сутнісна спрямованість означеного комплексного підходу до забезпечення сталого розвитку сільських територій також полягає у відході від рудименту періоду командно-адміністративної системи, коли соціально-економічне піднесення сільських населених пунктів зводилося до розвитку сільського господарства.

У короткостроковій перспективі вагомим детермінантом забезпечення сталого розвитку сільських територій виступає використання переваг децентралізації в частині користування місцевими природними ресурсами. Земельна дерегуляція 2021 року забезпечила передачу у власність територіальних громад значної площі сільськогосподарських земель державної власності поза межами населених пунктів, що створило додаткові умови для залучення природно-ресурсних активів у продуктивний господарський обіг. Тобто створилися умови для розвитку рибного та мисливського господарства, а також для рекреаційного природокористування та зеленого і сільського туризму. Означені ланки природно-господарського підприємництва

дозволять забезпечити диверсифікацію сільської економіки і наблизити розвиток сільських територій до моделі сталого розвитку.

Зростання прямого та непрямого економічного ефекту для сільських територіальних громад у результаті господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу залежить від диверсифікації форм публічно-приватного партнерства щодо користування природно-ресурсними та природно-господарськими активами. Укладання угод публічно-приватного партнерства також дасть можливість публічні кошти природоохоронного та природно-ресурсного спрямування поєднувати з коштами суб'єктів підприємницької діяльності, що у підсумку створить умови для збереження та примноження біорізноманіття і забезпечить тим самим вищий рівень продукування біогеоценозами екосистемних послуг, що розширить територіальний та ресурсний базис соціально-економічного піднесення сільських територій [56, с. 50–51]. У спектрі форм публічно-приватного партнерства на сільських територіях особливої вагомості набувають кластерні утворення, які передбачають консолідацію зусиль органів місцевого самоврядування, фінансово-кредитних установ та суб'єктів виробничого підприємництва. Така консолідація у підсумку дозволить дотримуватися природоохоронних вимог та соціальних стандартів при залученні природно-ресурсних та природно-господарських активів у відтворювальний процес, що повною мірою відповідає викликам сталого розвитку сільських територій.

Аналіз динаміки валової доданої вартості сільського господарства та питомої ваги сільських бюджетів у доходах Зведеного бюджету України в 1999–2024 роках демонструє нееквівалентність перерозподілу валової доданої вартості базової ланки сільської економіки на користь бюджетів сільських територіальних громад, а також підтверджує гіпотезу про те, що лише сільське господарство сьогодні не здатне забезпечити сталий розвиток сільських територій. Виходячи з наслідків та переваг децентралізації, першочергового значення у короткостроковій перспективі для забезпечення сталого розвитку сільських територій набуває використання угод публічно-приватного

партнерства для залучення комунальних природно-ресурсних та природно-господарських активів у продуктивний господарський обіг.

Ситуація, котра склалася з формуванням доходної частини бюджетів сільських територіальних громад, великою мірою детермінується рудиментами перехідного періоду у бюджетному законодавстві, які не дозволяють забезпечити еквівалентність розподілу доданої вартості, що створюється на сільських територіях. Хоча в цілому у фактичних податкових та неподаткових надходженнях до сільських бюджетів (бюджетів сільських територіальних громад) у 2013–2024 роках спостерігається висхідна тенденція за винятком окремих часових періодів. Зокрема у 2024 році порівняно з 2013 роком доходи сільських бюджетів збільшилися на 37761,5 млн грн або ж у 6,4 раза. Така позитивна динаміка фактичних податкових та неподаткових надходжень до сільських бюджетів у 2013–2024 роках зумовлена поглибленням бюджетно-фіскальної децентралізації, завершенням процесу формування мережі укрупнених сільських територіальних громад, прискореними темпами нарощення обсягів виробництва у сфері сільського господарства і певною мірою реальним розширенням бази наповнення бюджетів сільських територіальних громад.

Високі темпи зростання доходів сільських бюджетів спостерігаються як у розрізі податкових, так і неподаткових надходжень. Зокрема, у 2024 році порівняно з 2013 роком фактична величина неподаткових надходжень до сільських бюджетів збільшилася на 3904,3 млн грн або у 8,1 раза. У 2024 році порівняно з 2013 роком величина фактичних податкових надходжень до сільських бюджетів збільшилася на 33284,9 млн грн або у 6,3 раза. Водночас є статті надходжень до сільських бюджетів, які у 2024 році порівняно з 2013 роком не демонстрували висхідного тренду (табл. 2.1).

Квінтесенцією зменшення фактичної величини надходжень до сільських бюджетів виступає динаміка рентної плати і плати за використання інших природних ресурсів.

Таблиця 2.1

Основні показники податкових та неподаткових надходжень у сільські бюджети України у 2013–2024 роках*

Показник	2013	2014	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Абсолютне відхилення (+, -), 2024/2013 р.	Відносне відхилення (%), рази), 2024/2013 р.
Доходи сільських бюджетів України, млн грн	7004,6	7139,5	9461,8	15940,9	15889,3	16775,4	16821,3	30778,3	33275,9	42722,5	44766,1	37761,5	6,4 раза
Неподаткові надходження до сільських бюджетів, млн грн	553,8	465,1	777,6	1053,1	926,8	1010,6	1025,8	1697,1	1598,6	3638,0	4458,1	3904,3	8,1 раза
Податкові надходження до сільських бюджетів, млн грн	6325,7	6569,4	8521,5	14573,1	14695,4	15461,1	15316,4	28750,0	31425,9	38576,0	39610,6	33284,9	6,3 раза
Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів, млн грн	2867,1	2955,5	315,1	261,8	599,4	654,2	605,7	1415,4	1357,0	1065,7	910,8	-1956,3	-68,2 %
Надходження податку на майно до сільських бюджетів, млн грн	3,9	8,7	3796,4	6208,4	6138,3	6991,2	6760,8	5500,4	5057,9	6282,2	7181,1	7177,2	1841,3 раза
Надходження єдиного податку до сільських бюджетів, млн грн	738,2	841,1	2881,9	5443,5	5772,4	5811,2	5837,8	4352,5	4200,2	5293,8	6728,8	5990,6	9,1 раза
Доходи сільських бюджетів від власності та підприємницької діяльності, млн грн	72,1	50,8	61,0	130,1	98,2	87,1	97,1	149,6	108,8	125,0	150,3	78,2	2,1 раза
Власні надходження бюджетних установ, млн грн	385,4	307,2	362,9	498,8	451,0	525,9	510,7	1150,9	1154,3	3027,1	3544,7	3159,3	9,2 раза
Доходи сільських бюджетів від операцій з капіталом, млн грн	85,3	81,1	131,8	228,7	201,6	248,3	408,8	283,1	233,5	459,7	615,3	530	7,2 раза
Кошти від продажу землі і нематеріальних активів, млн грн	72,9	70,4	109,7	203,5	176,9	234,0	359,9	256,5	217,2	442,6	592	519,1	8,1 раза
Цільові фонди, млн грн	39,8	23,9	30,8	85,9	65,3	55,3	70,1	46,9	17,9	48,6	81,1	41,3	2 рази

Примітки: *Розраховано за даними Міністерства фінансів України [13–18]; **у 2016–2020 роках не враховані в доходах сільських бюджетів доходи бюджетів об'єднаних територіальних громад, акумульовані на сільських територіях

У 2024 році порівняно з 2013 роком сума фактичних надходжень рентної плати і плати за використання інших природних ресурсів до сільських бюджетів зменшилася на 1956,3 млн грн або на 68,2 %. Така ситуація зумовлена тим, що у 2013–2014 роках складовою рентної плати виступала також плата за землю, що охоплює земельний податок та орендну плату за користування землею, яка з 2015 року стала складовою податку на майно. Тобто зменшення надходжень природно-ресурсної ренти до бюджетів сільських територіальних громад відбулося внаслідок перерозподілу доходів між різними статтями наповнення місцевих бюджетів.

Тобто спостерігається надміру детермінуючий вплив надходжень плати за землю на величину природно-ресурсної ренти та податку на майно. Це свідчить про те, що до 2015 року фактично плата за землю і виступала основною складовою рентних платежів до бюджетів сільських територіальних громад. Така ситуація є також підтвердженням того, що інші види природно-ресурсної ренти (водна рента, лісова рента, мінеральна рента) не здійснюють очікуваного вагомego впливу на бюджетну ситуацію у сільській місцевості внаслідок недосконалості методології встановлення ставок рентної плати за окремі види природної сировини та міжбюджетних перегинів у вертикальному розподілі рентної плати і плати за використання інших природних ресурсів.

Виходячи з того, що сільські території виступають основним ареалом концентрації природно-ресурсних складових національного багатства країни, в царині справляння рентної плати і плати за використання інших природних ресурсів міститься значний потенціал нарощення податкових надходжень у бюджети сільських територіальних громад. У 2015–2024 роках не відбувалося процесів суттєвого нарощення природно-ресурсної ренти до сільських бюджетів (рис. 2.3). У 2015–2024 роках частка рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів коливалася в інтервалі 1,6–4,6 %. Значне підвищення суми фактичних надходжень рентної плати і плати за використання інших природних ресурсів до сільських бюджетів у 2021 році порівняно з 2016–2020 роками зумовлено тим, що у 2016–2020 роках частина природно-

ресурсної ренти, яка створювалася на сільських територіях, надходила до бюджетів об'єднаних територіальних громад (такі надходження неможливо вичленити з огляду на те, що об'єднані територіальні громади об'єднували як сільські, так і міські поселення).

Абсолютне значення і відповідно частка у сукупних податкових надходженнях до сільських бюджетів залежить від перегляду інституційного та методологічного підґрунтя встановлення ставок рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів і перегляду співвідношень у її розподілі між держбюджетом та бюджетами місцевого самоврядування.

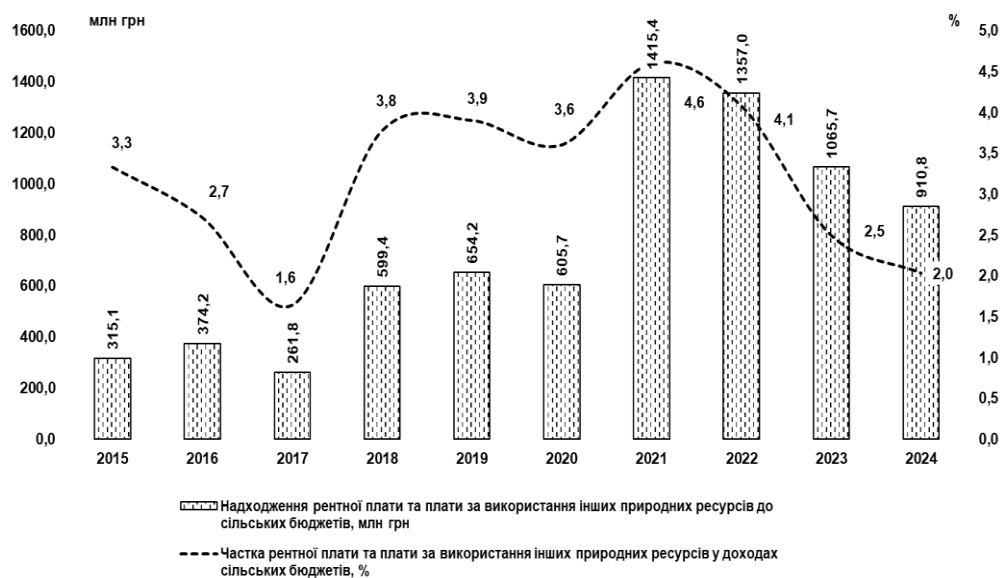

Рис. 2.3. Абсолютні значення та частка надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до сільських бюджетів в цілому по Україні у 2013–2024 роках*

Примітка. *Розраховано за даними Міністерства фінансів України [13–18]

Абсолютне значення і відповідно частка у сукупних податкових надходженнях до сільських бюджетів залежить від перегляду інституційного та методологічного підґрунтя встановлення ставок рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів і перегляду співвідношень у її розподілі між держбюджетом та бюджетами місцевого самоврядування.

Підтвердженням гіпотези про вагомість плати за землю для системи публічних фінансів сільських територій є динаміка надходжень податку на майно до сільських бюджетів в цілому по Україні (*авт.: плата за землю з початку 2015 року виступає складовою податку на майно*). Зокрема, у 2024 році порівняно з 2013 роком сума фактичних надходжень податку на майно до сільських бюджетів збільшилася на 7177,2 млн грн або в 1841,3 раза.

Позитивною динамікою надходжень до сільських бюджетів також відзначаються надходження єдиного податку. Зокрема, у 2024 році сума фактичних надходжень єдиного податку до сільських бюджетів порівняно з 2013 роком зросла на 5990,6 млн грн або в 9,1 раза. Це повною мірою було досягнуто за рахунок удосконалення адміністрування даного фіскального інструменту та вдалого перегрупування груп його платників, виходячи зі специфіки їх виробничо-господарської діяльності, а також рівня концентрації капіталу.

У 2013–2024 роках податок на майно та єдиний податок відігравали вагоме значення для зміцнення бюджетної самодостатності сільських територіальних громад (рис. 2.4).

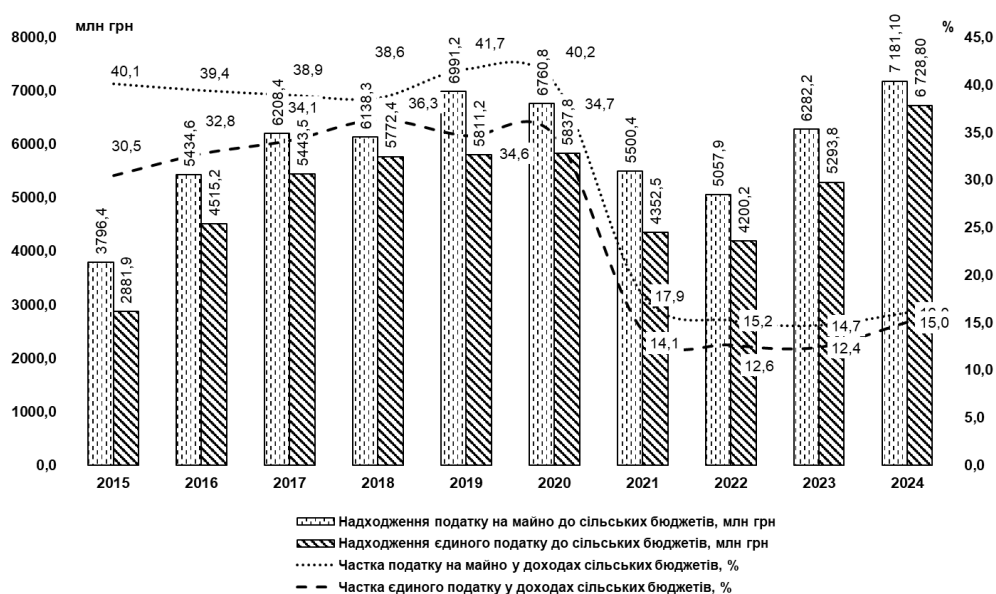

Рис. 2.4. Надходження податку на майно та єдиного податку до сільських бюджетів в цілому по Україні у 2013–2024 роках*

Примітка. *Розраховано за даними Міністерства фінансів України [13–18]

Прикметною рисою стало зменшення їх частки у доходах сільських бюджетів у 2021–2024 роках внаслідок зростання питомої ваги податку та збору на доходи фізичних осіб. Зокрема, частка податку на майно у доходах сільських бюджетів у 2015 році становила 40,1 %, у 2018 році – 38,6 %, у 2019 році – 41,7 %, у 2021 році – 17,9 %, у 2022 році – 15,2 %, у 2023 році – 14,7 %, у 2024 році – 16,0 %. У динаміці частки єдиного податку у доходах сільських бюджетів в цілому по Україні спостерігалася така картина: у 2015 році – 30,5 %, у 2017 році – 34,1 %, у 2019 році – 34,6 %, у 2021 році – 14,1 %, у 2022 році – 12,6 %, у 2023 році – 12,4 %, у 2024 році – 15,0 %.

Порівняно з прискореними темпами зростання фактичних податкових надходжень до сільських бюджетів у 2024 році порівняно з 2013 роком спостерігаються уповільнені темпи зростання доходів сільських бюджетів від власності та підприємницької діяльності. Доходи сільських бюджетів від власності та підприємницької діяльності у 2024 році порівняно з 2013 роком збільшилися на 78,2 млн грн або у 2,1 раза. Така ситуація є відображенням того, що муніципальний сектор сільської економіки, котрий і передбачає використання комунальної власності і здійснення підприємницької діяльності на основі комунальних активів перебуває у зародковому стані через нерозвиненість класичного інституту місцевого самоврядування та стереотипні підходи до програмування розвитку сільських територій.

Не використовується повною мірою потенціал наповнення сільських бюджетів за рахунок операцій з капіталом. Зокрема, у 2024 році порівняно з 2013 роком доходи сільських бюджетів від операцій з капіталом зросли на 530 млн грн або у 7,2 раза.

Незначні неподаткові надходження до сільських бюджетів – це квінтесенція пасивності виконкомів сільських рад щодо ефективнішого використання комунального майна та щодо створення спеціалізованих комунальних підприємств. Частка доходів сільських бюджетів від власності та підприємницької діяльності у 2013–2024 роках коливалася в діапазоні 0,29–1,03 %. Така ситуація значною мірою зумовлена тим, що внаслідок

непослідовності окремих складових державної економічної політики зменшилася вагомість комунальних підприємств у частині забезпечення вищих темпів соціально-економічного піднесення сільських поселень. Насамперед це стосується ліквідації в окремих адміністративних областях мережі комунальних лісових господарств, які були зорієнтовані на розширене відтворення та господарське освоєння потенціалу лісів навколо сільських населених пунктів і створювали велику кількість робочих місць для місцевих жителів і сплачували частину чистого прибутку у бюджети місцевого самоврядування. Частка від операцій з капіталом у доходах сільських бюджетів у 2013–2024 роках коливалася в інтервалі 0,7–2,4 %. Найвище зростання даного показника відбулося у 2020 році порівняно з 2013–2019 роками. Це значною мірою було зумовлено тим, що 2020 рік – це був рік карантинних обмежень для локалізації вогнищ коронавірусу, що стискало ділову активність і відповідно призвело до зменшення надходжень у сільські бюджети окремих видів податків і зборів (рис. 2.5).

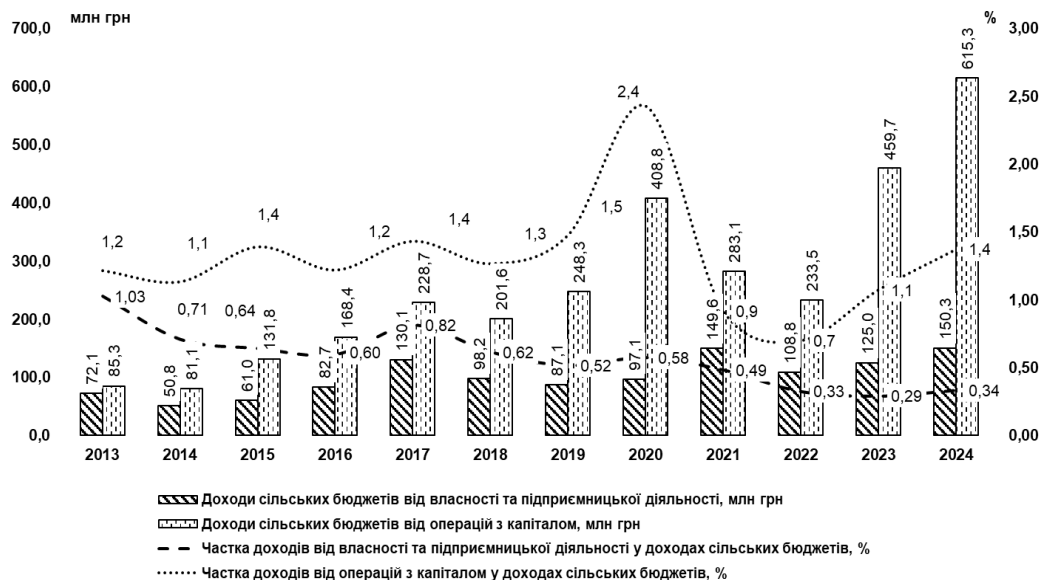

Рис. 2.5. Динаміка доходів сільських бюджетів від власності та підприємницької діяльності і операцій з капіталом в цілому по Україні у 2013–2024 роках*

Примітка. *Розраховано за даними Міністерства фінансів України [13–18]

В основному надходження від операцій з капіталом до сільських бюджетів формуються за рахунок продажу землі і нематеріальних активів. У 2024 році порівняно з 2013 роком фактична сума коштів від продажу землі і нематеріальних активів, яка надійшла до сільських бюджетів, збільшилася на 519,1 млн грн або у 8,1 раза. У цілому частка коштів від продажу землі і нематеріальних активів у доходах сільських бюджетів від операцій з капіталом становила у 2013 році 85,5 %, у 2017 році – 89,0 %, у 2020 році – 94,2 %, у 2021 році – 88,0 %, у 2022 році – 90,6 %, у 2023 році – 96,3 %, у 2024 році – 96,2 % (рис. 2.6).

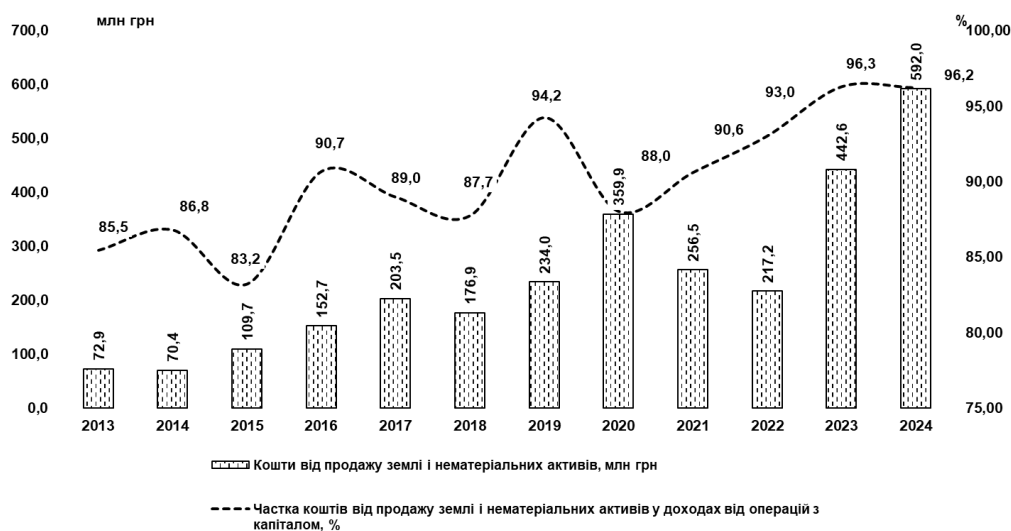

Рис. 2.6. Абсолютні значення та частка надходжень коштів від продажу землі і нематеріальних активів у доходах сільських бюджетів від операцій з капіталом в цілому по Україні у 2013–2024 роках*

Примітка. *Розраховано за даними Міністерства фінансів України [13–18]

Абсолютні значення коштів від продажу землі є невисокими порівняно з іншими статтями надходжень сільських бюджетів у 2013–2024 роках, оскільки на рівні місцевого самоврядування сільських територій не відпрацьовано сучасного інструментарію еквівалентного ціноутворення на комунальні земельно-ресурсні активи, що як правило, призводить до заниження ціни продажу комунальних земель і відповідно бюджети сільських громад недоотримують великі суми коштів. За умови розбудови сучасної

інфраструктури купівлі-продажу земель комунальної власності, враховуючи нарощення комунальних земельно-ресурсних активів внаслідок здійснення земельної дерегуляції, бюджети сільських громад можуть отримувати на порядки вищі суми коштів від продажу означених комунальних активів.

Прискорені темпи зростання демонструють власні надходження бюджетних установ. Зокрема, у 2024 році порівняно з 2013 роком власні надходження бюджетних установ зросли на 3159,3 млн грн або у 9,2 раза. Дана стаття доходів сільських бюджетів в умовах стимулювання реалізації грантових та благодійних проєктів, а також урізноманітнення спектра робіт і послуг на платній основі має великі перспективи, зокрема у повоєнний період. У 2013–2024 роках відбулися суттєві зміни у фактичній величині видатків сільських бюджетів в цілому по Україні. Найбільш детермінуючий вплив на загальну величину фактичних видатків, а також на співвідношення окремих статей видатків справила бюджетно-фіскальна децентралізація, створення мережі укрупнених сільських територіальних громад, пандемія коронавірусу, а також російська збройна агресія. Зокрема, у 2024 році порівняно з 2013 роком сума фактичних видатків сільських бюджетів зросла на 57276,4 млн грн або у 7,5 раза. Крім перерахованих детермінантів нарощення видатків сільських бюджетів вагомий вплив також справили девальваційно-інфляційні коливання, що зумовили необхідність індексації статей видатків (табл. 2.2). Поряд з колосальним номінальним зростанням сукупних видатків сільських бюджетів в цілому по Україні, у 2024 році порівняно з 2013 роком на 3900,1 млн грн або у 6,5 раза збільшилися видатки на економічну діяльність. Певною мірою це було зумовлено подальшою лібералізацією економічних відносин та поглибленням реформи децентралізації. При цьому видатки сільських бюджетів на базову та структуроутворюючі ланки сільської економіки є вагомим чинником структурної перебудови сільської економіки. Так, видатки сільських бюджетів на сільське господарство, лісове господарство та мисливство, рибне господарство у 2024 році порівняно з 2013 роком зросли на 64,1 млн грн або у 2,1 раза.

Таблиця 2.2

Основні показники видатків сільських бюджетів України у 2013-2024 роках*

Показник	2013	2014	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Абсолютне відхилення (+, -), 2024/ 2013 р.	Відносне відхилення (% рази), 2024/ 2013 р.
Видатки сільських бюджетів України, млн грн	8793,8	9072,9	12310,4	18820,4	19186,8	20458,9	19453,0	49380,9	45848,3	61873,1	66070,2	57276,4	7,5 рази
Видатки сільських бюджетів на економічну діяльність, млн грн	714,6	854,2	1893,7	4126,8	4076,0	4446,9	3902,2	4228,3	1564,9	7 571,5	4614,7	3900,1	6,5 рази
Видатки сільських бюджетів на сільське господарство, лісове господарство та мисливство, рибне господарство, млн грн	59,1	43,9	55,7	96,4	115,9	164,1	133,7	110,5	27,1	169,6	123,2	64,1	2,1 рази
Видатки сільських бюджетів на охорону навколишнього природного середовища, млн грн	101,1	111,1	155,3	212,7	269,5	302,5	210,6	211,4	46,6	161,3	99,4	-1,7	-1,7 %
Видатки сільських бюджетів на житлово-комунальне господарство, млн грн	468,9	506,9	1281,8	2564,2	2430,2	2525,5	2170,4	2405,0	2131,8	4473,2	4214,9	3746,0	9 рази
Видатки сільських бюджетів на охорону здоров'я, млн грн	36,5	8,5	5,8	6,2	6,4	23,9	38,6	952,8	1069,5	1454,4	1488,8	1452,3	40,8 рази
Видатки сільських бюджетів на духовний та фізичний розвиток, млн грн	1151,5	1123,1	1193,6	1660,8	1595,3	1686,4	1443,4	2178,2	1743,5	2399,2	2497,1	1345,6	2,2 рази
Видатки сільських бюджетів на освіту, млн грн	3162,1	3185,4	3083,1	3507,2	3414,7	3400,2	3145,0	29801,2	28130,2	31078,7	35737,5	32575,4	11,3 рази
Видатки сільських бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення, млн грн	51,0	87,1	195,4	371,1	386,7	424,6	379,2	1442,5	2089,2	3080,8	3868,3	3817,3	75,8 рази

Примітки: *Розраховано за даними Міністерства фінансів України [13–18]; **у 2016–2020 роках не враховані у видатках сільських бюджетів видатки бюджетів об'єднаних територіальних громад, які стосуються сільських населених пунктів

Не вписуються у загальний тренд номінального зростання видатків сільських бюджетів в цілому по Україні видатки на охорону навколишнього природного середовища. У 2024 році порівняно з 2013 роком видатки бюджетів сільських територіальних громад на охорону навколишнього природного середовища зменшилися на 1,7 млн грн або на 1,7 %. Внаслідок укрупнення сільських територіальних громад спостерігалось збільшення видатків сільських бюджетів на потреби житлово-комунального господарства. Даний показник у 2024 році порівняно з 2013 роком збільшився на 3746,0 млн грн або в 9 разів.

Бюджетно-фіскальна децентралізація, реформа медичної та освітньої галузі, а також системи соціального забезпечення населення великою мірою вплинули на багаторазове зростання видатків сільських бюджетів на окремі соціальні цілі. Зокрема, у 2024 році порівняно з 2013 роком видатки сільських бюджетів на охорону здоров'я збільшилися на 1452,3 млн грн або у 40,8 раза. Також у 2024 році порівняно з 2013 роком видатки сільських бюджетів на освіту зросли на 32575,4 млн грн або у 11,3 раза. Аналогічна ситуація спостерігається і у динаміці видатків бюджетів сільських територіальних громад на духовний та фізичний розвиток. Зокрема, у 2024 році порівняно з 2013 роком видатки сільських бюджетів в цілому по Україні на духовний та фізичний розвиток зросли на 1345,6 млн грн або у 2,2 раза. Найбільш прискореними темпами у 2024 році порівняно з 2013 роком зросли видатки сільських бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення (відповідно на 3817,3 млн грн або у 75,8 раза).

Якщо виходити з припущення про те, що сталий розвиток сільських територій передбачає сталий розвиток економічної, соціальної та екологічної складових розвитку сільської поселенської мережі, то основні видатки сільських бюджетів можна звести в три основні групи: 1) видатки на економічну складову (видатки на економічну діяльність та видатки на житлово-комунальне господарство); 2) видатки на соціальну складову (видатки на охорону здоров'я, освіту, духовний та фізичний розвиток, соціальний захист та соціальне забезпечення); 3) видатки на екологічну складову (видатки на охорону навколишнього природного середовища).

У динаміці фактичних видатків сільських бюджетів України на економічну складову у 2013–2024 роках не спостерігається висхідної тенденції. Це пов'язано з тим, що поглиблення ліберальних реформ та здійснення бюджетно-фіскальної децентралізації призвели до переформатування набору методів та інструментів прямої та непрямої бюджетної підтримки окремих видів економічної діяльності не тільки на загальнонаціональному рівні, але й на рівні місцевого самоврядування. Прикметною рисою фінансування видатків сільських бюджетів на соціальну складову сільського розвитку є різке зростання у 2021 році порівняно з 2013–2020 роками, що зумовлено перенесенням центру тяжіння у фінансуванні соціально-гуманітарної сфери з центрального рівня на рівень територіальних громад базового рівня (рис. 2.7).

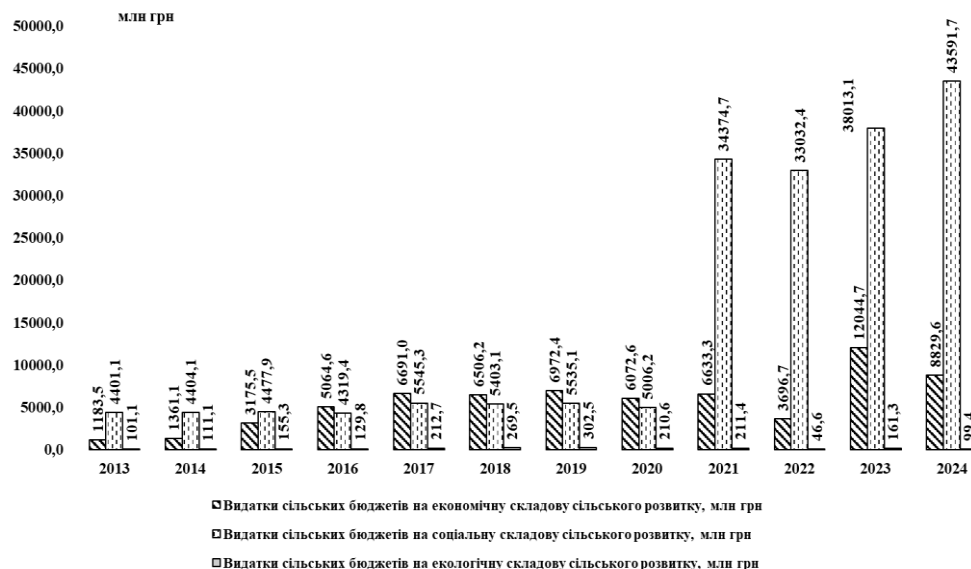

Рис. 2.7. Динаміка основних видатків сільських бюджетів в цілому по Україні на економічну, соціальну та екологічну складові сільського розвитку у 2013–2024 роках*

Примітка. *Розраховано за даними Міністерства фінансів України [13–18]

Видатки сільських бюджетів на екологічну складову розвитку сільської поселенської мережі у 2013–2024 роках знаходилися на критично низькому рівні через відсутність дієвого механізму концентрації екологічного податку та рентної плати і плати за використання інших природних ресурсів у спеціальних фондах, що дало б можливість сформувати надійне джерел

фінансування заходів з охорони довкілля, зокрема для запобігання техногенно-екологічних катастроф, підвищення рівня утилізації побутових відходів, здійснення екологічного реінжинірингу земель, котрі постраждали внаслідок активних бойових дій.

Якщо розглянути видатки сільських бюджетів в цілому по Україні в розрізі основних видатків на економічну, соціальну та екологічну складову розвитку сільської поселенської мережі, то спостерігається великий варіаційний розмах у величині фінансування приведених складових. Якщо частка основних видатків сільських бюджетів на соціальну складову сільського розвитку у сукупних видатках цих бюджетів у 2013–2020 роках коливалася в інтервалі 25,7–50,0 %, то у 2021–2024 роках вона виросла до 61,4–72,0 %. Натомість у 2021–2024 роках частка видатків на економічну складову розвитку сільської поселенської мережі знизилася порівняно з 2013–2020 роками. Якщо у 2013–2020 роках вона коливалася у діапазоні 13,5–35,7 %, то у 2021–2024 роках – в інтервалі 8,1–19,5 % (рис. 2.8).

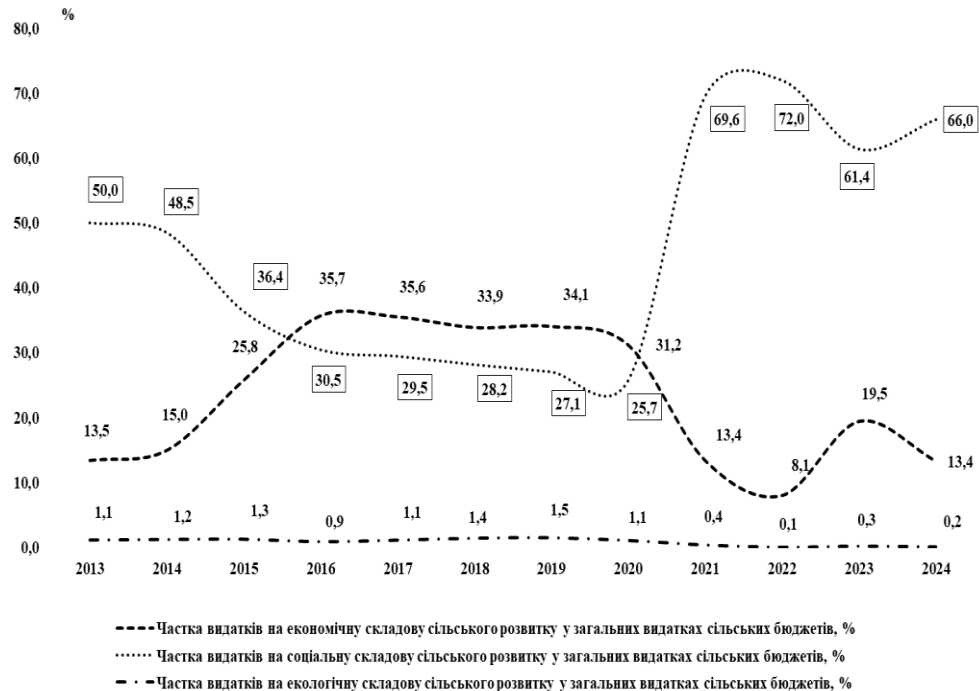

Рис. 2.8. Частка основних видатків на економічну, соціальну та екологічну складові сільського розвитку у сукупних видатках сільських бюджетів у цілому по Україні у 2013–2024 роках*

Примітка. *Розраховано за даними Міністерства фінансів України [13–18]

Видатки сільських бюджетів на охорону навколишнього природного середовища у 2013–2024 роках коливалися в інтервалі 0,1–1,5 %. Тобто, якщо бюджетно-фіскальна децентралізація призвела до зростання видатків на соціальну складову сільського розвитку, то у видатках на охорону навколишнього природного середовища й надалі зберігається примат централізації видатків, що консервує невирішеність екологічних проблем у сільській місцевості.

Виходячи з того, що необхідною умовою переведення сільської економіки на модель сталого розвитку виступає її диверсифікація, важливого значення набуває вирішення проблеми удосконалення системи бюджетного фінансування на рівні місцевого самоврядування потреб сільського господарства (базова ланка), а також потреб лісового, мисливського та рибного господарства (структуруючі ланки) (рис. 2.9).

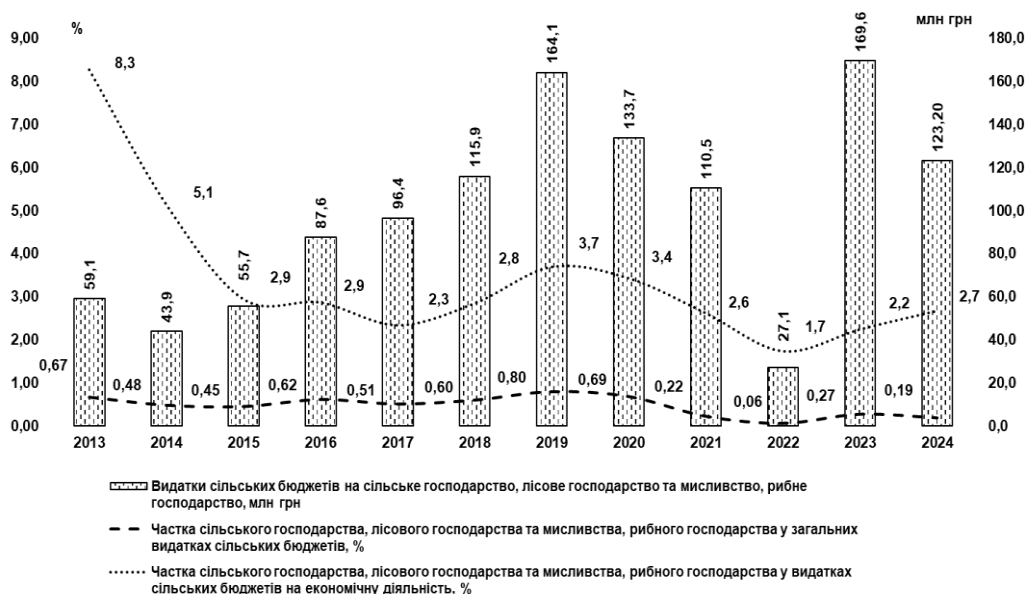

Рис. 2.9. Видатки сільських бюджетів на сільське господарство, лісове господарство та мисливство, рибне господарство в цілому по Україні у 2013–2024 роках

Примітка. *Розраховано за даними Міністерства фінансів України [13–18]

У 2013–2024 роках в цілому спостерігалось зростання номінальної величини видатків сільських бюджетів на сільське господарство, лісове

господарство та мисливство і рибне господарство за винятком 2022 року, коли початок збройної російської агресії унеможливив фінансування даної складової видатків на економічну діяльність. У 2023 році висхідна динаміка видатків сільських бюджетів на сільське господарство, лісове господарство та мисливство і рибне господарство відновилися, але у 2024 році знову мало місце падіння.

У цілому частка сільського господарства, лісового господарства та мисливства і рибного господарства у сукупних видатках сільських бюджетів у 2013–2024 роках коливалася в інтервалі 0,06–0,8 %, у видатках на економічну діяльність – в інтервалі 1,7–8,3 %. Зрозуміло, що можливості нарощення видатків сільських бюджетів на підтримку вказаних видів економічної діяльності є обмеженими, тому вони мають спрямовуватися, насамперед на те, щоб у цих ланках сільської економіки пожвавити ділову активність, у тому числі через підвищення їх інвестиційної привабливості та створення сприятливого бізнес-середовища. Частина коштів сільських бюджетів щодо фінансової підтримки сільського господарства, лісового господарства та мисливства і рибного господарства має спрямовуватися на створення інституційного підґрунтя реалізації угод публічно-приватного партнерства, що дасть змогу кошти публічних бюджетів доповнити приватними інвестиціями.

2.3. Оцінка ризиків впливу воєнного стану на функціонування економічного механізму сталого розвитку сільських територій

Формування економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій у повоєнний період має враховувати весь спектр ризиків та загроз, які мають місце у воєнний час. Незважаючи на ускладненість переводу сільської економіки на рейки сталого розвитку в умовах російської збройної агресії, наслідки бюджетно-фіскальної децентралізації та створення мережі укрупнених сільських та селищних територіальних громад створили можливості для забезпечення сталості розвитку економічної, соціальної та екологічної

складових розвитку сільської поселенської мережі. Виходячи з даного припущення, доцільно оцінити весь спектр ризиків, зумовлених російською збройною агресією, використавши прийоми SWOT-аналізу. Також застосування прийомів SWOT-аналізу має відбуватися паралельно з урахуванням специфіки розвитку сільських територій різноманітних природно-кліматичних зон. Насамперед доцільно враховувати ускладнений характер переходу на модель сталого розвитку економічної, соціальної та екологічної складових функціонування сільської поселенської мережі на тимчасово окупованих територіях (Луганська, Донецька, Запорізька, Херсонська) та у прифронтовій зоні (Харківська, Сумська, Чернігівська, Дніпропетровська області), де сільські території піддавалися і піддаються деструктивному і руйнівному впливу російської збройної агресії. Такий деструктивний і руйнівний вплив знаходить свій прояв у пошкодженні та руйнації об'єктів житлової, соціальної, екологічної, транспортної та виробничої інфраструктури, мінуванні та обстрілах сільськогосподарських та лісових земель, забрудненні природних та штучних водних об'єктів олівами військової техніки та інших різноманітних видів озброєнь, а також забрудненні іншими шкідливими хімічними сполуками.

Диференціація застосування прийомів SWOT-аналізу також повинна враховувати ускладнений характер становлення економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій у зоні ризикового землеробства (зона зрошення (територія Миколаївської, Одеської, Херсонської та Запорізької областей, а також тимчасово окупованої Автономної Республіки Крим); зона осушення (поліські адміністративні райони Волинської, Рівненської, та Житомирської областей); гірські території (гірські райони Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської та Чернівецької областей)).

У свій час на територіях, де спостерігався дефіцит вологи була сформована розгалужена мережа зрошувальних систем, що дозволяло усувати такий дефіцит і здійснювати високорентабельне сільськогосподарське виробництво. Однак глибока стагнація національної економіки у 90-х роках минулого століття призвела до занепаду зрошуваного землеробства,

що супроводжувалося руйнацією міжгосподарських та внутрішньогосподарських зрошувальних систем, а це, у свою чергу, призвело до погіршення стану ґрунтів, стихійного заліснення та заболочення значних площ сільськогосподарських угідь, що деструктивним чином відобразилося на розвитку сільських населених пунктів цих територій. З огляду на це, відсутність належної державної підтримки процесів модернізації мережі міжгосподарських та внутрішньогосподарських зрошувальних систем консервуватиме високий рівень депресивності окремих територій Степової зони, що також слід розглядати загрозою (ризиком) сталого розвитку економічної, соціальної та екологічної складових функціонування сільської поселенської мережі Українського Півдня в цілому.

У поліських адміністративних районах Волинської, Рівненської та Житомирської областей у зв'язку із високим рівнем заболочення територій і відповідно дефіцитом посівних площ у 60–70-х роках минулого століття було проведено масштабні осушувальні меліорації. Фактично сформувався меліоративно-водогосподарський комплекс, який обслуговував потреби сільськогосподарських підприємств. Кризові явища початку 90-х років призвели до руйнації міжгосподарських та внутрішньогосподарських осушувальних систем, що породило численні прояви природної ренатуралізації сільськогосподарських угідь і фактично вивело їх з продуктивного сільськогосподарського обігу. Це великою мірою вплинуло на зміну сільськогосподарської спеціалізації зони осушення. Даний чинник має враховуватися при оцінці можливостей та загроз сталого розвитку економічної, соціальної та екологічної складових функціонування сільської поселенської мережі, насамперед, у Волинській, Рівненській та Житомирській областях.

Специфічного підходу також потребує програмування сталого розвитку сільських територій у гірській місцевості (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська та Чернівецька області), де спостерігається перманентний дефіцит орних земель, існують об'єктивні обмеження розвитку цифрової, енергетичної та виробничої інфраструктури, розвиток сільської поселенської мережі

відзначається високим рівнем депресивності. Тобто сталий розвиток економічної, соціальної та екологічної складових функціонування сільської поселенської мережі у гірській місцевості потребує додаткових фінансових ресурсів для подолання об'єктивних природно-кліматичних обмежень.

SWOT-аналіз функціонування економічного механізму забезпечення сталого розвитку економічної складової сільських територій у воєнний період виділяє ключові внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на цю сферу (табл. 2.3). Аналіз підкреслює сильні сторони, пов'язані з ресурсним потенціалом та інфраструктурою, слабкості в монополізації та відсталості, можливості для диверсифікації та загрози від глобалізації та бюджетних диспропорцій.

Сильні сторони (Strengths). Ці фактори відображають внутрішні переваги економічної складової розвитку сільської поселенської мережі, такі як природні ресурси та територіальний базис подальшого комплексоутворення, що сприятиме диверсифікації та конкурентоспроможності сільської економіки у повоєнний період. Взагалі природні ресурси є ключовим елементом ендегенного потенціалу соціально-економічного піднесення сільських територій. За умови диверсифікації інституціональних форм їх комерціалізації та удосконалення рентного регулювання їх господарського освоєння буде забезпечено зміцнення фінансової самодостатності сільських територіальних громад через нарощення надходжень рентної плати і плати за використання інших природних ресурсів до сільських бюджетів [56, с. 45]. Треба також врахувати той факт, що укрупнення сільських територіальних громад через об'єднання в їх межах декількох сільських рад підвищило рівень концентрації публічних фінансових ресурсів, що прямо сприяє нарощенню бюджетних можливостей у фінансуванні заходів по покращенню бізнес-клімату на сільських територіях.

Саме сільські території, особливо ті, котрі перебувають у Поліському та Карпатському економічних районах, виступають сприятливим полігоном для активізації рекреаційної діяльності як через розбудову інфраструктури лісової рекреаційної мережі, так і через розширення масштабів сільського та зеленого туризму.

**SWOT-аналіз функціонування економічного механізму забезпечення
сталого розвитку економічної складової сільських територій
у воєнний період**

Сильні сторони	Слабкі сторони
1) Сприятливі природно-ресурсні передумови для диверсифікації сільської економіки 2) Ресурсні передумови комплексного розвитку сфери сільськогосподарського виробництва як базової ланки сільської економіки 3) Великий територіальний базис для розбудови логістично-складської інфраструктури 4) Укрупнення сільських та селищних територіальних громад підвищило рівень концентрації публічних фінансових ресурсів на сільських територіях 5) Сприятливий полігон розвитку рекреаційної індустрії, лісового, мисливського та рибного господарства	1) Монополізація місцевих аграрних ринків великими агропромисловими об'єднаннями 2) Звужені фінансові можливості сектору малих аграрних формувань до розширеного відтворення 3) Мляве впровадження підприємницьких ініціатив у несільськогосподарські види діяльності на сільських територіях 4) Корпоратизація сектору лісових господарств знівелювала позитивний вплив постійних лісокористувачів на темпи соціально-економічного піднесення сільських поселень 5) Асиметричність інформації щодо бюджетної підтримки малих форм господарювання у сільській місцевості 6) Недостатній рівень цифровізації бізнес-процесів на сільських територіях
Можливості	Загрози (ризики)
1) Відновлення потенціалу тваринницької галузі, насамперед через відновлення поголів'я великої рогатої худоби 2) Створення мережі обслуговуючих та збутових кооперативів для консолідації ресурсних можливостей малих форм господарювання у сфері сільськогосподарського виробництва 3) Урізноманітнення організаційно-правових форм господарювання у лісовому, мисливському та рибному господарстві 4) Розширення реальної бази наповнення бюджетів сільських та селищних територіальних громад за рахунок удосконалення адміністрування рентної плати, місцевих податків та зборів 5) Розроблення державних, регіональних та місцевих програм комерціалізації екосистемних послуг природних біогеоценозів 6) Формування біоенергетичного сектору у структурі сільської економіки	1) Ризик подальшого звуження бюджетних можливостей держави та місцевого самоврядування у зв'язку з необхідністю нарощення витрат у зміцнення обороноздатності країни 2) Посилення лобіювання інтересів великих агропромислових формувань на національному, регіональному та місцевому рівнях 3) Подальше гальмування удосконалення законодавства про публічно-приватне партнерство, сільськогосподарське дорадництво та обслуговуючу і збутову кооперацію 4) Відсутність діалогу між місцевим самоврядуванням, саморегулювними організаціями, підприємницькими структурами та місцевим населенням 5) Повільна імплементація необхідних інституційних змін у сферу лісового, мисливського та рибного господарства 6) Відсутність дієвого бюджетного інструментарію підтримки малих форм господарювання у сільській місцевості

Примітка. Сформовано автором

Також сильною стороною функціонування економічного механізму забезпечення сталого розвитку економічної складової розвитку сільської поселенської мережі є сприятливі умови для розвитку лісового, мисливського та рибного господарства, що дасть можливість забезпечити диверсифікацію сільської економіки без підвищення техногенного навантаження на природні біогеоценози.

Слабкі сторони (Weaknesses). Внутрішні проблеми переважно стосуються монополізації, фінансових обмежень та інфраструктурної відсталості, що гальмують стає зростання в умовах воєнного періоду. Обмежені фінансові можливості сектору малих форм господарювання у сфері сільсько-господарського виробництва не забезпечують розвитку тих видів аграрного підприємництва, котрі не відзначаються привабливістю для сектору великих аграрних формувань (трудомісткі види сільськогосподарського виробництва, органічне землеробство та органічне тваринництво). Внаслідок латентності інститутів дорадницької діяльності унеможлиблюється реалізація підприємницьких ініціатив у несільськогосподарських видах діяльності, зокрема у сфері поводження з відходами, рибному та мисливському господарстві.

Надзвичайно деструктивно на дієвість впливу лісогосподарського підприємництва на темпи соціально-економічного піднесення сільських територій вплинула корпоратизація сектору державних лісових господарств, котра позбавила статусу самостійності постійних лісокористувачів, які традиційно приймали безпосередню участь у фінансуванні проєктів сільського розвитку. Прикметною рисою регулювання підприємницької діяльності у сільській місцевості вже тривалий період є наявність прецедентів асиметричності інформації для окремих категорій підприємницької діяльності. Незважаючи на широке охоплення інформаційними технологіями сектору надання публічних послуг у сільській місцевості має місце недостатній рівень цифровізації бізнес-процесів.

Можливості (Opportunities). Зовнішні фактори, які можна використати для покращення ситуації із переведенням економічної складової розвитку сільської поселенської мережі на модель сталого розвитку, охоплюють транспортно-логістичний потенціал та підтримку сімейних ферм для диверсифікації економіки у повоєнний період. Реалізація великої кількості пріоритетів підвищення рівня комплексності використання агроресурсного потенціалу стане можливою через формування мережі обслуговуючих та збутових кооперативів, що дасть змогу підвищити рівень концентрації інвестицій малих форм господарювання при реалізації проєктів покращення інфраструктури зберігання та транспортування сільськогосподарської сировини. Реальна імплементація пріоритетів диверсифікації сільської економіки стане можливою на основі урізноманітнення організаційно-правових форм господарювання у лісовому, мисливському та рибному господарстві. Зокрема, великий потенціал у частині підвищення рівня комерціалізації розвитку мисливського господарства міститься в інституціоналізації приватних мисливських колективів.

Виходячи з того, що сільські території – це основний ареал концентрації природної сировини, необхідним є налагодження співпраці між виконками органів місцевого самоврядування та фіскальними органами щодо забезпечення об'єктивної ідентифікації реальної бази нарахування і стягнення рентної плати і плати за використання інших природних ресурсів. Наявність на сільських територіях значних обсягів відходів сільськогосподарського виробництва уможливорює формування сучасного біоенергетичного сектору сільської економіки, що дасть можливість диверсифікувати джерела енергетичного забезпечення потреб соціальної та комунальної інфраструктури і підвищити енергетичну самодостатність сільських населених пунктів.

Загрози (Threats). Зовнішні та внутрішні ризики пов'язані з війною, глобалізацією та державною політикою, які можуть підірвати економічну сталість сільських територій, пов'язані також з ризиком звуження бюджетної підтримки держави та місцевого самоврядування ініціатив соціально-

економічного піднесення сільських територій через необхідність нарощення обсягів фінансування потреб зміцнення обороноздатності країни, зокрема зведення фортифікаційних споруд, виробництва та придбання різноманітних видів військової техніки та озброєнь.

Як показує досвід останнього десятиліття, надзвичайно гальмівним чинником щодо переведення сільської економіки на модель сталого розвитку виступає лобіювання інтересів великих аграрних формувань на національному, регіональному та місцевому рівні, що не дозволяє зміцнити позиції інституту малих форм господарювання у сфері сільськогосподарського виробництва і забезпечити реальну інклюзивність вирішення проблем соціально-економічного піднесення села. Нерозвиненість вітчизняного законодавства про угоди публічно-приватного партнерства не дає можливості встановити партнерські відносини між місцевим самоврядуванням та приватними партнерами щодо інфраструктурних поліпшень на об'єктах комунальної власності. Зокрема, важливою складовою зміцнення фінансової самодостатності сільських територіальних громад виступає розширення переліку природно-ресурсних та природно-господарських активів щодо використання котрих можуть укладатися угоди публічно-приватного партнерства, що дасть можливість публічні кошти природоохоронного спрямування доповнити коштами суб'єктів підприємницького сектору, а це підвищить результативність продукування природними біогеоценозами екосистемних послуг і сприятиме структурній перебудові сільської економіки та соціально-економічному піднесенню села [56, с. 45].

Загрозою щодо прискорення темпів переведу економічної складової сільської поселенської мережі на модель сталого розвитку виступає також відсутність діалогу між місцевим самоврядуванням, саморегульованими організаціями, підприємницькими структурами і місцевим населенням. Диверсифікація сільської економіки й надалі буде гальмуватися, якщо збережуться прецеденти повільної імплементації інституційних змін у сфері лісового, мисливського та рибного господарства. Комплексний характер

розвитку сільської економіки також унеможливиться, якщо не буде запущено дієвого механізму підтримки малих форм господарювання у сільській місцевості.

Загалом, аналіз вказує на необхідність балансу між використанням сильних сторін (ресурсів та управління) для зменшення дії слабких сторін (монополізація, регуляторна невпорядкованість, нерозвиненість інфраструктури), а також реалізації можливостей щодо диверсифікації сільської економіки (розвиток туризму, біоенергетики, лісового, мисливського та рибного господарства) для мінімізації загроз (воєнних, фінансових та інституційних ризиків). Це вимагає інтегрованих заходів, включаючи державну підтримку малого бізнесу та реформи законодавства для забезпечення сталого економічного розвитку сільських територій у повоєнний період.

На основі проведеного SWOT-аналізу функціонування економічного механізму забезпечення сталого розвитку економічної складової сільських територій у воєнний період можна зробити декілька ключових висновків. Зокрема, сильні сторони, такі як стратегічні природно-ресурсні передумови для диверсифікації сільської економіки, розвиток комунікаційних мереж та потенціал рекреаційної індустрії створюють основу для конкурентоспроможності та адаптації сільської економіки до викликів повоєнного відновлення національного господарства. Вони сприяють ефективному використанню локальних ресурсів і посиленню дієвості муніципального управління, що є важливим для збереження економічної активності як підприємницького сектору, так і сектору сільських домогосподарств.

Водночас, можливості, зокрема використання транспортно-логістичного потенціалу, розвиток сімейних ферм, біоенергетики та мереж обслуговування, відкривають шляхи для інноваційного зростання, диверсифікації виробництва та інтеграції в глобальні ланцюги постачань. Це може стимулювати інвестиції та створення нових робочих місць, сприяючи відновленню фінансових та матеріальних втрат, що були понесені у воєнний час.

Однак слабкі сторони, включаючи монополізацію ринків великими агропромисловими об'єднаннями, фінансові обмеження малого бізнесу,

інфраструктурну відсталість та асиметрію інформаційного поля, суттєво гальмують розвиток сільських поселень. Ці фактори посилюються загрозами, такими як порушення ресурсного балансу через перерозподіл ресурсів на воєнні потреби, глобалізацію інтересів корпорацій, відсутність державної підтримки малого бізнесу та продовження сировинної спеціалізації, що може призвести до посилення залежності від централізованих фінансових впливань, деградації ресурсів і втрати конкурентоспроможності.

Для забезпечення сталого розвитку економічної складової функціонування сільської поселенської мережі рекомендується впроваджувати стратегії, спрямовані на посилення сильних сторін (наприклад, через програми диверсифікації сільської економіки) для подолання дії слабких сторін (наращення інвестицій в інфраструктуру та фінансування малого бізнесу), а також використання можливостей (розвиток рекреації та біоенергетики) для нейтралізації загроз (уповільнені темпи реформи законодавства та нееквівалентність розподілу фінансових ресурсів). Загалом, економічний механізм забезпечення сталого розвитку сільських територій потребує модернізації комплексної державної політики сільського розвитку, включаючи підтримку кооперативів, стимулювання інновацій та міжнародну співпрацю, аби перетворити воєнні виклики на можливості для довгострокової економічної стабільності розвитку сільських територій. Це не лише модернізує економічну складову сільського розвитку, але й сприятиме її розширеному відтворенню у повоєнний період.

На основі проведення SWOT-аналізу функціонування економічного механізму забезпечення сталого розвитку соціальної складової сільських територій у воєнний період виділяються ключові внутрішні та зовнішні фактори, які впливають на дану сферу. Аналіз демонструє сильні сторони, пов'язані з місцевим корпоративізмом та традиціями сільського населення, а також слабкі сторони в розвитку окремих об'єктів соціальної інфраструктури, недостатні можливості для розвитку соціально орієнтованих видів бізнесу та загрози від війни та нерегульованої міграції (табл. 2.4).

**SWOT-аналіз функціонування економічного механізму забезпечення
сталого розвитку соціальної складової сільських територій
у воєнний період**

Сильні сторони	Слабкі сторони
1) Високий рівень згуртованості, консолідованості та солідарності місцевого населення 2) Усталені традиції неформальної кооперації сільських мешканців 3) Збереження традицій у веденні сільськогосподарського виробництва 4) Збереження традиційної сільськогосподарської спеціалізації у секторі господарств населення 5) Високий рівень активності щодо побічних лісокористувань, зокрема заготівлі недеревної сировини	1) Високий рівень дефіцитності працездатного населення внаслідок масштабної мобілізації місцевих мешканців до лав ЗСУ 2) Незадовільний рівень медичного обслуговування мешканців сільських населених пунктів, віддалених від обласних та районних центрів та/або центру громади 3) Високий рівень небезпеки у прифронтових сільських населених пунктах 4) Підвищений ризик здоров'ю та життю сільських мешканців у районах масового мінування сільськогосподарських та лісових угідь 5) Низький рівень обізнаності сільського населення щодо започаткування власної справи та створення суб'єкта підприємницької діяльності 6) Повільні темпи імплементації формальної кооперації у секторі сільських домогосподарств
Можливості	Загрози (ризики)
1) Надання необхідного спектра консультацій місцевим мешканцям щодо активізації соціального підприємництва 2) Активізація сільського та зеленого туризму з метою створення умов для психологічної та фізичної реабілітації громадян, постраждалих внаслідок російської збройної агресії 3) Підвищення рівня цифровізації надання консультаційних послуг щодо організації власної справи та ведення звітності 4) Підвищення рівня інклюзивності вирішення проблем розвитку сільських територій через залучення місцевих мешканців до самоврядних організацій 5) Реалізація проєктів підвищення рівня медичного обслуговування сільського населення через реалізацію грантових проєктів, а також використання можливостей укрупнення територіальних громад 6) Фінансування програм підвищення сільської зайнятості та самозайнятості	1) Ризик продовження російської збройної агресії та втрати працездатного населення 2) Високий рівень відтоку працездатного населення з депресивних сільських територій 3) Формальна та неформальна трудова міграція сільського населення у країни ЄС, насамперед у прикордонні з Україною регіони 4) Підвищений рівень механізації та автоматизації сільськогосподарського виробництва у корпоративному секторі, що зменшує потребу у робочій силі 5) Спорадичність та антисоціальна спрямованість поглиблення медичної та освітньої реформи, а також системи соціального забезпечення 6) Ускладнений характер соціальної підтримки місцевого населення на тимчасово окупованих територіях та у прифронтовій зоні

Примітка. Сформовано автором

Сильні сторони (Strengths). Ці фактори відображають внутрішні переваги соціальної складової розвитку сільської поселенської мережі, такі як соціальна згуртованість і стійкість традицій, які допомагають підтримувати прийнятний рівень функціонування сільських поселень під час війни.

Зміцнює стійкість соціальної складової сільського розвитку наявність факту усталеності традицій неформальної кооперації сільських мешканців, що сприяє реалізації критично необхідних для відтворення місцевого потенціалу проєктів соціально-економічного розвитку. «Цементує» сталість сільського розвитку також фактор збереження традиційної сільськогосподарської спеціалізації у секторі сільських домогосподарств, яка більшою мірою відповідає фізико-хімічним характеристикам домінуючих на відповідних територіях ґрунтів. Високий рівень активності сільського населення щодо побічних лісокористувань, зокрема заготівлі недеревної сировини, вже сформував сприятливе підґрунтя для розвитку соціального підприємництва на селі у цілому.

Слабкі сторони (Weaknesses). Внутрішні проблеми переважно стосуються дефіциту ресурсів, нерозвиненості інфраструктури та людського капіталу, що ускладнює сталий розвиток соціальної складової сільських територій під час воєнного періоду. Процеси мобілізації працездатного населення до лав ЗСУ призвели до дефіцитності трудових ресурсів в окремих сегментах сільської економіки, що відповідним чином впливає як на динаміку обсягів виробництва, так і на психологічний стан місцевого населення у цілому. У депресивних сільських населених пунктах спостерігається незадовільний рівень медичного обслуговування місцевих мешканців, що ще більшою мірою загострює проблему дефіцитності робочої сили. Також варто враховувати факт небезпеки для життя і здоров'я сільських мешканців внаслідок ворожих обстрілів у прифронтових зонах та у зонах масового мінування територій. Характерною рисою світоглядних орієнтацій найбільш мобільної частини сільського населення є низький рівень обізнаності щодо започаткування власної справи та створення суб'єкта підприємницької діяльності. Повільна імплементація інститутів

формальної кооперації не дає можливості забезпечити інтеграцію зусиль місцевого населення в напрямі реалізації проєктів розбудови різноманітних видів інфраструктури, необхідної для забезпечення сталого розвитку соціальної складової сільської поселенської мережі.

Можливості (Opportunities). Можливості забезпечення сталого розвитку соціальної складової сільських територій випливають з того, що за умови розбудови мережі центрів надання необхідного спектра консультацій щодо активізації соціального підприємництва стане можливим покращення як ділового, так і соціально-психологічного клімату на селі. Це насамперед необхідно для активізації сільського та зеленого туризму, а також рекреаційного лісокористування, що створить умови для розбудови інфраструктури психологічної та фізичної реабілітації громадян, які постраждали внаслідок російської збройної агресії. Додаткові можливості становлення соціального підприємництва як необхідної передумови підвищення мобільності сільського населення пов'язуються із покращенням рівня цифровізації надання консультаційних послуг щодо організації власної справи та ведення звітності. Ключове значення для забезпечення сталого розвитку соціальної складової сільської поселенської мережі має зростання рівня інклюзивності вирішення проблем сільських територій через залучення місцевих жителів до самоврядних організацій та соціального діалогу з місцевим самоврядуванням та підприємницьким сектором. Сталий розвиток соціальної складової сільських територій вимагає покращення рівня медичного обслуговування, що, у свою чергу, потребує нарощення фінансових вливань у медичну інфраструктуру сільських поселень, зокрема за рахунок стимулювання процесів реалізації грантових проєктів, пов'язаних зі збереженням і покращенням здоров'я сільських мешканців.

Загрози (Threats). У спектрі наявних загроз становлення економічного механізму забезпечення сталого розвитку соціальної складової сільських територій варто виокремити загрози та ризики, що пов'язані з війною, міграцією сільського населення та економічними змінами, які можуть підірвати сталість

соціальної сфери. Найбільш суттєвою загрозою виступає втрата працездатного населення внаслідок продовження російської збройної агресії. Мають місце масові прецеденти відтоку працездатного населення із депресивних сільських населених пунктів. У багатьох регіонах, насамперед у прикордонних з ЄС, спостерігається формальна та неформальна трудова міграція як висококваліфікованого, так і низькокваліфікованого сільського населення, що ще більшою мірою посилює нестачу робочої сили у сільських поселеннях, особливо у період збору врожаю сільськогосподарських культур. Сектор великих аграрних формувань продовжує зміцнювати позиції у сфері сільськогосподарського виробництва, нарощуючи рівень механізації та автоматизації певного набору агротехнічних, агрохімічних та інших видів сільськогосподарських робіт, що зменшує потребу у кваліфікованих робітниках-місцевих жителях. Збереження прецедентів здійснення спорадичної та певною мірою антисоціальної медичної та освітньої реформи ще більшою мірою культивуватиме відтік населення із сільської місцевості.

Загалом, SWOT-аналіз функціонування економічного механізму забезпечення сталого розвитку соціальної складової сільських територій показує, що для забезпечення сталого розвитку саме соціальної складової потрібно посилювати сильні сторони соціальної мобільності сільського населення (корпоративізм, неформальна кооперація та згуртованість) та можливості (розвиток соціально орієнтованих ланок сільської економіки та створення сприятливих умов для життєдіяльності через покращення медичного та побутового обслуговування), мінімізуючи слабкі сторони (нерозвиненість соціальної та комунальної інфраструктури) та загрози (продовження війна та нерегульована міграція). Це вимагає реалізації скоординованих інтегрованих економічних і соціальних заходів як на рівні держави, так і на рівні територіальних громад базового рівня.

Виходячи з результатів проведеного SWOT-аналізу функціонування економічного механізму забезпечення сталого розвитку соціальної складової сільських територій у воєнний період, можна зробити такі основні висновки.

Зокрема, сильні сторони формування економічного механізму сталого розвитку соціальної сфери села, такі як висока згуртованість населення, збереження традицій землекористування та активність найбільш мобільної частини сільського населення, створюють сприятливу основу для зміцнення внутрішньої стійкості сільських територіальних громад як в частині покращення соціально-психологічного клімату на селі, так і в частині створення додаткових робочих місць, продовження тривалості життя та урізноманітнення соціального пакета для найбільш вразливих верств населення. Сильні сторони дозволяють підтримувати соціальну солідарність і базове самозабезпечення, що є критично необхідним чинником функціонування сільських поселень в умовах воєнного часу. Водночас можливості, зокрема розвиток сільського туризму, активізація кооперативних ініціатив та нарощення інвестицій у базові ланки сільської економіки, відкривають перспективи для покращення якості та збільшення тривалості життя сільських мешканців.

Однак слабкі сторони, включаючи дефіцит працездатного населення, низький рівень медичного та освітнього обслуговування, а також морально застарілу та фізично зношену інфраструктуру, суттєво обмежують потенціал забезпечення сталого розвитку соціальної складової сільської поселенської мережі. Ці фактори посилюються загрозами воєнного періоду, такими як ризики подальшої ворожої агресії, масова міграція, демографічний дисбаланс та зниження продуктивності сільського господарства у секторі домогосподарств. Без адекватних заходів подолання антисоціальних тенденцій в українському селі ці загрози можуть призвести до подальшої деградації соціальної сфери, самоізоляції громад і незворотних втрат людського капіталу.

Для стабілізації соціального стану на селі та переведення соціальної складової сільських територій на модель сталого розвитку необхідно впроваджувати стратегії, орієнтовані на посилення сильних сторін соціальної сфери села (наприклад, через програми підтримки кооперативів у сфері соціального підприємництва) та мінімізації слабких сторін (додаткові інвестиції в комунальну інфраструктуру, медичну галузь та освіту), а також використання

можливостей (розвиток сільського та зеленого туризму, моніторинг міграції, покращення соціально-психологічного клімату) для нейтралізації загроз (продовження воєнних дій, незадовільний рівень соціального забезпечення). У цілому, економічний механізм забезпечення сталого розвитку соціальної складової сільської поселенської мережі потребує комплексних дій держави, включаючи завершення процесу децентралізації, нарощення обсягів міжнародної допомоги та адаптації базових ланок сільської економіки до воєнних реалій, щоб забезпечити довгострокову соціальну стабільність сільських територій.

Рядом прикметних рис та особливостей відзначається SWOT-аналіз функціонування економічного механізму забезпечення сталого розвитку екологічної складової сільських територій у воєнний період. На основі проведеного SWOT-аналізу виявлено сильні сторони, пов'язані з концентрацією на сільських територіях основних запасів природної сировини, слабкі сторони, які насамперед пов'язані із відсутністю сучасної інфраструктури поводження з побутовими відходами та нерегульованим забрудненням природних водних джерел. SWOT-аналіз також дозволив виокремити можливості для екологічного відновлення та усунення екологічних загроз продовження воєнних дій і кліматичних змін (табл. 2.5).

Сильні сторони (Strengths). Забезпечення сталого розвитку екологічної складової сільських територій має враховувати такі переваги як стійкість біоресурсів та екологічно чисті технології, які сприяють збереженню екологічного балансу в сільських територіях, незважаючи на виклики воєнного часу. Відсутність великої кількості об'єктів промислового виробництва у сільській місцевості забезпечує порівняно нижчі з міськими поселеннями обсяги викидів і скидів шкідливих речовин у навколишнє природне середовище, що свідчить про високий рівень асиміляційної місткості сільських територій. Виходячи з того, що сільські території виступають основним територіальним базисом природних біогеоценозів, великий потенціал у питаннях стабілізації екологічної ситуації мають екосистемні послуги, що продукуються такими біогеоценозами.

**SWOT-аналіз функціонування економічного механізму забезпечення
сталого розвитку екологічної складової сільських територій
у воєнний період**

Сильні сторони	Слабкі сторони
1) Прийнятний рівень стійкості природних біогеоценозів та сприятливі передумови для збереження та примноження біорізноманіття у сільській місцевості 2) Невисокий рівень викидів та скидів шкідливих речовин порівняно з міськими поселеннями внаслідок низького рівня концентрації об'єктів промислового виробництва та виробничої інфраструктури 3) Значний природоохоронний, природо-відтворювальний та рекреаційний потенціал екосистемних послуг, які продукуються природними біогеоценозами 4) Екологічні вигоди інтеграції сільського та лісового господарства внаслідок активізації агролісомеліоративних заходів 5) Великі площі сільськогосподарських угідь, які тривалий період не використовувалися у продуктивному господарському обігу і піддалися ренатуралізації	1) Гіпертрофований розвиток експортно орієнтованого рослинництва, що підвищив рівень мінералізації та хімізації сільськогосподарських угідь 2) Масові прояви розміщення стихійних звалищ побутового сміття та вживаних матеріалів навколо сільських населених пунктів 3) Поодинокий характер утилізації побутових та виробничих відходів з метою виробництва паливних продуктів, теплової та електричної енергії 4) Наявність залишків неутілізованих отрутохімікатів колишніх колгоспів та радгоспів 5) Латентний характер інституту екологічної відповідальності місцевого самоврядування, бізнесу та сільських домогосподарств 6) Нерозвиненість інфраструктури екологічного підприємництва у сільській місцевості 7) Повільні темпи екологічного реінжинірингу сільськогосподарських та лісових земель, які були порушені та забруднені активними бойовими діями, хімічними впливами та вибухами мін
Можливості	Загрози (ризики)
1) Створення спеціалізованих комунальних підприємств у сфері поводження з відходами у межах сільських та селищних територіальних громад 2) Створення малих форм господарювання у сфері утилізації ресурсних цінностей виробничих та побутових відходів та виробництва різноманітних видів біологічного палива, теплової і електричної енергії 3) Відновлення паритетного розвитку тваринницької та рослинницької підгалузей у сфері сільськогосподарського виробництва для збалансування процесів аграрного природокористування	1) Ризик загострення екологічної ситуації у цілому внаслідок продовження російської збройної агресії 2) Низька мотивація місцевого самоврядування відносно реалізації проєктів оздоровлення довкілля та примноження природно-ресурсного потенціалу 3) Інституційна невпорядкованість публічного фінансування природоохоронних проєктів за рахунок коштів бюджетів сільських та селищних територіальних громад 4) Звужена специфікація екологічних проєктів, які реалізуються в межах угод публічно-приватного партнерства

Можливості	Загрози (ризики)
4) Активізація розвитку органічного сільськогосподарського виробництва, зокрема застосування ґрунтозахисних систем землеробства та екологічно чистих технологій 5) Розбудова інфраструктури рекреаційного природокористування та природно-заповідної справи задля збереження та відтворення біорізноманіття на сільськогосподарських угіддях, котрі піддалися стихійному залісенню та заболоченню 6) Реалізація угод публічно-приватного партнерства з екологічного реінжинірингу порушених воєнними діями земель, утилізації залишків отрутохімikatів та небезпечних відходів	4) Подальший занепад депресивних сільських населених пунктів та нерегульоване сільськогосподарське виробництво 5) Збереження стереотипного підходу програмування розвитку сільських територій, який передбачає зведення пріоритетів соціально-економічного піднесення сільської поселенської мережі до максимізації обсягів сільськогосподарського виробництва

Примітка. Сформовано автором

У контексті вимог ЄС щодо збільшення площі земель природно-заповідного спрямування сільські території мають великий потенціал щодо їх виконання за рахунок малопродуктивних сільськогосподарських угідь та неугідь. Колосальний потенціал щодо забезпечення сталого розвитку екологічної складової сільських територій має інтеграція сільського та лісового господарства через нарощення масштабів агролісомеліоративних робіт, що упередить процеси ерозії та дефляції ґрунтового покриву сільськогосподарських угідь. Треба також визнати, що у зонах ризикованого землеробства є великі площі сільськогосподарських угідь, котрі піддалися стихійному залісенню та заболоченню, що зміцнило стійкість ландшафтів.

Слабкі сторони (Weaknesses). Слабкими сторонами в частині забезпечення сталого розвитку екологічної складової сільської поселенської мережі виступає гіпертрофований розвиток експортно орієнтованого рослинництва, що супроводжується великим збільшенням площі гумусовибагливих культур та надмірною хімізацією і мінералізацією. Визначальну роль у надмірному розширенні площ гумусовибагливих культур відіграють великі аграрні формування холдингового типу. Внаслідок відсутності сучасної інфраструктури

поводження з відходами навколо великої кількості сільських населених пунктів розміщено стихійні звалища побутового сміття та використаних матеріалів, що призводить до забруднення природних біогеоценозів.

Накопичення побутових відходів відбувається у зв'язку з нерозвиненістю інфраструктури їх утилізації. В окремих сільських населених пунктах не до кінця вирішено проблему утилізацію складів отрутохімікатів, що може призвести до надзвичайно деструктивних екологічних впливів на навколишнє природне середовище. Нерозвиненість інституту екологічної відповідальності у бізнесу, місцевого самоврядування та населення не забезпечує належного діалогу щодо кардинальної перебудови поведження з відходами та упередженням викидів і скидів шкідливих речовин у природні водні об'єкти і атмосферне повітря. Повільно відбувається екологічний реінжиніринг сільськогосподарських та лісових земель, порушених внаслідок активних бойових дій та мінувань.

Можливості (Opportunities). Можливості щодо переведення екологічної складової сільської поселенської мережі на модель сталого розвитку пов'язуються зі створенням спеціалізованих комунальних підприємств щодо поведження з побутовими та виробничими відходами та відповідно їх утилізації з метою використання ресурсних цінностей цих відходів у виробничих та енергетичних цілях. У царині утилізації енергетичної цінності відходів сільськогосподарського, лісгосподарського та деревообробного виробництва варто забезпечити становлення інституту малих форм господарювання, що позитивним чином вплине на скорочення розкладання органічних відходів та збільшить обсяг виробництв енергії з відновних джерел. Значні можливості щодо переведу екологічної складової сільських територій на модель сталого розвитку полягають у розширенні масштабів органічного землеробства через застосування методів ґрунтозахисного землеробства та екологічно чистих технологій. Розбудова природоохоронної інфраструктури, зокрема через розширення площі земель природно-заповідного спрямування, та розбудова рекреаційної індустрії, сприятимуть упередженню поширення вогнищ

виникнення пожеж та різноманітних шкідників. Процеси екологічного реінжинірингу земель, порушених внаслідок активних бойових дій, а також виснажливого та розбалансованого аграрного природокористування найбільшою мірою можуть отримати реалізацію в межах угод публічно-приватного партнерства.

Загрози (Threats). Загрози (ризики) переведення екологічної складової сільської поселенської мережі на рейки сталого розвитку можуть посилитися через продовження російської збройної агресії, що ускладнить реалізацію проєктів інфраструктурного природооблаштування сільських територій у прифронтовій зоні. Також унеможливлуватиметься у майбутньому покращення екологічної ситуації за умови, якщо продовжиться консервація низької мотивації представників місцевого самоврядування реалізовувати проєкти розбудови природоохоронної інфраструктури. Ризик пролонгації бюджетного дефіциту у фінансуванні природоохоронної діяльності зберігатиметься за умови відсутності у бюджетах сільських територіальних громад спеціальних фондів екологічного спрямування. Якщо на законодавчому рівні не буде забезпечено відповідних екологічних амортизаторів для обмеження нерегульованого використання мінеральних добрив та препаратів захисту рослин, то екологічні проблеми виснажливого використання природно-ресурсного потенціалу набудуть ще більшого розмаху. Ключового значення у частині формування ідеології сталого розвитку екологічної складової сільських поселень набуває відмова від стереотипного підходу програмування сільського розвитку, який культивує гіпертрофований розвиток виснажливого сільськогосподарського виробництва, і перехід до інклюзивно-комплексного підходу, що передбачає збалансоване використання наявного ресурсно-виробничого потенціалу через диверсифікацію сільської економіки.

Результати проведення SWOT-аналізу функціонування економічного механізму забезпечення сталого розвитку економічної, соціальної та екологічної складових сільських територій у воєнний період мають виступити підґрунтям для планування, програмування та проєктування набору стратегічних ініціатив

переведення сільської поселенської мережі на модель сталого розвитку у повоєнний період.

Висновки до розділу 2

1. Обґрунтовано, що основними складовими (елементами) економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій виступають: бюджетно-податковий; грошово-кредитний; регламентно-дозвільний; майновий. Бюджетно-податковий елемент є ключовою складовою економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій, котрий охоплює сукупність методів, інструментів та прийомів застосування бюджетних та податкових регуляторів задля наповнення фінансових фондів сільських територіальних громад з метою фінансування окремих статей видатків бюджетів вказаного таксономічного рівня.

2. Виявлено, що грошово-кредитний елемент економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій має охоплювати комплекс регуляторів, котрі забезпечують участь суб'єктів сільського підприємництва на ринку позикового капіталу та передбачають поєднання публічних фінансових ресурсів з приватними інвестиціями при реалізації проєктів залучення у відтворювальний процес комунальних природно-ресурсних та інфраструктурних активів.

3. Визначено, що регламентно-дозвільний елемент економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій є комплексом підойм, методів та прийомів щодо регламентації видів виробничо-господарської діяльності, надання необхідних консультацій сектору малих форм господарювання та сектору сільських домогосподарств стосовно організації власної справи та ведення звітності, впровадження регламентів якості та безпечності сільськогосподарської продукції, стандартів поводження з побутовими та виробничими відходами. Суть майнового елементу економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій полягає у застосуванні комплексу методів та прийомів щодо використання

комунальних майнових активів задля стимулювання підприємницької діяльності у муніципальному секторі сільської економіки.

4. Дослідження показали, що у 1999–2024 роках спостерігається нееквівалентний розподіл валової доданої вартості сільського господарства, ареалом розвитку якого виступають сільські території, що проявляється у низькій питомій вазі сільських бюджетів (бюджетів сільських територіальних громад) у сукупних доходах Зведеного бюджету України. Виходячи з нееквівалентності розподілу валової доданої вартості сільського господарства на користь бюджетів сільських територіальних громад, встановлено, що сталий розвиток сільських територій напряду залежить від застосування комплексного підходу до використання місцевого природно-ресурсного потенціалу через розвиток поряд із сільським господарством лісового, мисливського та рибного господарства, а також сільського та зеленого туризму і різноманітних форм рекреаційного природокористування.

5. Встановлено, що ситуація, котра склалася з формуванням доходної частини бюджетів сільських територіальних громад, більшою мірою детермінується рудиментами перехідного періоду у бюджетному законодавстві, які не дозволяють забезпечити еквівалентність розподілу доданої вартості, що створюється на сільських територіях. Хоча у цілому у фактичних податкових та неподаткових надходженнях до сільських бюджетів (бюджетів сільських територіальних громад) у 2013–2024 роках спостерігається висхідна тенденція за винятком окремих часових періодів. У 2013–2024 роках відбулися суттєві зміни у фактичній величині видатків сільських бюджетів у цілому по Україні. Найбільш детермінуючий вплив на загальну величину фактичних видатків, а також на співвідношення окремих статей видатків справила бюджетно-фіскальна децентралізація, створення мережі укрупнених сільських територіальних громад, пандемія коронавірусу, а також російська збройна агресія.

6. Обґрунтовано, що формування економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій у повоєнний період має базуватися

на SWOT-аналізі сильних та слабких сторін, можливостей та загроз (ризиків) переводу на модель сталого розвитку економічної, соціальної та екологічної складових сільської поселенської мережі у воєнний період. Ключовою загрозою (ризиком) забезпечення сталого розвитку сільських територій виступає продовження воєнних дій, пасивність місцевого самоврядування в процесах стимулювання комплексного використання наявного ресурсно-виробничого потенціалу та диверсифікації сільської економіки, а також інституціоналізація сучасних форм реалізації угод публічно-приватного партнерства щодо використання комунального майна та вирішення місцевих екологічних проблем.

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГУВАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

3.1. Стратегічні пріоритети формування державної політики сталого розвитку сільських територій в умовах повоєнного відновлення

В умовах загострення екзогенних та ендегенних ризиків виникла гостра необхідність формування комплексу стратегічних пріоритетів реалізації державної політики сталого розвитку сільських територій. Виходячи з передового іноземного досвіду, ретроспективного аналізу рівня господарської та бюджетної самодостатності сільських територіальних громад в Україні виникає потреба в обґрунтуванні стратегічних пріоритетів сталого розвитку сільських територій у повоєнний період. Стратегічні пріоритети сталого розвитку сільських територій у повоєнний період доцільно диференціювати в розрізі економічної, соціальної та екологічної складових (рис. 3.1). Інституційним підґрунтям формування такого роду стратегічних пріоритетів мають виступити ключові міжнародні конвенції забезпечення сталого розвитку сільських територій, вітчизняна нормативно-правова база регулювання сільського розвитку та кращі світові практики переведення сільської поселенської мережі на траєкторію сталого розвитку.

Одним з основних стратегічних пріоритетів сталого розвитку економічної складової функціонування сільської поселенської мережі виступає забезпечення диверсифікації сільської економіки на основі стимулювання розвитку несільськогосподарських видів діяльності. Така диверсифікація має передбачати залучення наявного на сільських територіях ресурсно-виробничого потенціалу у відтворювальний процес через зміцнення інституту малих форм господарювання, впровадження сучасних кооперативно-кластерних форм організації виробництва та управління. Завдяки диверсифікації сільської економіки забезпечується збалансоване використання наявної ресурсної бази

та усуваються секторальні перегини у створенні валової доданої вартості в системі сільського розвитку. Стратегування диверсифікації сільської економіки має відштовхуватися від існуючих природно-ресурсних передумов та рівня інфраструктурної облаштованості сільських населених пунктів, а також від вікової структури місцевого населення.

При стратегуванні диверсифікації сільського розвитку варто уникнути комплексу інституційних розривів та інституційних пасток, які деструктивним чином вплинули на соціально-економічне піднесення сільської поселенської мережі в період руйнації командно-адміністративної системи та становлення ринкової економіки, що у підсумку призвело до деструктивних процесів у динаміці соціально-економічного розвитку сільських поселень. За твердженням доктора економічних наук, професора В. Ткачука, недосконале інституціональне (інституційне) середовище, недієві інститути, що не відповідають викликам часу, є однією з проблем занепаду українського села, а інституціональна пастка – це неефективний стійкий інститут, що за умови істотного тимчасового зовнішнього впливу на систему не впливає на її динаміку [121, с. 230–231].

Одним з основних стратегічних пріоритетів розширеного відтворення економічної складової сталого розвитку сільських територій у повоєнний період виступає комплексний розвиток сільськогосподарського виробництва, що передбачає паритетний розвиток тваринницької та рослинницької підгалузей, а також встановлення сучасної кормової бази, побудованої на основі застосування широкого спектра біотехнологій. Однією з основних складових комплексного розвитку сільськогосподарського виробництва є усунення рецидивів гіпертрофованого розвитку експортоорієнтованого рослинництва, яке не відповідає наявним природно-ресурсним передумовам та призводить до виснаження агроресурсного потенціалу.

Рис. 3.1. Портфель стратегічних пріоритетів державної політики сталого розвитку сільських територій у повоєнний період*

Примітка. *Розроблено автором

Важливою складовою комплексного розвитку сільськогосподарського виробництва виступає відновлення традиційної сільськогосподарської спеціалізації, яка передбачала відповідність вирощування окремих сільськогосподарських культур наявним типам ґрунтів та рівню водозабезпечення. Доцільним є відновлення традиційної сільськогосподарської спеціалізації адміністративних районів зони осушення, насамперед, для сільськогосподарських угідь, які знаходяться в гумідній зоні на територіях, де природна ренатуралізація не набула незворотного характеру (мова йде про відновлення посівних площ льону-довгунця та льону олійного, збільшення площі пасовищ та сіножатей) [98].

Стратегічний пріоритет, зорієнтований на комплексний розвиток сільськогосподарського виробництва, повинен охоплювати систему заходів щодо упорядкування потоків сільськогосподарської сировини та утилізації відходів сільськогосподарського виробництва в енергетичних та виробничих цілях. Невід'ємною складовою комплексного розвитку сільськогосподарського виробництва, особливо в степовій та лісостеповій зонах є збереження та розширення полезахисних лісосмуг з метою підвищення врожайності сільськогосподарської культур, усунення вітрової та водної ерозії ґрунтів. Інституційне забезпечення реалізації стратегічного пріоритету комплексного розвитку сільськогосподарського виробництва має відбуватися через схвалення комплексу нормативно-правових актів та інструментів прямої та непрямої бюджетної підтримки проєктів підвищення рівня комплексності використання агроресурсного потенціалу в системі сільського розвитку.

Виходячи з кращих іноземних практик забезпечення сталого розвитку сільської поселенської мережі, у спектрі стратегічних пріоритетів державної політики сталого розвитку сільських територій у повоєнний період слід виокремити такий стратегічний пріоритет функціонування економічної складової сільського розвитку як підвищення рівня консультативного, інформаційного та цифрового забезпечення бізнес-процесів. Найбільшою мірою реалізація означеного стратегічного пріоритету пов'язується з формуванням

мережі служб сільськогосподарського дорадництва, що дасть можливість доносити різноманітним суб'єктам сільського розвитку всю необхідну інформацію щодо наявності державних фінансових преференцій та форм інституційної підтримки тих чи інших видів виробничо-господарської діяльності. Цифровізація бізнес-процесів через створення в структурі виконкомів сільських територіальних громад відповідних підрозділів цифрового забезпечення дасть змогу подолати асиметричність інформації, яка надходить до різноманітних категорій сільського населення, та знизити рівень трансакційних витрат при заснуванні власної справи та реєстрації підприємницької структури.

У більшості сільських населених пунктів спостерігається низький рівень концентрації інвестиційного потенціалу, що звужує ділову активність у сільській поселенській мережі, а також унеможлиблює реалізацію комплексу пріоритетів використання місцевого ресурсно-виробничого потенціалу. Виходячи з цих міркувань, доцільною є реалізація впровадження системи малих, кооперативних та публічно-приватних форм розвитку сільської економіки. Інституціоналізація перерахованих форм дасть змогу консолідувати майнові та фінансові ресурси сільських мешканців, підвищити рівень концентрації інвестиційних ресурсів, а також поєднати публічні, корпоративні та особисті фінансові ресурси задля реалізації підприємницьких проєктів у системі розвитку сільської поселенської мережі. Реалізація означеного стратегічного пріоритету потребує створення інституційного підґрунтя та диверсифікації методів стимулювання створення у сільській місцевості збутових та обслуговуючих кооперативів. Такого роду кооперативи забезпечать прискорення процесів розбудови логістично-складської інфраструктури, підвищать рівень механізації здійснення агротехнічних та інших робіт, а також упорядкують ланцюги поставок сільськогосподарської сировини та продуктів її первинної переробки.

У перспективі найбільш поширеними організаційними моделями сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів будуть: спеціалізовані

кооперативи з виконання певних функцій (переробні, маркетингові, постачальницькі, сервісні); багатофункціональні кооперативи, створювані на районному рівні у формі агроторгових домів, які можуть об'єднувати всіх товаровиробників і здійснювати збут продукції та забезпечувати необхідними матеріалами й ресурсами своїх клієнтів-власників, надавати їм інформаційно-консультаційні послуги; кооперативи при сільських громадах, що створюються власниками особистих селянських господарств одного або кількох сіл для надання послуг, пов'язаних із веденням цих господарств [77, с. 96].

Саме кооперація здатна забезпечити критично-необхідний рівень ділової активності на сільських депресивних територіях та в зонах ризикового землеробства. Неформальна та формальна співпраця сільських мешканців на основі кооперації зміцнить позиції сектору сільських домогосподарств на місцевих аграрних ринках, а також сприятиме упередженню проявів їх дискримінації зі сторони суб'єктів великого аграрного підприємництва, зокрема агрохолдингових утворень. На територіях, які відзначаються високим рівнем ризикогенності у частині отримання високих рівнів урожайності, кооперація виступає базовою інституційною передумовою відновлення традиційної сільськогосподарської спеціалізації цих територій та формування сучасних сегментів як у сільськогосподарському виробництві, так і в інших секторах сільської економіки.

З огляду на передову іноземну практику та кращий вітчизняний досвід, інституційною формою переведення сільських територій на модель сталого розвитку є угоди публічно-приватного партнерства. Україна має значний потенціал публічно-приватного партнерства, а його інституціональне (інституційне) забезпечення на сільських територіях потребує створення спеціального агентства на державному рівні. До сфери його повноважень доцільно віднести: розроблення політики застосування публічно-приватного партнерства з визначенням пріоритетних сфер та урахуванням соціально-економічного потенціалу територій; організацію служби з підвищення кваліфікаційного рівня кадрів органів місцевого самоврядування щодо

управління проєктами; розроблення вимог та проведення конкурсів з реалізації інфраструктурних проєктів; розроблення щорічних планів щодо реалізації й управління проєктами [139, с. 22].

В якості приватного партнера виступають об'єднання сільських домогосподарств у формі кооперативів чи кластерних утворень, а публічними партнерами – спеціалізовані комунальні підприємства, державні лісові господарства, а також служби агрохімічного, землевпорядного та лісовпорядного спрямування. Прикметною рисою впливу інститутів публічно-приватного партнерства на процеси соціально-економічного піднесення села є їх здатність акумулювати приватні інвестиції та консолідувати їх із заощадженнями домогосподарств та видатками бюджетів сільських територіальних громад. Пріоритетами реалізації угод публічно-приватного партнерства у сільській місцевості виступають: упорядкування звалищ побутового сміття та вторинної сировини, розбудова систем централізованого водопостачання та водовідведення, створення та відновлення полезахисних лісових смуг.

У контексті зміцнення бюджетної самодостатності сільських та селищних територіальних громад особливого значення набуває стратегічне цілепокладання розширення бази наповнення місцевих бюджетів на сільських територіях. Реалізація означеного стратегічного пріоритету напряду пов'язана зі здійсненням адекватної реальній цінності нормативно-грошової оцінки земель, які перейшли у комунальну власність внаслідок земельної дерегуляції 2021 року. Усунення прецедентів штучного заниження рівня нормативно-грошової оцінки таких земель дасть можливість підвищити суми надходжень плати за землю як структурної складової податку на майно до бюджетів сільських та селищних територіальних громад. З метою підвищення мотивації органів місцевого самоврядування щодо ідентифікації реальної бази стягнення до місцевих бюджетів податків та зборів доцільно закріпити за бюджетами сільських та селищних територіальних громад надходження рентної плати за видобуток бурштину у повному обсязі. Забезпечення ідентифікації реальної

структури зайнятості у сільській місцевості дозволить підвищити рівень надходжень податку на доходи фізичних осіб до місцевих бюджетів.

Виходячи із загострення енергетичних ризиків та загроз внаслідок російського збройного вторгнення, одним з основних стратегічних пріоритетів функціонування економічної складової сталого розвитку сільських територій виступає формування біоенергетичного сектору у структурі сільської економіки. Для формування такого сегменту у сільській поселенській мережі існують об'єктивні передумови з огляду на наявність численних неорганізованих звалищ побутового сміття, які можуть використовуватися для виробництва твердого та газоподібного біологічного палива для задоволення потреб комунальної та соціальної інфраструктури, а також для задоволення потреб домогосподарств.

Сприятливою ресурсною передумовою становлення біоенергетичного сектору у сільській економіці є також те, що сільські території виступають основним ареалом утворення лісосічних відходів, які є ресурсною базою виробництва паливних деревних продуктів.

У середньому за рік у державному лісовому фонді України після заготівлі деревини лишається 1,5–1,7 млн куб. м лісосічних залишків. 10 % відправляють на переробку. Як показує практика попередніх десятиліть, такі залишки, як правило, спалювали. Саме такі лісосічні відходи є потенційним джерелом виробництва значного обсягу паливних деревних продуктів за умови розбудови матеріально-технічної бази їх заготівлі, сортування, транспортування та утилізації. Переробка таких відходів у паливну тріску може відбуватися й у місцях заготівлі лісу, і на спеціально обладнаних майданчиках, куди звозять ці відходи. Важливою складовою системи поводження з лісосічними відходами є організація вивезення цих відходів до транспортних шляхів, що дасть можливість далі їх транспортувати до місць переробки, що збільшить їх концентрацію на спеціальних майданчиках і дасть змогу підвищити рівень капіталізації системи поводження з лісосічними відходами загалом [24, с. 495–496].

Наявність у сільській місцевості основних потужностей сільсько-господарського виробництва призводить до утворення великої кількості відходів сільськогосподарського виробництва, які слугують ресурсною основою виробництва різноманітних видів біологічного палива. Виробництво біологічного палива на основі утилізації відходів сільськогосподарського виробництва та сектору переробно-харчових виробництв може відбуватися як на базі суб'єктів аграрного та агропромислового підприємництва, а також спеціалізованими підприємствами комунальної та приватної власності.

У короткостроковій перспективі доцільно, насамперед, забезпечити сприяння формуванню сировинної бази для виробництва і використання біопалива для теплопостачання комунальної сфери та сільського населення; визначення площ малопродуктивних сільськогосподарських земель державної та комунальної форми власності для вирощування біоенергетичних культур [31].

Урізноманітненні природно-ресурсні передумови детермінують необхідність реалізації такого стратегічного пріоритету функціонування економічної складової сталого розвитку сільських територій як стимулювання розвитку лісового, рибного та мисливського господарства. Ключовим детермінантом стимулювання розвитку лісового господарства виступає надання прямої та непрямої бюджетної підтримки переведення самозаліснених сільськогосподарських угідь у категорію лісових земель, а також стимулювання сектору сільських домогосподарств щодо заліснення малопродуктивних сільськогосподарських угідь, а також неугідь. Незважаючи на значний часовий лаг між посадкою та стиглістю лісових насаджень, інвестиційна привабливість розвитку лісового господарства у секторі сільських домогосподарств детермінується його здатністю продукувати комплекс екосистемних послуг, зокрема рекреаційної послуги та побічних лісокористувань.

Наявність на сільських територіях великої кількості колишніх колгоспних та радгоспних ставків, популяризація сучасних технологій здорового харчування призводять до того, що вагомим стратегічним пріоритетом розширеного відтворення економічної складової сталого розвитку сільських територій

у повоєнний період є стимулювання розвитку рибного господарства та аквакультури в цілому. У сфері рибного господарства на сільських територіях оптимальною інституційною одиницею виступають малі форми господарювання, які відзначаються високим рівнем мобільності та маневреності, а також прискореними темпами застосування сучасних методів годівлі та відтворення рибних ресурсів (ресурсів іхтіофауни).

Передова світова практика свідчить, що основними пріоритетами удосконалення державного регулювання розвитку рибного господарства в Україні мають виступати: 1) диверсифікація методів та інструментів бюджетно-податкового та грошово-кредитного стимулювання розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу рибного господарства; 2) умонтування у спектр методів та інструментів регуляторного впливу на суб'єкти рибогосподарської діяльності підойм регламентаційно-дозвільного та дорадчого спрямування. Для подолання перманентного інвестиційного дефіциту у рибному господарстві України варто розширити перелік фінансово-економічних методів регуляторного впливу на суб'єкти рибогосподарської діяльності через інституціоналізацію позик, кредитних та податкових пільг, субсидій та компенсаційних виплат [124, с. 25–26].

Активізація рибогосподарського підприємництва у сільській місцевості напряду залежить від урізноманітнення методів його бюджетної підтримки як на рівні держави, так і на рівні територіальної громади базового рівня. Інституційним підґрунтям розвитку рибогосподарського підприємництва виступає також реалізація угод публічно-приватного партнерства за умови передачі у тимчасове користування водних та водогосподарських об'єктів, які перебувають у державній чи комунальній власності.

Внаслідок імплементації в Україні міжнародних природоохоронних конвенцій, реалізації численних ініціатив нарощення лісоресурсного потенціалу та розширення площі самозаліснених земель у сільській місцевості сформувалися природно-ресурсні та територіальні умови для розбудови інфраструктури мисливського господарства. З огляду на це, саме розвиток

означеного сегменту сільської економіки має увійти у спектр стратегічних пріоритетів державної політики переведення економічної складової сільських територій на модель сталого розвитку у повоєнний період. Високий рівень інвестиційної привабливості розбудови індустрії мисливського господарства за наявності відповідного інституційного підґрунтя дозволить залучити великі обсяги приватного капіталу у збільшення поголів'я мисливських тварин та розбудову інфраструктури мисливської справи. Для депресивних сільських територій, насамперед в зоні Полісся та Карпат, мисливське господарство може стати новим полюсом економічного зростання та забезпечити розширене відтворення базових та обслуговуючих ланок сільської економіки.

Світовий тренд господарського освоєння екосистемних послуг природних біогеоценозів, який є складовою сталого та низьковуглецевого розвитку, детермінує доцільність стратегічного цілепокладання розширення форм та методів комерціалізації екосистемних послуг як важливого чинника розширеного відтворення економічної складової сталого розвитку сільських територій у повоєнний період. Високий рівень екологічної стійкості сільських територій та концентрація основної складової природного багатства в ареалі сільської поселенської мережі дозволяє продукувати такі екосистемні послуги як рекреаційна, киснепродукуюча, вуглецевопоглинаюча, агролісомеліоративна, водорегулююча, середовищезахисна та природоохоронна.

Урізноманітнення форм комерціалізації екосистемних послуг через інституціоналізацію методів та інструментів бюджетної підтримки, а також встановлення партнерських та кооперативних відносин дасть змогу сформувати мобільний сегмент сільської економіки – сільський зелений туризм та рекреаційна діяльність.

У спектрі стратегічних пріоритетів державної політики сталого розвитку сільських територій у повоєнний період виокремлюються пріоритети розширеного відтворення та модернізації соціальної складової сільського укладу життя. Ключовим елементом сталого розвитку соціальної складової функціонування сільської поселенської мережі виступає підвищення якості

життя сільського населення шляхом: надання державної підтримки для індивідуального житлового будівництва на селі; розвитку мережі закладів охорони здоров'я та поліпшення медичного обслуговування; пропагування здорового способу життя на селі; проведення перевірки стану автомобільних доріг; зміцнення матеріально-культурної бази; забезпечення сільського населення питною водою належної якості; підвищення рівня надання житлово-комунальних послуг [31].

Одним з основних стратегічних пріоритетів переведення соціальної складової сільського укладу життя на модель сталого розвитку у повоєнний період виступає диверсифікація фінансування програм підвищення сільської зайнятості та самозайнятості. У даному контексті кошти державного бюджету мають бути доповнені коштами регіональних бюджетів та бюджетів територіальних громад базового рівня, а також спонсорськими, благодійними та філантропічними внесками. Програми підвищення сільської зайнятості та самозайнятості мають увійти у спектр пріоритетів використання міжнародної фінансової та технічної допомоги у повоєнний період, щоб компенсувати матеріальні та психологічні втрати сільського населення, яке прямо та непрямо постраждало від російської збройної агресії.

Диверсифікація фінансування програм підвищення сільської зайнятості та самозайнятості має також увійти у спектр основних критеріїв підтримки сільської ділової активності на рівні місцевого самоврядування. Стратегічне цілепокладання розвитку соціальної складової сільського укладу життя у контексті переведення сільських територій на модель сталого розвитку у повоєнний період повинне охоплювати розвиток сільського та зеленого туризму з метою створення умов для психологічної та фізичної реабілітації громадян, постраждалих внаслідок російської збройної агресії.

Розвиток сільського та зеленого туризму з означеною метою вимагає застосування комплексу прямих та непрямих стимулів, які підвищуватимуть зацікавленість сектору сільських домогосподарств та сектору лісових і сільсько-господарських виробництв у розширенні ареалу господарського освоєння

екосистемних послуг в туристично-оздоровчих цілях. Такий стратегічний пріоритет також має стати об'єктом бюджетної підтримки на макрорівні, оскільки психологічна та фізична реабілітація громадян, насамперед ветеранів війни, виступить наріжним каменем оновлення національної соціальної політики у повоєнний період. Модельними територіями державної та регіональної підтримки сільського та зеленого туризму для психологічної та фізичної реабілітації громадян, постраждалих внаслідок російської збройної агресії, мають виступати залісненні території Полісся та Карпат, де природні біогеоценози продукують широкий спектр екосистемних послуг, необхідних для прискорення реабілітаційних процесів.

У повоєнний період ключового значення у частині переведення сільських територій на модель сталого розвитку набуває вирішення важливої світоглядної та цивілізаційної проблеми – підвищення рівня інклюзивності розвитку сільських територій.

Збалансування розвитку сільськогосподарського виробництва і села здійснюється через політику інклюзивного сільського розвитку шляхом підтримання конкурентоспроможності дрібних виробників, локальних ринків продовольства, мобілізації місцевих активів для неаграрної діяльності сільського населення, інвестицій в особисті селянські господарства, малі фермерські господарства сімейного типу, сільських жінок та молодь, вразливі верстви населення, оскільки все це має потенціал до створення потужного і тривалого впливу на економіку країни, перетворення селян на виробників якісного продовольства, надавачів послуг сільської гостинності та менеджерів навколишнього середовища [22, с. 6]. Активність органів місцевого самоврядування, саморегулювальних організацій та громадських утворень має бути зорієнтована на подолання бар'єрів, які унеможливлювали участь більшості сільських мешканців у перерозподілі комунальних природно-ресурсних та господарських активів, активізації підприємницької діяльності, створенні центрів ділової активності.

Підвищення рівня інклюзивності вирішення проблем розвитку сільських територій покращить морально-психологічний клімат на селі у повоєнний період, а також сприятиме умонтуванню у господарський обіг перевірених світовою передовою практикою інститутів самоорганізації сільського населення. Стратегічний пріоритет підвищення рівня інклюзивності вирішення проблем розвитку сільської поселенської мережі прямо корелює зі стратегічним пріоритетом, який передбачає збереження високого рівня згуртованості, консолідованості та солідарності місцевого населення, які є притаманними сільському укладу життя внаслідок збереження широкого спектра інститутів формальної та неформальної кооперації.

Реалізація стратегічних пріоритетів розвитку соціальної складової сільської поселенської мережі в контексті досягнення індикаторів сталого розвитку у повоєнний період повинна передбачати зміцнення інституту соціальної відповідальності місцевого самоврядування, бізнесу та домогосподарств. Це також зумовлено необхідністю підвищення реального рівня середньомісячних доходів сільського населення, оскільки в останні роки спостерігається невпинне скорочення реальних доходів сільських жителів (*Додаток Б*). Визначення реальних середньомісячних доходів проводилося через розрахунок рівня доходів у порівняних цінах на початок 2013 року (*сума середньомісячних доходів сільських жителів у порівняних цінах на початок 2013 року розраховувалася шляхом ділення фактичних середньомісячних доходів за відповідний рік на кумулятивний індекс цін виробників промислової продукції, що дало можливість врахувати вплив інфляційно-девальваційних процесів*).

Саме такий інститут має формувати цільові орієнтири перерозподілу та використання найбільш ліквідних комунальних активів та забезпечувати трансформацію екстрактивних інститутів сільського розвитку в інклюзивні. Соціальна відповідальність бізнесу має враховувати ті соціальні виклики, які постануть перед сільською поселенською мережею внаслідок підвищення рівня автоматизації та механізації сільськогосподарського виробництва та інших базових ланок сільської економіки. Такого роду соціальні виклики

можуть бути вирішені за рахунок стимулювання розвитку трудомістких видів діяльності, а також за рахунок формування мобільної системи перекваліфікації громадян зайнятих у сільськогосподарських та несільськогосподарських видах діяльності.

У контексті реалізації більшості Глобальних цілей сталого розвитку, затверджених ООН, вагомого значення набуває реалізація стратегічного пріоритету модернізації соціальної складової сільського розвитку через оновлення соціальної інфраструктури сільської поселенської мережі. Така модернізація має охоплювати комплекс інституційних, організаційно-економічних, цифрових та виробничо-технічних заходів задля розбудови сучасної мережі навчальних та медичних закладів у сільській місцевості, функціонування яких передбачало б використання передових технологій для підготовки фахівців нового покоління та використання сучасних методів попередження, лікування та профілактики широкого спектра захворювань.

Виходячи з фундаментальних засад теорії сталого розвитку, необхідно констатувати, що критично необхідним для переведення сільських територій на модель сталого розвитку є забезпечення сталості розвитку економічної, соціальної та екологічної складових. Екологічна складова сільського укладу життя певною мірою сформувалася ще у попередні десятиліття, коли розвиток великотоварного сільськогосподарського виробництва супроводжувався високим рівнем хімізації, застосуванням великої кількості мінеральних добрив, формуванням мережі складів отрутохімікатів, перегинами у здійсненні гідромеліорації. На значній території сільської поселенської мережі спостерігається еколого-деструктивний вплив наслідків аварії на Чорнобильській АЕС.

У загальному вигляді забезпечення сталого розвитку екологічної складової сільського укладу життя має передбачати: організацію роботи з видалення залишків непридатних або заборонених до використання пестицидів і агрохімікатів, накопичених за попередні роки, з місць їх зберігання; посилення відповідальності за відсутність затверджених схем санітарної очистки населених

пунктів або за їх неналежне функціонування та за наявність стихійних сміттєзвалищ; створення нових та розширення існуючих територій і об'єктів природно-заповідного фонду [31].

Російська збройна агресія ще більшою мірою ускладнила розвиток екологічної складової сільського укладу життя. Внаслідок ракетних ударів, знищення військової техніки, виникнення вирв та мінування значні площі сільськогосподарських та лісових земель є непридатними для повноцінного використання у господарському обігу. З огляду на це, стратегічним пріоритетом стало розв'язання екологічної складової функціонування сільської поселенської мережі є екологічний реінжиніринг порушених воєнними діями земель. Такий реінжиніринг відзначається високим рівнем фінансових та часових витрат, оскільки потребує здійснення комплексу меліоративних, рекультиваційних, гідротехнічних, агротехнічних та інших заходів, що супроводжується використанням великої кількості технічних засобів та кадрового потенціалу. Повноцінна реалізація вказаного стратегічного пріоритету вимагає диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення через створення мережі спеціальних бюджетних та позабюджетних фондів, а також реалізації програм використання міжнародної фінансової та технічної допомоги для розмінування земель і їх повернення у господарський обіг.

У спектр стратегічних пріоритетів стало розв'язання екологічної складової функціонування сільської поселенської мережі у короткостроковій перспективі слід умонтувати пріоритет, пов'язаний з утилізацією залишків отрутохімікатів та небезпечних відходів. У свій час поштовх реалізації означеного стратегічного пріоритету дала реалізація комплексу грантових програм у різних регіонах країни. Водночас для багатьох населених пунктів проблема утилізації отрутохімікатів та небезпечних відходів досі є актуальною і потребує формування сучасних підходів щодо її вирішення через оновлення грантових програм, а також активізацію міжнародної співпраці у межах імплементації Глобальних цілей стало розв'язання, затверджених ООН, а також інших міжнародних природоохоронних конвенцій.

Переведення сільських територій на модель сталого розвитку унеможлиблюється через наявність навколо сільських населених пунктів великої кількості неорганізованих звалищ побутового сміття та вживаних матеріалів. Це є наслідком низького рівня екологічної відповідальності бізнесу та місцевого населення, а також нерозвиненості інфраструктури поводження з відходами у сільській місцевості. Тому стратегічним пріоритетом переведення екологічної складової на модель сталого розвитку виступає створення спеціалізованих комунальних підприємств у сфері поводження з побутовими відходами. Такого роду підприємства будуть зорієнтовані як на упорядкування потоків побутових відходів, а також на їх утилізацію в енергетичних та виробничих цілях. З метою максимально ефективного використання ресурсних цінностей побутових та виробничих відходів доцільним є впровадження сміттєспалювальних установок у місцях високого рівня концентрації побутових відходів.

Покращення екологічної ситуації на селі та екологізація сільської економіки у цілому значною мірою детермінуються масштабами розвитку органічного землеробства, органічного тваринництва та органічного кормовиробництва. Зростаючим фактором забезпечення сталого розвитку сільських територій є органічне сільське господарство. Зокрема, виробництво органічної продукції сприяє суспільному добробуту, особливо завдяки очікуваному поліпшенню здоров'я населення та створенню додаткових робочих місць [139, с. 22].

У даному контексті стратегічним пріоритетом державної політики переведення екологічної складової функціонування сільської поселенської мережі на модель сталого розвитку у повоєнний період виступає активізація розвитку органічного сільськогосподарського виробництва. Реалізація такого пріоритету вимагає запровадження інструментів економічного стимулювання запровадження технологій органічного землеробства та органічного тваринництва за рахунок коштів бюджетів територіальних громад базового рівня. Застосування таких інструментів має бути зорієнтованим на сектор

сільських домогосподарств, оскільки крупнотоварні сільськогосподарські виробництва зорієнтовані, як правило, на максимізацію врожайності і відповідно валових зборів, а не на забезпечення високого рівня органічності сільськогосподарської сировини.

У зв'язку зі зміною уподобань на світовому ринку продовольства інвестиційна привабливість органічного сегменту у сільському господарстві значно виросла, що відкриває для українських сільськогосподарських товаровиробників додаткові ніші у глобальному масштабі, а це у підсумку надасть додаткових імпульсів переведенню окремих сільських територій на модель сталого розвитку.

Євроінтеграційний вектор розвитку України та приєднання нашої держави до ключових міжнародних природоохоронних конвенцій у контексті сталого розвитку сільських територій актуалізують доцільність реалізації такого стратегічного пріоритету як розбудова інфраструктури рекреаційного природокористування та природно-заповідної справи. Тим більше, що згідно Угоди про асоціацію Європейський Союз вимагає розширення площі земель природно-заповідного фонду, що, у свою чергу, спричинить переформатування у структурі земельного фонду і безпосередньо вплине на процеси землекористування у сільській місцевості. Для забезпечення збалансованого землекористування в умовах розширення площі територій природно-заповідного фонду доцільним є надання статусу природоохоронних територій не лише лісовим землям, як це відбувається нині, але й малопродуктивним сільськогосподарським землям та неугіддям. У категорію земель природно-заповідного фонду доцільно також ввести землі, які постраждали від російської збройної агресії і потребують відтворення наявного на них біорізноманіття. Цей же пріоритет передбачає розбудову інфраструктури рекреаційного природокористування, що дасть можливість сформувати мережу будівель, споруд, екологічних стежок, а це дозволить використовувати природні біогеоценози з рекреаційною метою.

В умовах реалізації численних екологічних ініціатив набуває значної актуальності реалізація стратегічного пріоритету сталого розвитку екологічної складової сільської поселенської мережі, який передбачає інтеграцію сільського та лісового господарства внаслідок активізації агролісомеліоративних заходів. Така інтеграція необхідна для підвищення рівня екологічної стійкості ландшафтів та упередження природо-руйнівних та еколого-деструктивних процесів у природно-ресурсному секторі сільської економіки. Здійснення агролісомеліоративних заходів потребує залучення спеціальних підрозділів лісових господарств, що, у свою чергу, вимагає укладання угод публічно-приватного партнерства.

Сталий розвиток сільських територій у повоєнний період буде забезпечений за умови переведення на рейки сталості економічної, соціальної та екологічної складових функціонування сільської поселенської мережі. Це вимагає перегляду принципів акумуляції та розподілу доходів бюджетів сільських територіальних громад, а також інституціоналізації інструментів бюджетного, кредитного та податкового стимулювання переведення сільської економіки на модель сталого розвитку. Доцільною є також конвергенція локальних пріоритетів сталого розвитку з глобальними пріоритетами, що уможливить залучення місцевим самоврядуванням коштів глобальних екологічних та інших фондів. Також переведення сільських територій на модель сталого розвитку потребує зміцнення ряду інститутів, зокрема інституту соціальної та екологічної відповідальності місцевого самоврядування, бізнесу та домогосподарств, що дозволить забезпечити паритетне використання потенціалу економічної, соціальної та екологічної складових сільського розвитку.

3.2. Моделювання економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій у повоєнний період

Становлення економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій у повоєнний період має ґрунтуватися на інституційній

архітектоніці переводу сільських територій на модель сталого розвитку. Така архітектоніка вже сформувалася у глобальному масштабі і продемонструвала високий рівень результативності в окремих країнах світу. Україна певною мірою запізнилася із розбудовою такої архітектоніки у зв'язку з тим, що у сільській економіці відбувся гіпертрофований розвиток сектору великотоварного сільськогосподарського виробництва, що не дає можливості виконати вимоги, які висуваються глобальними конвенціями із сільського розвитку. Відсутність такої архітектоніки не дає змоги залучати глобальні фінансові ресурси у модернізацію сільської поселенської мережі з одночасним її переведенням на модель сталого розвитку.

При виборі ключових детермінантів становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій у повоєнний період потрібно виходити з того, що інституційна архітектоніка переводу сільських територій на модель сталого розвитку ґрунтується в основному на Глобальних цілях сталого розвитку, затверджених ООН, та на Єдиній аграрній політиці ЄС. Глобальні цілі сталого розвитку як прямо, так і опосередковано стосуються розвитку сільських територій і фактично визначають режим ресурсокористування на цих територіях. Імплементация таких цілей визначає інституційні та фінансові засади розбудови інфраструктури сільської поселенської мережі. Єдина аграрна політика ЄС визначає комплекс інструментів стимулювання збалансованого та екологічно-орієнтованого сільського розвитку і регламентує комплекс фінансових преференцій для суб'єктів аграрного підприємництва (рис. 3.2).

Перераховані ключові конвенції зі сталого та сільського розвитку визначають інституційні та методологічні засади регулювання розвитку сільських територій в Україні, які представлені правовими засадами децентралізації та функціонування мережі укрупнених територіальних громад, а також Указом Президента України «Про цілі сталого розвитку України до 2030 року». Даний Указ передбачає досягнення комплексу цілей, які безпосередньо або опосередковано пов'язані з розвитком сільських територій.

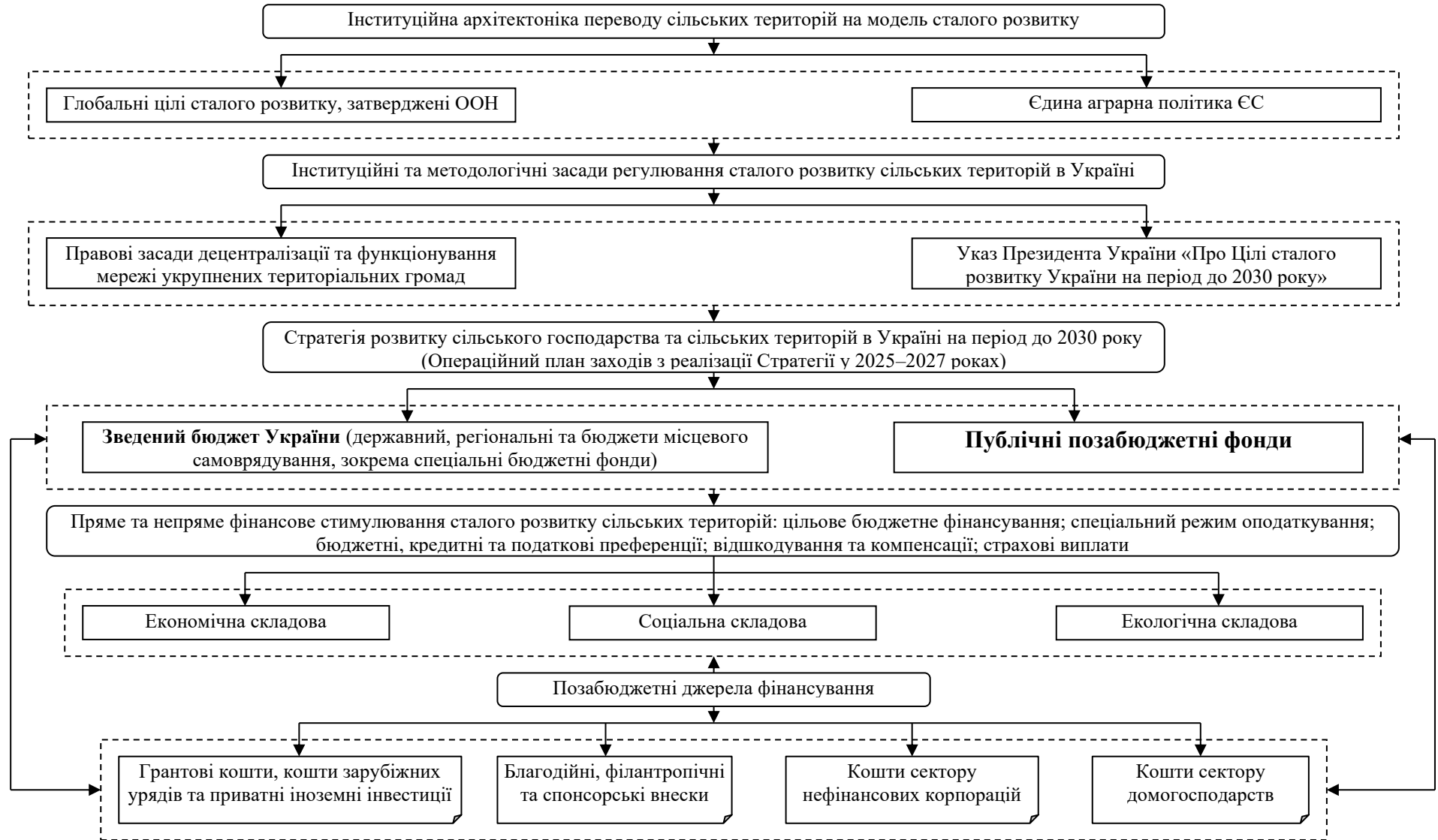

Рис. 3.2. Системно-інституційний вимір становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій у повоєнний період*

Примітка. *Розроблено автором

Такими цілями виступають: подолання бідності; подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства; забезпечення здорового способу життя; забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти; забезпечення гендерної рівності; забезпечення доступності та сталого управління водними ресурсами та санітарією; забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх; сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню; скорочення нерівності; забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва; вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та її наслідками; захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення і повернення назад (розвертання) процесу деградації земель та зупинка процесу втрати біорізноманіття [127].

Вказані нормативно-правові акти виступають інституційним підґрунтям Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій до 2030 року. Реалізація такої Стратегії зумовила необхідність розроблення операційного плану на 2025–2027 роки. Такий план періодично коригується у зв'язку з інституційними трансформаціями та поглибленням процесів децентралізації.

Методологічною та інституційною основою розроблення стратегій сталого розвитку сільських територій виступає Національна парадигма сталого розвитку України, яка була розроблена вченими Національної академії наук України. Дана парадигма передбачає забезпечення системної єдності соціальної, екологічної та економічної компонент при виборі пріоритетів сталого розвитку [71; 72].

Реалізація Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій до 2030 року, насамперед, пов'язана з процесами здійснення видатків зі Зведеного бюджету України та публічних позабюджетних фондів на реалізацію стратегічних пріоритетів сталого розвитку сільських територій у повоєнний період. Насамперед доцільно переглянути видатки регіональних бюджетів та бюджетів місцевого самоврядування. У даному контексті

вирішального значення набуває акумуляція місцевих податків та зборів, а також частини рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів та екологічного податку у спеціальних бюджетних фондах. Це з однієї сторони забезпечить цільове використання акумульованих у публічних бюджетах податків та зборів, а також сформувати надійне джерело підтримки підприємницької діяльності та соціальних ініціатив на рівні територіальних громад базового рівня.

При формуванні національної архітекτονіки переводу сільських територій на модель сталого розвитку ключовим елементом відповідного економічного механізму мають виступати публічні позабюджетні фонди, наповнення котрих забезпечуватиметься за рахунок диверсифікованої структури джерел зокрема, грантових коштів, благодійних, філантропічних та спонсорських внесків. Такі публічні позабюджетні фонди можуть забезпечити достатні обсяги фінансування критично необхідних інституційних, організаційно-економічних, цифрових та виробничо-технічних заходів щодо забезпечення сталого розвитку економічної, соціальної та екологічної складових сільської поселенської мережі.

Кошти бюджетних та позабюджетних цільових фондів для досягнення стратегічних пріоритетів переводу сільських територій на модель сталого розвитку мають освоюватися через інструменти прямого та непрямого стимулювання досягнення цілей сталого розвитку, зокрема через цільове бюджетне фінансування, спеціальний режим оподаткування, застосування бюджетних, кредитних та податкових преференцій, відшкодувань та компенсацій, а також страхових виплат. Спрямування коштів бюджетних та позабюджетних спеціальних фондів на переведення сільських територій на модель сталого розвитку має корелювати із реалізацією комплексу інституційних змін, які дозволять активувати позабюджетні джерела фінансування цілей сталого розвитку сільської поселенської мережі. Позабюджетними джерелами, крім грантових коштів, можуть виступати кошти зарубіжних урядів та іноземних підприємницьких структур, також кошти вітчизняного сектору нефінансових корпорацій та сектору домогосподарств.

Водночас підвищення рівня результативності сталого розвитку сільських територій напряму залежить від інституціоналізації економічного механізму сталого розвитку сільських територій випереджального типу (рис. 3.3). Такий механізм у повоєнний період має передбачати усунення комплексу інституційних пасток та інституційних розривів у системі розвитку сільських територій, що сформувалися у довоєнний та воєнний період. У спектрі інституційних пасток, які гальмують поступальний розвиток сільських територій, слід виокремити хронічну «пастку» бідності, яка вже тривалий період є невід’ємною складовою сільського укладу життя в Україні. Така «пастка» бідності виникла внаслідок відсутності цілеспрямованої державної політики щодо усунення першопричин депресивності сільських територій, а також внаслідок нерозвиненості інструментарію стимулювання диверсифікації сільської економіки.

У результаті глибокої стагнаційної кризи в аграрному секторі економіки та трансформаційної кризи загалом відбувся значний розрив між доходами міських та сільських жителів, який і став основним детермінантом консервації «пастки» бідності у сільській місцевості. Подолання такої інституційної пастки вимагає імплементації у вітчизняну політику сталого розвитку сільських територій кращих іноземних практик стимулювання збалансованого та пропорційного розвитку сільської поселенської мережі.

Одним з деструктивних факторів, який консервує депресивність великої кількості сільських населених пунктів, є наявність рудиментів командно-адміністративної економіки та перехідного періоду в системі регулювання сільського розвитку. Проявом наявності такого роду рудиментів є подальше надання пріоритету суто розвитку сільськогосподарського виробництва, що не дозволяє використати потенціал розширеного відтворення несільськогосподарських видів діяльності. Продовжується практика пасивного реагування держави на прояви монополізації місцевих аграрних ринків великотоварними сільськогосподарськими підприємствами, що призводить до дискримінації малих форм господарювання і уповільнює зміцнення середнього класу у сільській місцевості.

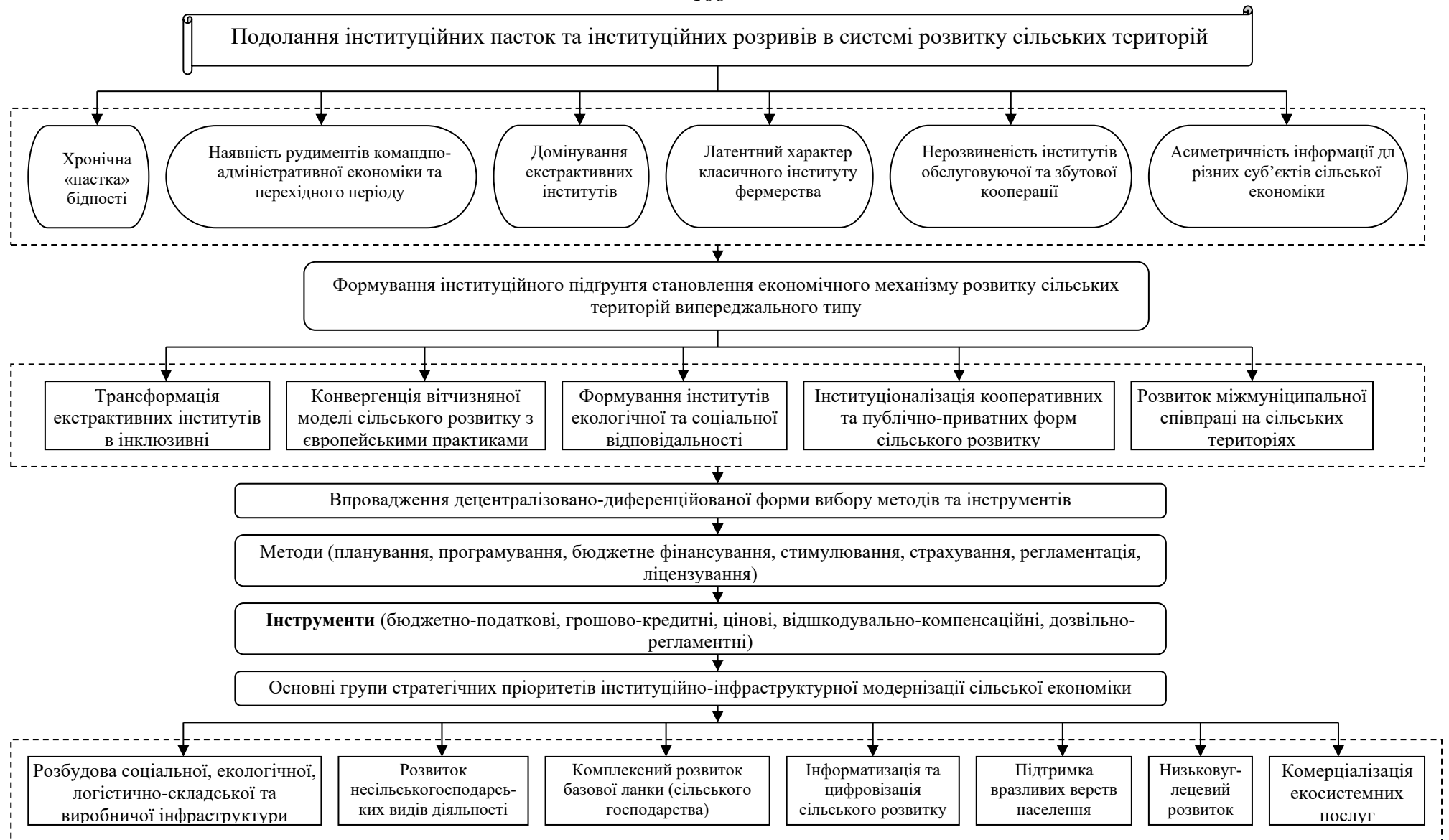

Рис. 3.3. Інституційне середовище становлення випереджального типу економічного механізму сталого розвитку сільських територій у повоєнний період*

Примітка. *Розроблено автором

Квінтесенцією наявності численних інституційних пасток та інституційних розривів, які блокують реалізацію стратегічних пріоритетів сталого розвитку сільських територій, виступає домінування екстрактивних інститутів в інституційній матриці сільського устрою. Наявність екстрактивних інститутів проявляється у лобістському впливі представників великого аграрного бізнесу на процеси володіння, користування та розпоряджання основними місцевими ресурсами, що усуває більшість сільського населення від реального впливу на процеси розвитку територіальної громади, можливості прискорення процесів капіталізації власної справи та модернізації соціальної інфраструктури села.

Реформування сфери сільськогосподарського виробництва дало можливість відновити докризові обсяги виробництва в окремих ланках аграрного сектору, зокрема у вирощуванні олійних та зернових культур. Водночас це відбулося за рахунок зміцнення позицій великого аграрного бізнесу та загальмувало розвиток фермерства на селі. Основними виробниками сільськогосподарської продукції й надалі залишаються сільськогосподарські підприємства та сектор сільських домогосподарств, а інститут фермерства перебуває у латентному стані. Тобто класичний інститут фермерства, який довів свою життєздатність та результативність у США та Західній Європі в Україні не отримав належної імплементації через вибірковість, спорадичність та розбалансованість державної політики підтримки аграрного сектору.

Держава й надалі мляво підтримує процеси становлення інститутів збутової та обслуговуючі кооперації як необхідної передумови підвищення рівня капіталізації малих форм господарювання у сільській економіці. Це відбулося внаслідок формального характеру функціонування інститутів сільськогосподарського дорадництва та недостатнього регуляторного впливу органів місцевого самоврядування на відтворювальні пропорції у межах підзвітних їм громад.

Багаторічний вибірковий характер державної підтримки аграрного сектору економіки призвів до виникнення такого інституційного розриву в інституційній

матриці сільського устрою як асиметричність інформації для різних суб'єктів сільської економіки. Така асиметричність виникла внаслідок того, що суб'єкти великого аграрного бізнесу, маючи розгалужену мережу функціональних підрозділів, першочергово отримують інформацію про зміни у наданні бюджетних, податкових та інших преференцій, а також можливості отримання фінансових ресурсів у межах реалізації міжнародних проєктів та програм, спрямованістю котрих виступає повоєнне відновлення країн.

Водночас малі та дрібні виробники сільськогосподарської продукції не мають відповідних можливостей для отримання своєчасної та достовірної інформації щодо державних фінансових преференцій та майнового стимулювання. Усунення перерахованих інституційних пасток та інституційних розривів у системі сільського розвитку виступає критично необхідною складовою формування інституційного підґрунтя становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій випереджального типу. Таке інституційне підґрунтя має передбачати здійснення комплексу змін щодо трансформації, трансплантації та конвергенції інститутів розвитку сільської поселенської мережі.

Світова практика, а також передовий вітчизняний досвід переведення сільських територій на модель сталого розвитку вимагають формування економічного механізму випереджального типу, який охоплюватиме набір сучасних методів та інструментів бюджетно-податкового, грошово-кредитного та дозвоільно-регламентного впливу на відтворювальні пропорції у сільській місцевості. Тобто такий механізм має охоплювати ті методи та інструменти, які довели свою результативність у високорозвинених країнах. Це необхідно для того, щоб прискореними темпами подолати численні інституційні, соціальні та фінансові розриви, які існують між українським селом та сільською поселенською мережею Європейського Союзу.

Ключового значення при цьому набуває поглиблення інституційних змін, які стосуються трансформації основних базисних інститутів. 30 років тому розпочалися інституційні зміни, які передбачали демонтаж інститутів командно-

адміністративної економіки та централізованого управління і умонтування в тодішню інституційну матрицю інститутів ринкової економіки.

Процес формування та вдосконалення інституціонального (інституційного) середовища сталого розвитку сільських територій України полягає не тільки у створенні, проєктуванні та імпорті інститутів, а й діагностування зрілості та придатності існуючих для сформованого рівня розвитку економічних відносин та продуктивних сил. Це зумовлює потребу формування механізму моніторингу ефективності інститутів, критеріїв та індикаторів її оцінки, а також закріплення у суспільних відносинах та своєчасної заміни відповідно до змін траєкторії розвитку економічної системи, зумовлених викликами глобалізаційних та інтеграційних процесів [121, с. 234].

Водночас інституційні зміни у 90-х роках минулого століття та на початку 2000-х років не базувалися на дотриманні обов'язкових правил і норм формування інституційної матриці ринкового типу, що зумовило виникнення комплексу інституційних пасток та інституційних розривів. Такими обов'язковими правилами і нормами мають виступати: урегульованість й керованість процесами формування й розвитку інституційної матриці; взаємодоповнюваність та спадкоємність; отримання синергетичного ефекту; інформаційна забезпеченість; необхідна і достатня конкуренція; вільне переливання ресурсів; індикативність [119].

У період поглиблення процесів глобалізації, транснаціоналізації та децентралізації обов'язковим правилом і нормою інституційного будівництва та інституційного проєктування виступає інклюзивність, тобто здатність інститутів забезпечувати доступ широких мас населення до суспільних благ, а також надання їм можливостей впливати на процеси формування регуляторної архітекτονіки на різних таксономічних рівнях. Даний імператив виступає аксіоматичним підґрунтям становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій випереджального типу. У даному контексті

першочергового значення набуває трансформація екстрактивних інститутів в інклюзивні.

Консервація кризових явищ та високого рівня депресивності у сільській поселенській мережі значною мірою зумовлена тим, що внаслідок спорадичності та вибіркості інституційного проєктування у сільській місцевості, починаючи з 90-х років минулого століття, почали домінувати екстрактивні інститути, які де-факто позбавили більшість селян прав і можливостей впливати на перерозподіл основних засобів сфери сільськогосподарського виробництва. Це призвело у перші роки квазіринкових реформ на селі до глибокої стагнації аграрної сфери, а також до нерегульованих міграційних потоків сільських мешканців. Кількаразова пролонгація мораторію на вільний оборот сільськогосподарських земель звужувала ділову активність селян і консервувала стереотипний підхід до програмування соціально-економічного розвитку села, тобто зведення пріоритетів сільського розвитку до розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу сфери сільськогосподарського виробництва.

Відсутність можливості вільних купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення призвела до виникнення таких екстрактивних інститутів як інститут мораторію та інститут оренди, які паралізували ділову активність сектору сільських домогосподарств і забезпечили численні переваги суб'єктам великого аграрного бізнесу. Схвалення законодавства про ринок земель сільськогосподарського призначення та земельну дерегуляцію певною мірою обмежили вплив екстрактивних інститутів на володіння, користування та розпоряджання найбільш ліквідними активами у сільській місцевості.

Нині згідно вимог євроінтеграційного вектору розвитку України повноцінне переведення сільських територій на модель сталого розвитку вимагає усесторонньої трансформації екстрактивних інститутів в інклюзивні, що дозволить переглянути інституційне підґрунтя співвідношення індивідуальних, колективних та суспільних інтересів у відтворювальних пропорціях сільської економіки. Такими інклюзивними інститутами слід вважати саморегулівні організації, асоціації товаровиробників, підприємницькі

спілки, кооперативні утворення, а також публічно-приватні партнерства. Посилення впливу інклюзивних інститутів на процеси розширеного відтворення сільської економіки залежать від умонтування в інституційну архітектуру територіального управління сучасних інститутів місцевого самоврядування, які довели високий рівень результативності у високорозвинених країнах.

В умовах становлення мережі укрупнених сільських та селищних територіальних громад сформувалися додаткові люфти для зміцнення інклюзивних інститутів, що пов'язано з бюджетно-фіскальною децентралізацією, формуванням комунального сектору у землекористуванні, а також у зв'язку з упровадженням регламентів та стандартів Європейського Союзу у базову ланку сільської економіки – сільськогосподарське виробництво.

Важливим компонентом інституційного підґрунтя становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій випереджального типу виступає конвергенція вітчизняної моделі сільського розвитку з передовими європейськими практиками. Для забезпечення такої конвергенції необхідно виходити з того, що Єдина аграрна політика ЄС оперує широким спектром методів та інструментів стимулюючого впливу на процеси збалансованого розвитку сільських громад. Прикметною рисою відзначається інструментарій стимулювання фермерів до заліснення малопродуктивних земель, що виступає основою зміцнення агроландшафтів і забезпечення еколого-економічної стабільності відповідних територій. Саме широкий спектр підойм стимулюючого впливу на процеси екологізації сільськогосподарського виробництва та сектору переробно-харчових виробництв дозволив сформувати сектор, який передбачає усестороннє застосування екологічно-чистих технологій у всіх фазах агропродуктового ланцюга.

З огляду на сказане, важливим елементом конвергенції вітчизняної моделі сільського розвитку з європейськими практиками виступає внесення змін і доповнень у вітчизняне бюджетне та податкове законодавство, ресурсні кодекси, а також у законодавство про місцеве самоврядування в частині інституціоналізації методів та інструментів бюджетного, податкового,

кредитного, майнового та дозвольно-регламентного стимулювання диверсифікації сільської економіки, активізації ділової активності на селі, екологізації сільськогосподарського виробництва, підвищення рівня сільської зайнятості та самозайнятості, а також покращення екологічної ситуації в цілому у сільській місцевості. Входження окремих сільських населених пунктів до складу міських територіальних громад створює додаткові фінансові передумови для розбудови складської, виробничої, транспортної та природоохоронної інфраструктури у цих населених пунктах, що у підсумку дасть можливість сформувати сучасні полюси росту в регіональних соціально-економічних системах.

Просування світової цивілізації у фазу низьковуглецевого розвитку, що детермінувало трансформацію глобальної природоохоронної архітекτονіки, вимагає формування у сільській місцевості інститутів екологічної та соціальної відповідальності як місцевого самоврядування, так і бізнесу та сектору домогосподарств. Інститут соціальної відповідальності є системою норм, правил та стереотипів поведінки, спрямованих на формування сприятливого морально-психологічного клімату, максимізації сільської зайнятості та самозайнятості, зростання доходів найманих працівників, нарощення заощаджень у секторі домогосподарств. Прикметними рисами зміцнення інституту соціальної відповідальності виступає інституціоналізація комплексу громадських робіт для тимчасово безробітних громадян, розширення спектра надання публічних послуг, урізноманітнення портфеля надання допомоги соціально вразливим верствам населення.

Інститут екологічної відповідальності виступає структурною одиницею інституційної природоохоронної матриці і забезпечує дотримання вимог вітчизняного екологічного законодавства, міжнародних екологічних стандартів та регламентів, а також передбачає усесторонню екологізацію відтворювальних пропорцій у сільській економіці. В умовах імплементації базових положень міжнародних природоохоронних конвенцій низьковуглецевого розвитку інститут екологічної відповідальності у контексті наближення сільських

територій до моделі сталого розвитку має передбачати світоглядну переорієнтацію влади, бізнесу та домогосподарств у бік усесторонньої мінімізації еколого-деструктивного впливу на довкілля, зокрема попередження шкідливих викидів та скидів у навколишнє середовище, упорядкування потоків побутових відходів, а також застосування екологічно чистих технологій у сільськогосподарському виробництві та інших ланках сільської економіки.

Зміцнення інституту екологічної відповідальності у сільській поселенській мережі у короткостроковій перспективі має забезпечувати трансформацію негативних екологічних екстерналій у позитивні, зокрема максимізацію утилізації потоків побутового сміття з метою виробництва твердого та газоподібного палива. Даний інститут повинен охоплювати широкий спектр екологічних імперативів, які передбачені глобальною природоохоронною архітектонікою у частині боротьби з негативними кліматичними змінами. Також інститут екологічної відповідальності має забезпечити вирішення актуальної проблеми для мережі сільських та селищних громад, якою є масове поширення стихійних звалищ побутового сміття.

За офіційними статистичними даними ще на початку 2000-х років кожен третій сільський населений пункт мав неорганізоване звалище промислового, побутового, будівельного та іншого сміття; кожен сьомий – склад мінеральних добрив і отрутохімікатів; кожне десяте сільське поселення – поверхневу водойму, в яку скидалися забруднені стічні води [79]. З огляду на сказане зміцнення інституту екологічної відповідальності виступає світоглядною платформою становлення інституту екологічного підприємства, зорієнтованого на комерційних засадах забезпечувати утилізацію різноманітних видів відходів, а також впроваджувати сучасні методи та технології екологізації відтворювальних пропорцій у продуктових ланцюгах.

У середньостроковій перспективі інститут екологічної відповідальності має сформулювати світоглядні орієнтири у представників місцевого самоврядування, які забезпечать орієнтацію на інституціоналізацію

різноманітних видів зеленого інвестування, зокрема інструментів зеленого банкінгу, емісії зелених облігацій та випуску карбонових сертифікатів.

Важливим елементом формування інституційного підґрунтя запровадження економічного механізму сталого розвитку сільських територій виступає інституціоналізація кооперативних та публічно-приватних форм ведення підприємницької діяльності. Високий рівень дисперсності у секторі сільських домогосподарств консервує недостатній рівень їх інвестиційної спроможності і фактично паралізує можливість розбудови мережі об'єктів логістично-складської та збутової мережі. За таких умов виникає необхідність у здійсненні відповідного регуляторного впливу як на рівні держави, так і на рівні місцевого самоврядування на процеси становлення інститутів кооперації, яка дозволить об'єднати інвестиційний та виробничий потенціал дрібних товаровиробників і підвищити рівень ділової активності у секторі домогосподарств. Укрупнення сільських та селищних територіальних громад створює додаткові можливості для створення у складі їх виконкомів відповідних підрозділів, які забезпечуватимуть необхідне консультатійне та регуляторне супроводження створення збутових та обслуговуючих кооперативів.

Виходячи зі специфіки кооперативного руху та високого рівня довіри у межах функціонування кооперативних утворень можна констатувати, що обслуговуючі та збутові кооперативи на депресивних сільських територіях, зокрема в зонах ризикового землеробства можуть стати ключовими суб'єктами місцевого комплексоутворення та формування сучасних полюсів економічного зростання. Саме система збутових та обслуговуючих кооперативів є одним з найбільш стійких інклюзивних інститутів, оскільки забезпечує максимальне залучення широких верств населення до підприємницької активності.

Виходячи з того, що вагому роль у соціально-економічному розвитку села відіграє публічний сектор (державні та комунальні заклади) одним з вагомих інституційних факторів функціонування економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій є інституціоналізація різноманітних форм публічно-приватного партнерства. Публічно-приватне партнерства є взаємодією

публічних та приватних партнерів щодо розбудови різноманітних інфраструктурних об'єктів, зокрема зведення об'єктів соціальної та екологічної інфраструктури. Саме така форма має великий потенціал у частині прискорення соціально-економічного піднесення сільських населених пунктів за умови розширення сфер її застосування.

Перспективними сферами застосування угод публічно-приватного партнерства виступають: 1) сфера поводження з побутовими відходами та вторинною природною сировиною; 2) виробництво біопалива на основі вторинного ресурсокористування (вилучення ресурсних цінностей різноманітних відходів в енергетичних цілях); 3) розширення площі полезахисних лісових смуг; 4) модернізація мережі міжгосподарських гідротехнічних споруд; 5) створення плантацій енергетичних культур; 6) розбудова мережі об'єктів лісової рекреаційної інфраструктури. Також у межах функціонування публічно-приватних партнерств забезпечується необхідний баланс між індивідуальними, корпоративними та суспільними інтересами, що унеможливорює прояви несанкціонованого відчуження комунального майна, а також його нераціонального використання. Інституційне підґрунтя реалізації угод публічно приватного партнерства передбачає узгодження інтересів бізнес-структур та публічних органів влади в питаннях інфраструктурного облаштування територій та упорядкування потоків різноманітних видів відходів.

Вагомим чинником становлення сучасного економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій виступає необхідність налагодження міжмуніципальної співпраці на сільських територіях. Це впливає з того, що існує комплекс проблем, які є характерними для суміжних територіальних громад і потребують консолідації зусиль для їх вирішення. Такими проблемами виступають: модернізація міжгосподарських гідротехнічних споруд, створення систем централізованого водопостачання та водовідведення, розбудова мережі сільськогосподарського водопостачання, видобуток корисних копалин, виробництво біопалива. Відсутність повноцінного

інституту міжмуніципальної співпраці не дає можливості використати вагомі резерви соціально-економічного піднесення у зв'язку з неможливістю скоординованої діяльності представників місцевого самоврядування суміжних територіальних громад.

У частині переведення на модель сталого розвитку екологічної складової сільської поселенської мережі ситуація дещо краща, оскільки обласний рівень може виступити координатором реалізації проєктів природоохоронного спрямування. Це зумовлено тим, що за обласним рівнем згідно базових нормативно-правових актів з питань децентралізації закріплено функції реалізації регіональної екологічної політики. Водночас поглиблення децентралізації та формування мережі укрупнених територіальних громад базового рівня знизили можливості обласного рівня управління щодо координації реалізації проєктів підприємницької діяльності на території кількох суміжних територіальних громад. З огляду на сказане потребують законодавчого схвалення окремі питання, пов'язані з інституційним забезпеченням міжмуніципальної співпраці.

Перераховані складові формування інституційного підґрунтя становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій випереджального типу мають доповнюватися впровадженням децентралізовано-диференційованої форми вибору методів та інструментів, оскільки сільські території в Україні відзначаються значною природно-кліматичною, природно-ресурсною та інфраструктурною неоднорідністю. Нині важливого значення набуває розроблення системи критеріїв диференціації набору методів та інструментів регуляторного впливу на відтворювальні пропорції у сільській економіці. Мова йде про диференціацію як на рівні держави, так і на рівні територіальних громад базового рівня.

Виходячи зі специфіки та інституційного забезпечення встановлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій випереджального типу, можна стверджувати, що ключовими методами регуляторного впливу на розвиток сільської поселенської мережі виступають: планування,

програмування, бюджетне фінансування, стимулювання, страхування, регламентація та ліцензування. Окремі з цих методів застосовуються на рівні держави і можуть отримувати відповідну конкретизацію на рівні територіальних громад базового рівня. Зокрема національні плани у відповідних сферах діяльності отримують необхідну конкретизацію через розроблення місцевих планів, що дасть можливість поєднати фінансові ресурси держави та місцевого самоврядування.

Низька результативність та спорадичність реалізації державної та регіональної економічної політики була зумовлена через часткову відмову від такого методу державного регулювання економіки як програмування. Певною мірою це відбулося внаслідок політичної нестабільності та загострення екзогенних ризиків, тому окремі державні програми не було пролонговано, що внесло деструктив у всю вертикаль регуляторного впливу на відтворювальні пропорції в окремих секторах національного господарства. І такий інституційний розрив найбільшою мірою негативно відобразився на допомозі сільським та селищним територіальним громадам, що призвело до поглиблення їх депресивності та згортання ділової активності. В умовах укрупнення мережі сільських та селищних територіальних громад сформувалися передумови для розроблення та реалізації місцевих програм розвитку структуроутворюючих ланок сільської економіки, зокрема розвитку рибного, лісового та мисливського господарства.

У спектрі методів економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій слід виокремити стимулювання. Можливість застосування даного інструменту залежить від бюджетних можливостей місцевої влади, а також від здатності місцевого самоврядування активно працювати на ринку позикового капіталу та ринку муніципальних запозичень. Самодостатні сільські та селищні територіальні громади здатні певною мірою використовувати комплекс бюджетних, податкових та кредитних підойм з метою підвищення заінтересованості підприємницького сектору в результативнішому використанні

наявного виробничо-ресурсного потенціалу, створенні нових робочих місць та покращенні екологічної ситуації.

У межах кожного з означених методів може використовуватися певна кількість інструментів, спрямованих на пряме та непряме фінансове забезпечення потреб публічного сектору та сектору нефінансових корпорацій та сектору домогосподарств. Виходячи з усталеної архітекτονіки державного регулювання економіки найбільшого поширення набули бюджетно-податкові інструменти. Поглиблення бюджетно-фіскальної децентралізації створило додаткові можливості для інституціоналізації таких інструментів на рівні територіальних громад базового рівня. Можливість їх застосування у регуляторному механізмі забезпечення сталого розвитку сільських територій визначатиметься рівнем бюджетної самодостатності сільських та селищних територіальних громад за умови розширення бази податкових надходжень, активізації підприємницької діяльності та раціональнішого використання комунальної власності, а також результативнішого виконання операцій з капіталом.

Внаслідок земельної дерегуляції, яка передбачала передачу значних площ сільськогосподарських земель державної власності поза межами населених пунктів у комунальну власність, органи місцевого самоврядування, насамперед, сільських та селищних територіальних громад, отримали значні можливості щодо збільшення доходів місцевих бюджетів за рахунок розширення операцій з капіталом, тобто місцевого самоврядування отримало можливість збільшити продаж комунальних земель і тим самим забезпечити нарощення доходної частини місцевого бюджету. Ключовим детермінантом при цьому виступає проведення адекватної експертної оцінки комунальних земель, а також дотримання вимог аукціонної торгівлі при їх продажу. В умовах необхідності забезпечення сталого розвитку ключових секторів сільської економіки доцільною є інституціоналізація грошово-кредитних, цінових, відшкодувально-компенсаційних та дозвольно-регламентних інструментів регулювання сільського розвитку з метою стимулювання ділової активності при реалізації

інвестиційно-непривабливих, але соціально-значимих проєктів, розбудові інфраструктури поводження з побутовими та виробничими відходами, створенні органічного сектору у сфері сільськогосподарського виробництва, розбудові інфраструктури у сфері зеленого та сільського туризму.

Виходячи з негативного впливу воєнних дій як на макроекономічну ситуацію в цілому, так і на розвиток територіальних громад зокрема, а також враховуючи глобальні тренди просування до цілей сталого розвитку, основними групами стратегічних пріоритетів інституційно-інфраструктурної модернізації сільської економіки виступають:

1) розбудова соціальної, екологічної, логістично-складської та виробничої інфраструктури, що дасть можливість підвищити мобільність та маневреність капіталу, а також знизити трансакційні витрати різноманітних суб'єктів підприємницької діяльності;

2) розвиток несільськогосподарських видів діяльності, що дасть змогу максимальною мірою залучити місцевий ресурсно-виробничий потенціал у відтворювальний процес, збільшити ланцюги доданої вартості та підвищити рівень зайнятості місцевого населення;

3) комплексний розвиток сільського господарства, що дасть можливість усунути структурні перегини між рослинництвом та тваринництвом, стабілізувати систему агрохімічного забезпечення сільськогосподарського виробництва, сформувати умови для застосування технологій ґрунтозахисного землеробства, розширити ареал ведення органічного сільськогосподарського виробництва, а також модернізувати індустрію корисного використання тваринних та рослинних відходів;

4) інформатизація та цифровізація сільського розвитку, що дасть змогу прискорити процеси заснування власної справи та реєстрацію юридичної особи, усунути рецидиви асиметричності інформації між різними суб'єктами підприємницької діяльності, зменшити часові лаги між авансуванням капіталу та його освоєнням;

5) підтримка вразливих верств населення, яка базується на урізноманітненні інструментів соціального пакета, а також на підвищенні адресності цільових виплат;

6) низьковуглецевий розвиток, який передбачає відмову від традиційних мінеральних палив та переорієнтацію на відносні джерела енергії, застосування екологічно чистих технологій, обмеження викидів парникових газів та нарощення асиміляційної місткості територій з метою досягнення стану кліматичної нейтральності;

7) комерціалізація екосистемних послуг, яка передбачає максимізацію залучення у господарський обіг природно-ресурсних активів, які відзначаються високим рівнем рекреаційної цінності, киснепродукуючої, вуглецево-поглинаючої та водорегулюючої здатності.

3.3. Формування набору стратегічних ініціатив зміцнення бюджетної самодостатності сільських територіальних громад

Сільські та селищні територіальні громади, ареалом концентрації яких виступають сільські території, є дотаційними територіальними одиницями, виходячи з усталеної системи бюджетного регулювання та структури національної і місцевої економіки. Водночас залежність багатьох сільських та селищних територіальних громад від офіційних трансфертів органів державного управління значною мірою зумовлена безсистемним та викривленим перерозподілом рентних платежів та частини доданої вартості між центром та територіями, де вони формуються.

Кілька фаз реформування міжбюджетних відносин прирекли сільські бюджети на хронічну залежність від бюджетів вищого рівня, оскільки принципово так і не було розширено базу їхнього наповнення. Хоча існують значні резерви для того, щоб на порядок збільшити доходи бюджетів сільських територіальних громад [23].

Тривалий період сільські бюджети недоотримували значні суми податкових надходжень через наявність податкового сурогату у формі

фіксованого сільськогосподарського податку, який в певний період хоча й зіграв позитивну роль у плані спрощення податкового режиму регулювання діяльності суб'єктів аграрного підприємництва, але в цілому підживлював зміцнення великих агроформувань, створюючи для них «люфти» для уникнення від сплати значних сум фіскальних платежів [28].

Спостерігається значний перегин в сторону центрального фінансового фонду держави, що відповідно і формує штучну бюджетну дефіцитність більшості територіальних громад базового рівня. Прикметною рисою є гіперцентралізований розподіл рентної плати за користування надрами. Внаслідок чого території концентрації мінеральної сировини отримують мізерні надходження до місцевих бюджетів, що звужує їх можливості реалізовувати проєкти соціально-економічного розвитку, а також відтворювати мінерально-сировинну базу.

Глобальні тренди розвитку сектору високотехнологічних виробництв змінили вектор надрокористування і підвищили привабливість цієї сфери для основних інвесторів. Сьогодні сільські території в Україні є основним ареалом концентрації найбільш ліквідних видів мінеральної сировини, зокрема рідкоземельних елементів, що робить ці території інвестиційно привабливим полігоном для транснаціонального капіталу.

Водночас підвищення рівня бюджетної самодостатності сільських та селищних територіальних громад, незважаючи на наявність на їх території рентоносних активів, може підвищитися за умови перегляду принципів вертикального та горизонтального перерозподілу рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів, насамперед рентної плати за користування надрами. Також значні можливості для підвищення рівня бюджетної самодостатності сільських та селищних територіальних громад сформувала земельна дерегуляція, оскільки місцеве самоврядування отримало у комунальну власність великі площі земель сільськогосподарського призначення поза межами населених пунктів. Перспективи зростання рівня доходів місцевих бюджетів сільських та селищних територіальних громад також залежать

від активізації ділової активності місцевого бізнесу, розбудови комерційної, логістично-складської та виробничої інфраструктури.

Основними складовими зміцнення бюджетної самодостатності сільських та селищних територіальних громад слід розглядати зростання власних доходів місцевих бюджетів, у тому числі спеціальних бюджетних фондів, та нарощення потенціалу цільових позабюджетних фондів. Сукупні доходи місцевих бюджетів можуть зростати як за рахунок використання внутрішніх резервів, так і за рахунок офіційних трансфертів від органів державного управління та Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ (рис. 3.4).

Вагомим джерелом зростання власних доходів місцевих бюджетів виступає розширення бази податкових надходжень. Таке розширення стане можливим за умови активізації ділової активності, створення нових полюсів росту та підвищення рівня зайнятості місцевого населення, що, у свою чергу, дасть можливість збільшити надходження до бюджетів сільських та селищних територіальних громад єдиного податку та податку на доходи фізичних осіб. Значний потенціал щодо підвищення рівня податкових надходжень до місцевих бюджетів міститься в царині справляння плати за землю як складової податку на майно за умови проведення адекватної нормативно-грошової оцінки, виходячи з реальної цінності окремих категорій земель та рівня ренти, яка утворюється при їх використанні.

Передача значних площ сільськогосподарських земель державної власності поза межами населених пунктів у комунальну власність створила для місцевого самоврядування сприятливі умови для їх передачі в оренду суб'єктам аграрного підприємництва, що потенційно може забезпечити суттєве зростання надходжень плати за землю до бюджетів сільських та селищних територіальних громад.

Великий потенціал щодо збільшення власних доходів місцевих бюджетів міститься при зміні принципів вертикального розподілу рентної плати за користування надрами.

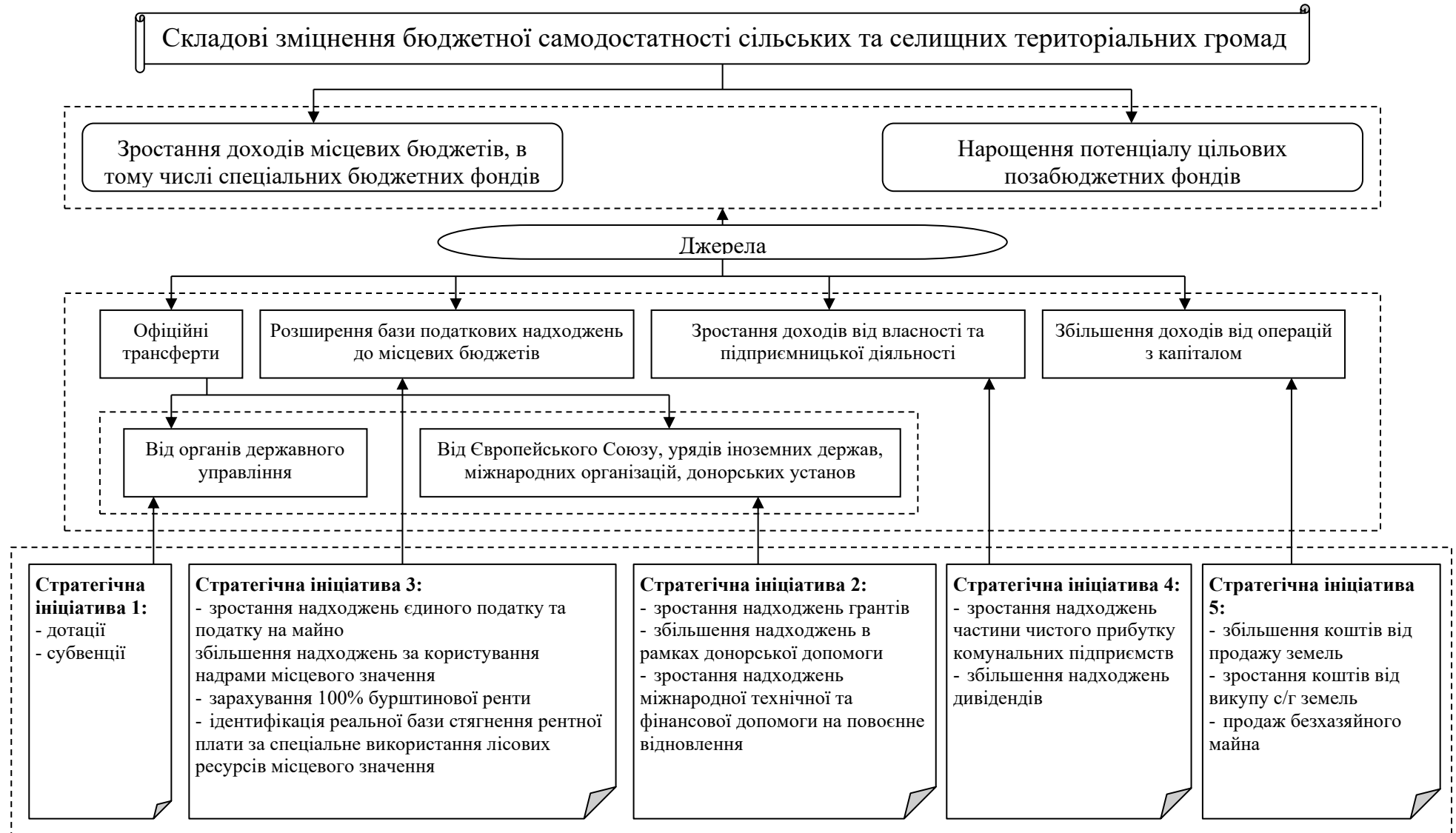

Рис. 3.4. Специфікація стратегічних ініціатив зміцнення бюджетної самодостатності сільських та селищних територіальних громад*

Примітка. *Розроблено автором

Території концентрації мінеральної сировини мають отримувати вищий відсоток рентної плати, щоб нарощувати ресурсну базу реалізації проєктів соціально-економічного розвитку та формувати спеціальні бюджетні фонди охорони навколишнього природного середовища та відтворення природно-ресурсного потенціалу.

Підвищення мотивації органів місцевого самоврядування щодо ідентифікації бази стягнення податкових платежів залежить від закріплення за бюджетами місцевого самоврядування окремих видів природно-ресурсної ренти у повному обсязі, насамперед рентної плати за видобуток бурштину.

У контексті воєнного часу слід розглядати можливість релокації на сільські території Центрального та Західного регіону України промислових виробництв, які знаходилися на тимчасово окупованих територіях та у прифронтовій зоні. Релокація таких підприємств для окремих сільських населених пунктів може кардинальним чином вирішити проблему підвищення зайнятості і кумулятивним чином вплинути на власні доходи місцевих бюджетів.

Перспективним напрямом зміцнення бюджетної самодостатності сільських та селищних територіальних громад виступає створення спеціалізованих комунальних підприємств у сфері поводження з побутовими та виробничими відходами, а також у сфері виробництва різноманітних видів біологічного палива. В умовах загострення енергетичних ризиків створення спеціалізованих підприємств з виробництва енергії з відновних джерел виступає не лише чинником зміцнення бюджетної самодостатності територіальних громад, але і чинником підвищення рівня енергетичної безпеки територіальних утворень.

Вагомим джерелом зміцнення бюджетної самодостатності сільських та селищних територіальних громад слід розглядати збільшення доходів від операцій з капіталом. Зокрема для наповнення місцевих бюджетів додатковими доходами від оренди землі та майна комунальної власності доцільно провести інвентаризацію та розглянути можливість перегляду договорів оренди. Необхідно також підвищити ефективність використання

комунального майна та запобігти його масовому відчуженню. З метою підвищення ефективності функціонування комунальних підприємств та зростання їх ролі в наповненні місцевих бюджетів доцільно прискорити розвиток нових форм господарювання у комунальному секторі економіки, зокрема корпоративних відносин та концесій [43].

У зв'язку з поглибленням децентралізації, створенням мережі укрупнених територіальних громад та переформатуванням комунального сектору підвищилася актуальність зростання доходів від власності та підприємницької діяльності. Підвищення ефективності використання комунальної власності напряду залежить від дотримання конкурентних вимог при передачі окремих об'єктів у тимчасове користування підприємницьким структурам як резидентам, так і не резидентам. Органи місцевого самоврядування внаслідок поглиблення децентралізації отримали всі можливості для активізації підприємницької діяльності через створення спеціалізованих комунальних підприємств. Вагомість створення такого роду підприємств через призму зміцнення бюджетної самодостатності сільських та селищних територіальних громад полягає у тому, що ці підприємства крім великої кількості податків і зборів сплачують до місцевого бюджету частину прибутку у вигляді дивідендів. Результативним прикладом функціонування комунальних підприємств виступає робота в окремих регіонах мережі комунальних лісових господарств, які зміцнюють бюджетну самодостатність територіальних громад а також виступають структуроутворюючими ланками сільської економіки.

В умовах поглиблення децентралізації та укрупнення територіальних громад важливого значення набуває встановлення взаємозв'язку між доходами бюджетів сільських територіальних громад та валовою доданою вартістю у сфері сільського господарства – базовій ланці сільської економіки.

Сільське господарство традиційно залишається основою економіки сільських територіальних громад України, формуючи не лише продовольчу безпеку держави, а й фінансову спроможність місцевих бюджетів. У контексті реформи децентралізації та зростаючих потреб сільських громад у фінансових

ресурсах для розвитку інфраструктури, соціальної сфери та надання якісних публічних послуг, питання максимізації бюджетних надходжень від аграрного сектору набуває стратегічного значення. Ключовим фактором, що визначає обсяг цих надходжень, є величина доданої вартості, створеної у процесі сільськогосподарського виробництва.

Додана вартість у сільському господарстві є різницею між вартістю виробленої продукції та витратами на сировину, матеріали й послуги, придбані у інших виробників. Саме цей показник відображає реальний економічний внесок аграрних підприємств у розвиток території та формування податкової бази місцевих бюджетів. Сучасні дослідження фінансово-економічних процесів на рівні сільських громад виявляють неочевидну на перший погляд закономірність: залежність між приростом доданої вартості у сільському господарстві та збільшенням доходів місцевих бюджетів має нелінійний характер.

Важливою складовою формування сучасного фіскального механізму регулювання в аграрній сфері України є оцінка ефективності надходжень до сільських бюджетів податків та зборів, які утворюються у сфері сільського господарства. За результуючий показник було взято власні доходи сільських бюджетів а за базовий предиктор – додану вартість, яка створюється у сільському господарстві. Для розрахунку результуючого відклику та базового предиктора було проаналізовано відповідні показники в цілому по Україні у 2013–2024 роках (табл. 3.1) і побудовану кореляційну матрицю (*додаток В*).

Було визначено необхідні для подальших розрахунків функціональні залежності на основі порівняння коефіцієнтів детермінації основних типів функціональної залежності (табл. 3.2). Для більш точнішого визначення функціональної залежності між відкликом та предиктором, зокрема доданою вартістю в аграрній сфері та власними доходами сільських бюджетів було здійснено визначення коефіцієнта детермінації (R^2) за видами функціональної залежності. За результатами проведених розрахунків було вибрано експоненціальну залежність.

Таблиця 3.1

**Показники для розрахунку ключового предиктора та значення результуючого показника зміцнення
бюджетної самодостатності сільських територіальних громад у 2013–2024 роках***

Показник	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Доходи сільських бюджетів, млн грн	7004,6	7139,5	9461,8	13782,1	15940,9	15889,3	16775,4	16821,3	30778,3	33275,9	42722,5	44766,1
Додана вартість у сільському господарстві, млн грн	128738	161145	232368	270395	293162	361173	344023	381392	576821	449148	500540	505545,4
Частку доданої вартості у сільському господарстві у ВВП країни, %	8,5	10,2	11,7	11,3	9,8	10,1	8,6	9,0	10,6	8,6	7,6	
Надходження коштів від продажу земель, млн грн	72,9	70,4	109,7	152,7	203,5	176,9	234	359,9	256,5	217,2	442,6	592
Частка коштів від продажу земель у доходах від операцій з капіталом, %	85,5	86,8	83,2	90,7	89,0	87,7	94,2	88,0	90,6	93,0	96,3	
Доходи сільських бюджетів від власності та підприємницької діяльності, млн грн	72,1	50,8	61	82,7	130,1	98,2	87,1	97,1	149,6	108,8	125	150,3
Доходи сільських бюджетів від операцій з капіталом, млн грн	85,3	81,1	131,8	168,4	228,7	201,6	248,3	408,8	283,1	233,5	459,7	615,3
Надходження податку на майно до сільських бюджетів, млн грн	3,9	8,7	3796,4	5434,6	6208,4	6138,3	6991,2	6760,8	5500,4	5057,9	6282,2	7181,1
Надходження єдиного податку до сільських бюджетів, млн грн	738,2	841,1	2881,9	4515,2	5443,5	5772,4	5811,2	5837,8	4352,5	4200,2	5293,8	6728,8

Примітка. *Розраховано за даними Державної служби статистики України [105–110] та Міністерства фінансів України [13–18]

**Функціональні залежності між доходами сільських бюджетів
та доданою вартістю сільського господарства України у 2013–2024 роках***

Функціональна залежність	Рівняння	R ²
Лінійна	$y = 0,0836x - 8102,2$	0,782
Степенева	$y = 0,0013 * x^{1,2929}$	0,791
Логарифмічна	$y = 23918 * \ln(x) - 282044$	0,695
Поліноміальна 3-го степеня	$y = -2E-12x^3 + 2E-06x^2 - 0,5326x + 50690$	0,865
Експоненціальна	$y = 3885,1 * e^{4E-06x}$	0,894

Примітка. Розраховано за даними Державної служби статистики України [105–110] та Міністерства фінансів України [13–18]

Зокрема, експоненціальна регресія розраховується за статистичним методом, який використовується для моделювання даних, що демонструють експоненціальне зростання або згасання. На відміну від лінійної регресії, що передбачає лінійний зв'язок між змінними, експоненціальна регресія фіксує експоненціальну поведінку, що спостерігається у багатьох явищах реального світу. Експоненціальна природа цього взаємозв'язку означає, що кожен наступний відсоток приросту доданої вартості у сільському господарстві генерує прогресивно більший приріст бюджетних надходжень.

Це явище обумовлене комплексним мультиплікативним ефектом сфери сільськогосподарського виробництва. По-перше, зростання виробництва сільськогосподарської продукції передбачає створення переробних потужностей, що потребує залучення додаткової робочої сили, а це, у свою чергу, збільшує надходження податку на доходи фізичних осіб. По-друге, розвиток переробки стимулює супутні види діяльності – логістику, торгівлю, сервісне обслуговування, розширюючи загальну базу оподаткування. По-третє, успішні аграрні підприємства інвестують у модернізацію виробничих фондів, що збільшує надходження від майнових податків та земельних платежів.

Специфіка сільськогосподарського виробництва додає особливого значення процесам створення доданої вартості. Якщо громада орієнтується виключно на вирощування та реалізацію сировини – зерна, молока, живої худоби – додана вартість залишається мінімальною, а бюджетні надходження

обмежуються базовими податками. Натомість розвиток переробки – виробництво борошна, круп, молочної продукції, м'ясних виробів – кратно збільшує додану вартість і, завдяки експоненціальному ефекту, генерує значно більші бюджетні доходи, ніж можна було б очікувати від простого збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської сировини.

Для сільських територіальних громад України поняття експоненціальної залежності між доданою вартістю в агросекторі та бюджетними доходами відкриває нові стратегічні можливості. Замість традиційної орієнтації на нарощування площ та валових зборів, органи місцевого самоврядування отримують аргументи на користь політики стимулювання глибокої переробки сільськогосподарської сировини, розвитку органічного виробництва, створення брендованої продукції з географічним зазначенням та інших видів діяльності, що максимізують додану вартість. Кожна інвестована гривня у підвищення технологічного рівня переробки може генерувати експоненціально зростаючий потік бюджетних надходжень, забезпечуючи фінансову стійкість сільських територіальних громад.

Підбір експоненціальної моделі встановлення залежності між доходами сільських бюджетів та доданою вартістю сільського господарства здійснювався через використання такого методу, як метод найменших квадратів. Мета полягає в тому, щоб знайти найбільш адекватні параметри (a) і (b), які мінімізують суму квадратів відмінностей між моделлю і точками даних, що спостерігаються. Результати розрахунків та дисперсію розсіювання показано на рис. 3.5 та 3.6.

На основі визначеної експоненціальної залежності було встановлено, що при зростанні доданої вартості у сільському господарстві на 1 % власні доходи сільських бюджетів збільшуються на 2 %, що пов'язано з мультиплікативним ефектом нарощення виробництва сільськогосподарської продукції з огляду на структурні зрушення у національній економіці останніх років. Така умова найбільшою мірою буде виконуватися при максимізації доданої вартості на основі комплексного використання сільськогосподарської сировини та відходів сільськогосподарського виробництва.

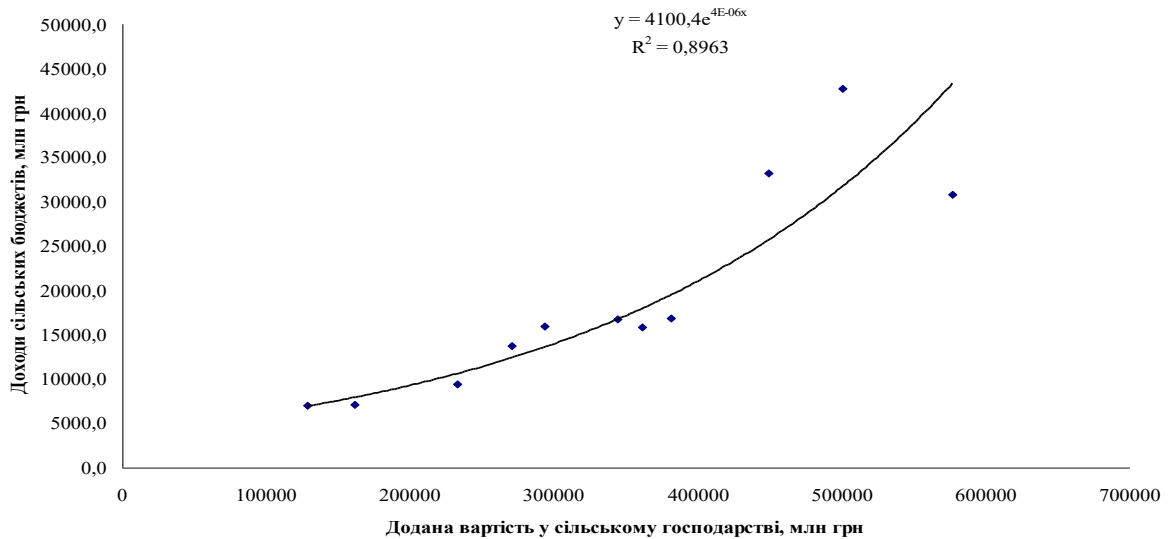

Рис. 3.5. Експоненціальна залежність між доходами сільських бюджетів та доданою вартістю у сільському господарстві України у 2013–2024 роках*

Примітка. *Розраховано за даними Державної служби статистики України [105–110] та Міністерства фінансів України [13–18]

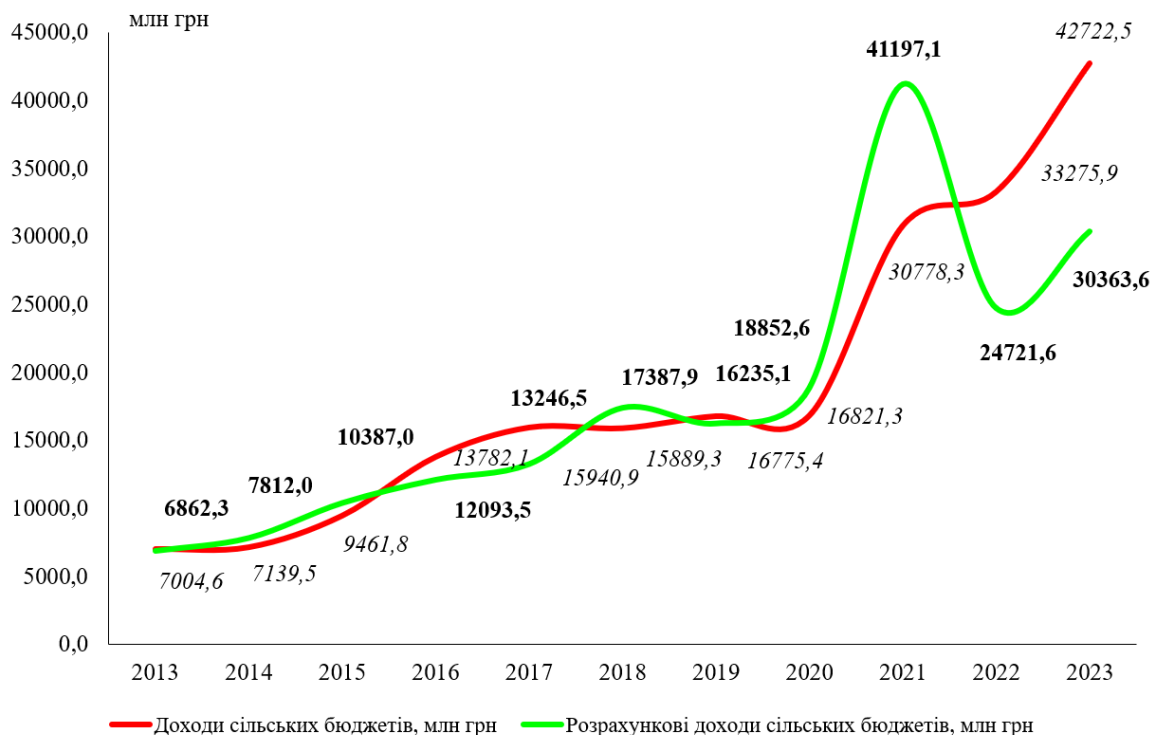

Рис. 3.6. Графічна інтерпретація емпіричних та розрахункових доходів сільських бюджетів в Україні у 2013–2024 роках*

Примітка. *Розраховано за даними Державної служби статистики України [105–110] та Міністерства фінансів України [13–18]

Запровадження сучасних методів та технологій інтенсифікації виробництва сільськогосподарської сировини, а також її первинної та поглибленої переробки може забезпечити експоненціальне зростання доданої вартості і відповідно збільшення доходів бюджетів сільських територіальних громад. Експоненціальне зростання відбувається, коли додана вартість збільшується з постійною процентною швидкістю в часі.

Виходячи з приведеного вище, можна стверджувати, що зростання бюджетної самодостатності сільських територіальних громад великою мірою визначається комплексним розвитком базової ланки сільської економіки, якою виступає сільськогосподарське виробництво. Комплексний розвиток, який охоплює виробництво сільськогосподарської сировини, паритетний розвиток рослинництва та тваринництва, первинну та поглиблену переробку сільськогосподарської сировини, утилізацію відходів сільськогосподарського виробництва в енергетичних та виробничих цілях, є ключовим детермінантом зміцнення бюджетної самодостатності сільських територіальних громад як необхідної передумови сталого розвитку сільських територій.

Висновки до розділу 3

1. Виходячи з критичного переосмислення існуючих авторських підходів щодо програмування сталого розвитку сільських територій та проведеного оцінювання результативності функціонування існуючого формату економічного механізму сталого розвитку сільських територій встановлено, що ключовою інституційною передумовою становлення сучасного економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій виступає обґрунтування стратегічних пріоритетів державної політики сталого розвитку сільських територій у повоєнний період у розрізі соціальної, економічної та екологічної складових сфери життєдіяльності сільського населення.

2. Дослідження показали, що специфікація стратегічних пріоритетів сталого розвитку соціальної складової сфери життєдіяльності сільського населення має охоплювати: диверсифікацію фінансово-інвестиційного

забезпечення програм підвищення рівня сільської зайнятості та самозайнятості; розвиток сільського та зеленого туризму з метою розбудови інфраструктури для психологічної та фізичної реабілітації громадян, постраждалих внаслідок російської збройної агресії; підвищення рівня інклюзивності вирішення проблем розвитку сільських територій через зміцнення інститутів громадянського суспільства та впливу саморегулювальних організацій; збереження високого рівня згуртованості, консолідованості та солідарності місцевого населення шляхом стимулювання неформальної кооперації у різноманітних сферах життєдіяльності; зміцнення інституту соціальної відповідальності місцевого самоврядування, підприємницьких структур та сектору домогосподарств; модернізація соціальної інфраструктури сільської поселенської мережі.

3. У дисертації визначено, що набір стратегічних пріоритетів державної політики сталого розвитку економічної складової сфери життєдіяльності сільського населення повинен містити: диверсифікацію сільської економіки на основі стимулювання розвитку несільськогосподарських видів діяльності; комплексний розвиток сфери сільськогосподарського виробництва через забезпечення паритету розвитку рослинництва та тваринництва, а також налагодження утилізації відходів сільськогосподарського виробництва в енергетичних цілях; підвищення рівня консультативного, інформаційного та цифрового забезпечення бізнес-процесів; впровадження малих, кооперативних та публічно-приватних форм розвитку сільської економіки; розширення бази наповнення місцевих бюджетів на сільських територіях; формування біоенергетичного сектору у структурі сільської економіки; стимулювання розвитку лісового, рибного та мисливського господарства; комерціалізацію екосистемних послуг, які продукуються природними біогеоценозами.

4. Визначено, що стратегічними пріоритетами сталого розвитку екологічної складової сфери життєдіяльності сільського населення виступають: екологічний реінжиніринг порушених воєнними діями та еколого-деструктивною діяльністю суб'єктів виробничо-господарської діяльності

земель; утилізація залишків отрутохімікатів та небезпечних відходів; створення спеціалізованих комунальних підприємств у сфері поводження з побутовими відходами; активізація розвитку органічного сільськогосподарського виробництва як ключового чинника зміцнення рівня екологічної стійкості агроландшафтів; розбудова інфраструктури рекреаційного лісокористування та природно-заповідної справи; інтеграція сільського та лісового господарства через активізацію агролісомеліоративної діяльності.

5. У роботі сформовано інституційну архітектуру переводу сільських територій на модель сталого розвитку, яка базується на Глобальних цілях сталого розвитку, затверджених ООН, та Єдиній аграрній політиці ЄС, що визначають інституційні та методологічні засади регулювання переводу соціальної, економічної та екологічної складових сфери життєдіяльності сільського населення на модель сталого розвитку. Невід'ємною складовою даної архітектури є урізноманітнення інструментів прямого та непрямого фінансового стимулювання сталого розвитку сільських територій (цільове бюджетне фінансування, спеціальний режим оподаткування, застосування бюджетних, кредитних та податкових преференцій, відшкодувань, компенсацій та страхових виплат). Ключового значення набуває активація позабюджетних джерел фінансування: 1) грантові кошти, кошти зарубіжних урядів та приватні іноземні інвестиції; 2) благодійні, філантропічні та спонсорські внески; 3) кошти сектору нефінансових корпорацій; 4) кошти сектору домогосподарств.

6. Обґрунтовано, що формування інституційного середовища становлення випереджального типу економічного механізму сталого розвитку сільських територій, насамперед, має передбачати подолання інституційних пасток та інституційних розривів у системі розвитку сільських територій. Такими інституційними пастками та інституційними розривами виступають: хронічна «пастка» бідності; наявність рудиментів командно-адміністративної економіки та перехідного періоду; домінування екстрактивних інститутів; латентний характер класичного інституту фермерства; нерозвиненість інститутів обслуговуючої та збутової кооперації; асиметричність інформації для різних

суб'єктів сільської економіки. Подолання такого роду інституційних пасток та інституційних розривів є передумовою формування інституційного підґрунтя становлення випереджального типу економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій, яке охоплює: 1) трансформацію екстрактивних інститутів в інклюзивні; 2) конвергенцію вітчизняної моделі сільського розвитку з європейськими практиками стимулювання соціально-економічного піднесення сільських територій; 3) формування інститутів екологічної та соціальної відповідальності; 4) інституціоналізацію кооперативних та публічно-приватних форм сільського розвитку; 5) розвиток міжмуніципальної співпраці на сільських територіях.

7. Визначено, що ключовим детермінантом фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територій у повоєнний період виступає зміцнення бюджетної самодостатності сільських територіальних громад. Зміцнення бюджетної самодостатності територіальних громад на сільських територіях охоплює зростання доходів місцевих бюджетів та нарощення потенціалу цільових бюджетних фондів. Підвищення рівня бюджетної самодостатності сільських територіальних громад залежить від реалізації комплексу стратегічних ініціатив: стратегічної ініціативи 1 (нарощення дотацій та субвенцій від органів державного управління); стратегічної ініціативи 2 (зростання надходжень єдиного податку та податку на майно; збільшення надходжень за користування надрами місцевого значення; зарахування 100 % бурштинової ренти до бюджетів місцевого самоврядування); стратегічної ініціативи 3 (зростання надходжень грантів, збільшення притоку донорських вливань у межах міжнародної технічної та фінансової допомоги на повоєнне відновлення); стратегічної ініціативи 4 (зростання частини надходжень чистого прибутку комунальних підприємств у вигляді дивідендів); стратегічної ініціативи 5 (збільшення коштів від продажу земель комунальної та державної власності; зростання надходжень коштів від викупу сільськогосподарських земель та продажу безхазяйного майна).

8. У дисертації на основі визначеної експоненціальної залежності було встановлено, що при зростанні доданої вартості у сільському господарстві на 1 % доходи сільських бюджетів збільшуються на 2 %, що пов'язано з мультиплікативним позитивним впливом нарощення виробництва сільсько-господарської продукції для доходності бюджетів сільських територіальних громад з огляду на структурні зрушення у національній економіці останніх років. Зростання бюджетної самодостатності сільських територіальних громад великою мірою визначається комплексним розвитком базової ланки сільської економіки, якою виступає сільськогосподарське виробництво.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено важливе науково-прикладне завдання – розроблено авторський концепт теоретико-методологічного та інституційного забезпечення становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій у повоєнний період з урахуванням структурно-секторальних характеристик сільської економіки та можливостей зміцнення бюджетної самодостатності сільських територіальних громад.

1. Дослідження показали, що економічний механізм забезпечення сталого розвитку сільських територій у повоєнний період є сукупністю форм, методів, інструментів та важелів бюджетно-податкового, грошово-кредитного, майнового та дозвоільно-регламентного регулюючого впливу на соціальну, економічну та екологічну складові сфери життєдіяльності сільського населення і розбудови сільської поселенської мережі на основі дотримання принципів сталості, імплементації пріоритетів низьковуглецевого розвитку, комплексного сільського розвитку, освоєння ендогенного потенціалу сільської місцевості та ефективного використання міжнародної технічної та фінансової допомоги для повоєнного відновлення.

2. Обґрунтовано, що модель теоретико-методологічного забезпечення дослідження процесів становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій передбачає реалізацію п'яти послідовних етапів: перший етап (перехід від стереотипного до інклюзивно-комплексного підходу програмування сільського розвитку); другий етап (формування набору методів дослідження відтворювальних пропорцій на сільських територіях); третій етап (вибір типу економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій – наздоганяючий, антикризово-компенсаційний, випереджальний); четвертий етап (вибір форми економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій – централізована, децентралізована, диференційована); п'ятий етап (інституціоналізація методів та інструментів регуляторного впливу на сталий розвиток сільських територій).

3. У дисертації розроблено інституційну архітектоніку становлення економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій, яка передбачає трансформацію екстрактивних інститутів (інститути, які обмежують доступ більшості сільських мешканців до розподілу комунальних та інших благ) в інклюзивні інститути (інститути, які забезпечують максимальний доступ сільського населення до розподілу та перерозподілу активів, що концентруються на відповідних сільських територіях), а це у підсумку формує сприятливе інституційне підґрунтя та забезпечує диверсифікацію джерел фінансово-інвестиційного забезпечення сталого розвитку соціальної, економічної та екологічної складових сфери життєдіяльності сільського населення у повоєнний період.

4. На основі критичного переосмислення існуючих авторських підходів вітчизняних вчених до оцінювання ефективності сільського розвитку розроблено методологічний підхід до аналізу основних пропорцій розподілу ВВП країни на сільських територіях, який передбачає порівняльну характеристику валової доданої вартості сільського господарства як базової ланки сільської економіки та питомої ваги сільських бюджетів (бюджетів сільських територіальних громад) у структурі публічних бюджетів України в цілому. Результати застосування означеного методологічного підходу дали можливість встановити, що створювана у сільській місцевості додана вартість сільського господарства у 1999–2024 роках (6,1–15,6 % ВВП країни) розподілялася нееквівалентно, що виступає одним з основних детермінантів депресивності сільських населених пунктів. Нееквівалентний розподіл валової доданої вартості сільського господарства як базової ланки сільської економіки проявляється у низькій питомій вазі сільських бюджетів (бюджетів сільських територіальних громад) (0,8–5,4 %) у сукупних доходах Зведеного бюджету України. Квінтесенцією зменшення фактичної величини надходжень до сільських бюджетів виступає динаміка рентної плати і плати за використання інших природних ресурсів. У 2024 році порівняно з 2013 роком сума фактичних надходжень рентної плати і плати за використання інших природних ресурсів

до сільських бюджетів зменшилася на 1956,3 млн грн або на 68,2 %. Така ситуація зумовлена тим, що у 2013–2014 роках складовою рентної плати виступала також плата за землю, що охоплює земельний податок та орендну плату за користування землею, яка з 2015 року стала складовою податку на майно.

5. Визначено, що базовою методологічною передумовою становлення економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій у повоєнний період виступає оцінювання ризиків та загроз впливу воєнних дій на відтворювальні пропорції у сільській економіці. У дисертації запропоновано авторський концепт здійснення комплексної оцінки ризиків впливу воєнного стану на функціонування економічного механізму сталого розвитку сільських територій, який передбачає проведення SWOT-аналізу функціонування економічного механізму забезпечення сталого розвитку соціальної, економічної та екологічної складових функціонування сільської поселенської мережі у воєнний період з проєкцією на формування дорожньої карти подолання інституційних пасток та інституційних розривів сільського розвитку у період повоєнного відновлення національного господарства.

6. Сформовано інституційно-методологічний інструментарій стратегування сталого розвитку сільських територій у повоєнний період, який передбачає удосконалення інституційного підґрунтя програмування сільського розвитку та формування портфеля стратегічних пріоритетів державної політики сталого розвитку сільських територій у розрізі економічної, соціальної та екологічної складових функціонування сільської поселенської мережі. До переліку стратегічних пріоритетів сталого розвитку соціальної складової функціонування мережі укрупнених сільських територіальних громад, насамперед, слід відносити: підвищення рівня інклюзивності вирішення проблем сільських територій; зростання рівня сільської зайнятості та самозайнятості; модернізацію соціальної інфраструктури сільської поселенської мережі. Стратегічні пріоритети сталого розвитку економічної складової сфери життєдіяльності сільського населення мають бути зорієнтовані

на диверсифікацію сільської економіки, комплексний розвиток сільсько-господарського виробництва, комерціалізацію екосистемних послуг, які продукуються природними біогеоценозами. Основними стратегічними пріоритетами сталого розвитку екологічної складової функціонування мережі сільських поселень виступають: екологічний реінжиніринг земель, порушених внаслідок воєнних дій; утилізація залишків отрутохімікатів та небезпечних відходів; інтеграція сільського та лісового господарства.

7. Виходячи з передового іноземного досвіду стимулювання сталого сільського розвитку, у дисертації розроблено теоретичне підґрунтя переводу сільських територій України на модель сталого розвитку, яке базується на Глобальних цілях сталого розвитку, затверджених ООН, Єдиній аграрній політиці ЄС та фундаментальних засадах поглиблення децентралізації і функціонування мережі укрупнених територіальних громад в Україні, а також передбачає трансформацію стратегічного цілепокладання розвитку сільського господарства та сільських територій на період до 2030 року через модернізацію системи фінансового стимулювання сталого розвитку соціальної, економічної та екологічної складових функціонування сільської поселенської мережі.

8. Запропоновано інструментарій формування випереджального типу економічного механізму сталого розвитку сільських територій у повоєнний період, який базується на диференційовано-децентралізованій формі вибору методів та інструментів регуляторного впливу на відтворювальні пропорції у сільській економіці та передбачає інституційно-інфраструктурну модернізацію соціальної, економічної та екологічної складових сільської поселенської мережі, а також враховує необхідність подолання комплексу інституційних пасток та інституційних розривів сільського розвитку в період повоєнного відновлення.

9. У дисертації сформовано специфікацію стратегічних ініціатив зміцнення бюджетної самодостатності сільських територіальних громад, яка охоплює заходи щодо ідентифікації реальної бази наповнення доходів загальних та спеціальних фондів бюджетів означеного таксономічного рівня,

а також цільових позабюджетних фондів та враховує наявність потоків міжнародної фінансової та технічної допомоги в частині відновлення соціальної, економічної та екологічної складових сільського розвитку у повоєнний період. Найбільший кумулятивний позитивний вплив на бюджетну самодостатність сільських територіальних громад справляє зростання доданої вартості сільського господарства. На основі експоненціальної залежності було встановлено, що при зростанні доданої вартості у сільському господарстві на 1 % власні доходи сільських бюджетів збільшуються на 2 %.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 64 % ПДФО збережено в бюджетах громад на 2025 рік. Всеукраїнська асоціація громад. 28 листопада 2024. URL: <https://communities.org.ua/novyny/64-pdf-zberezheno-v-byudzhetah-gromad-na-2025-rik/>
2. Байдала В., Єрмаков О., Тюріна А., Нагорний В., Нагорна О., Рубан О. Соціально-економічні виклики у контексті сталого розвитку аграрного бізнесу: монографія. Київ, 2023. 208 с.
3. Байдала В. В. Біоекономіка в Україні: формування, перспективи розвитку та макроекономічні впливи: монографія. Суми, 2016. 376 с.
4. Байдала В. В., Гаврилюк В. А. Сталий розвиток сільських територій крізь призму стратегічних пріоритетів малих форм господарювання. Економіка та суспільство. 2025. Вип. 78. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/6601>
5. Байдала В. В., Рубан О. О., Нагорний В. В. Сучасні практики сталого розвитку сільських територій. Агросвіт. 2025. № 13. С. 45–50.
6. Барановський М. О., Барановська О. В. Сільські території Сумської області: підходи до ідентифікації, особливості розвитку, типізація. Слобожанський науковий вісник. 2024. № 1. URL: <https://journals.spu.sumy.ua/index.php/natural/article/view/286>.
7. Бендасюк О. О., Сахарнацька Л. І., Крохтяк О. В., Тирпак С. Б. Концептуальні засади удосконалення еколого-економічного механізму розвитку сільських територій. Збалансоване природокористування. 2022. № 2. С. 14–23.
8. Бендасюк О. О., Шпильова Ю. Б., Неклюдова Т. М., Сахарнацька Л. І. Соціо-еколого-економічна парадигма сталого розвитку сільських територій України. Збалансоване природокористування. 2022. № 1. С. 29–39.
9. Біла книга реформ 2025. Розділ 10. Ринок землі. Voxukraine. 2025. URL: <https://voxukraine.org/bila-knyga-reform-2025-rozdil-10-rynok-zemli>.
10. Богданов Д. С. Завдання сталого розвитку сільських територій. Агросвіт. 2017. № 7. С. 60–62.

11. Бойко В. В. Сільські території у формуванні економічної безпеки держави: теоретичний аспект. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент». 2015. Вип. 11. С. 64–68.

12. Борщевський В. В. Вплив інституційних дисфункцій на ефективність використання соціально-економічного потенціалу розвитку сільських територій. Регіональна економіка. 2014. № 3. С. 149–161.

13. Бюджет України 2013. Статистичний збірник. Міністерство фінансів України. Київ. 2014. 244 с.

14. Бюджет України 2014. Статистичний збірник. Міністерство фінансів України. Київ. 2015. 309 с.

15. Бюджет України 2015. Статистичний збірник. Міністерство фінансів України. Київ. 2016. 308 с.

16. Бюджет України 2018. Статистичний збірник. Міністерство фінансів України. Київ. 2018. 310 с.

17. Бюджет України 2021. Статистичний збірник. Міністерство фінансів України. Київ. 2022. 279 с.

18. Бюджет України 2024. Статистичний збірник. Міністерство фінансів України. Київ. 2024. 291 с.

19. Варченко О., Варченко О., Драган О., Ткаченко К., Рибак Н., Зубченко В. «Зелені фінанси» в повоєнному відновленні України: організаційно-фінансові аспекти. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice. 2024. Т. 3 (56). С. 75–85.

20. Вахович І. М., Погуляйко Ю. М., Недопад Г. В. Фінансово-інвестиційне забезпечення модернізації інфраструктури поводження з відходами: регіональний та муніципальний вимір. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 19. С. 10–15.

21. Гадзало Я. М., Жук В. М. Наукові основи розвитку аграрного підприємництва та сільських територій за селозберігаючою моделлю (наукова доповідь). Київ, 2015. 36 с.

22. Геець В. М., Бородіна О. М., Прокопа І. В. Інклюзивність як напрям і візія сільського розвитку в Україні: концептуальні засади. Економіка України. 2020. № 11. С. 3–20.

23. Голян В. Земельна децентралізація як інституціональний бар'єр земельному переділу. Дзеркало тижня. 23 березня 2018. URL: https://zn.ua/ukr/macrolevel/zemelna-decentralizaciya-yak-institucionalniy-bar-yer-zemelnomu-peredilu-273037_.html.

24. Голян В., Марчук Ю., Матрунчик Д., Карпук А., Погуляйко Ю., Недопад Г. Фінансово-інвестиційне забезпечення розбудови інноваційної інфраструктури поводження з деревними відходами на національному, регіональному та місцевому рівнях. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice. 2025. Т. 1 (60). С. 490–510.

25. Голян В., Марчук Ю., Погуляйко Ю., Матрунчик Д., Дзюбенко О. Формування сучасної моделі фіскального регулювання лісогосподарювання як важлива передумова інноваційної трансформації лісового сектора України. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice. 2024. Т. 3 (56). С. 139–155.

26. Голян В., Самойленко Б., Битов В. Ринкова трансформація регіональних водогосподарських комплексів: теоретико-методологічні засади та інституціональні передумови. Економіст. 2010. № 12. С. 27–35.

27. Голян В., Ткачук В., Коробка Р., Костюк Т., Погуляйко Ю., Бардась В. Фінансово-інвестиційні виміри модернізації екологічної інфраструктури в Україні: воєнні, євроінтеграційні та децентралізаційні виклики. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice. 2025. Т. 4 (63). С. 391–418.

28. Голян В. Залишатися на місцях: як і чим наповнити бюджети громад. Mind. URL: <https://mind.ua/openmind/20179359-zalishatisya-na-miscyah-yak-i-chim-napovniti-byudzheti-gromad>

29. Голян В. Мінерально-сировинна рента: між олігархами та громадами. Главком. URL: <https://glavcom.ua/columns/vgalyan/mineralno-sirovinna-renta-mizh-oligarhami-ta-gromadami-480739.html>

30. Гончаренко І. В., Мороз Т. О. Теоретичні засади формування механізму забезпечення сталого соціально-економічного розвитку сільських територій. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2013. № 1 (1). С. 136–141.

31. Грищенко І. М. Аналіз державної політики у сфері розвитку сільських територій. Державне управління: удосконалення та розвиток. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/1_2019/4.pdf.

32. Губені Ю. Розвиток сільських територій: деякі аспекти європейської теорії і практики. Економіка України. 2007. № 4. С. 62–70.

33. Давидюк М. В. Економічний механізм забезпечення сталого розвитку сільських територій: специфікація структурних елементів. Розвиток наук в умовах нової реальності: проблеми та перспективи: V Міжнародна наукова конференція, м. Тернопіль, 19 вересня 2025 року: тези доповіді. Вінниця, 2025. С. 20–23.

34. Давидюк М. В. Інституційні виміри становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій в сучасних умовах. Глобальні виклики та інновації: шляхи розвитку сучасної науки: IV Міжнародна наукова конференція, м. Львів, 11 липня 2025 року: тези доповіді. Вінниця, 2025. С. 12–14.

35. Давидюк М. В. Інституційні засади формування економічного механізму сталого розвитку сільських територій в умовах воєнних та повоєнних викликів. Агросвіт. 2025. № 13. С. 20–24.

36. Давидюк М. В. Систематизація підходів у дослідженні понятійно-категоріального апарату сталого розвитку сільських територій. Журнал стратегічних економічних досліджень. 2024. № 2 (19). С. 93–113.

37. Давидюк М. В. Сільські території в умовах поглиблення децентралізації: формування комплексного підходу до забезпечення сталого розвитку. Агросвіт. 2025. № 11. С. 186–192.

38. Давидюк М. В., Ткачук В. А. Сутність комплексного підходу до забезпечення сталого розвитку сільських територій. Здобутки та досягнення

прикладних та фундаментальних наук ХХІ століття: IX Міжнародна наукова конференція, м. Миколаїв, 16 травня 2025 року: тези доповіді. Вінниця, 2025. С. 28–30.

39. Давидюк М. В. Економічні виклики розвитку аграрного сектору сільських територій України в умовах післявоєнного відновлення. Фінансово-кредитне та обліково-аналітичне забезпечення післявоєнного відновлення економіки України: Міжнародна науково-практична конференція з нагоди святкування 50-річчя кафедри статистики та економічного аналізу, 30-річчя кафедри фінансів та 25-річчя кафедри банківської справи та страхування, м. Київ, 5–6 жовтня 2023 року: тези доповіді. Київ, 2023. С. 397–400.

40. Давидюк М.В. Актуалізація принципів сталого розвитку аграрних підприємств України у повоєнний період. Актуальні проблеми економіки. 2025. № 8 (290). С. 124–136.

41. Давидюк М.В. Актуальні питання фінансового забезпечення сільських територій в умовах воєнного стану. Фінансові механізми забезпечення відновлення економіки України в сучасних умовах: Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених, м. Ірпінь, 22 лютого 2024 року: тези доповіді. Ірпінь, 2024. С. 117–119.

42. Данилишин Б. М., Хвесик М. А., Голян В. А. Економіка природокористування: підручник. Київ, 2009. 465 с.

43. Диверсифікація доходів місцевих бюджетів. НАН України. Інститут економіки та прогнозування. Київ, 2010. 320 с.

44. Діброва А. Д., Байдала В. В., Мірзоєва Т. В., Степасюк Л. М., Діброва Л. В., Чміль А. С. Формування стратегії диверсифікації аграрного виробництва через поширення практики вирощування нішевих зернових культур. Київ, 2024. 320 с.

45. Жарова Л. В., Ільїна М. В. Економічні механізми контролю за викидами парникових газів. За науковою редакцією д. е. н., проф. Хлобистова Є. В. Київ, Сімферополь, 2009. 62 с.

46. Жук В. М. Теоретичні основи моделювання розвитку сільських територій: біхевіористичний аспект. Облік і фінанси. 2017. № 3. С. 169–179.
47. Загорський В. С., Борщук Є. М. Теоретико-прикладні аспекти дослідження сталого розвитку сільських територій України. Ефективність державного управління. 2019. Вип. 2 (59). Ч. 1. С. 13–28.
48. Зайцева Л. О. Складові концепції сталого розвитку. Ефективна економіка. 2019. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7401>.
49. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#Text>.
50. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-IX#Text>.
51. Заставний Ю. Б. Органічне сільськогосподарське виробництво як пріоритетний напрям розвитку сільських домогосподарств: фінансово-економічні аспекти. Агросвіт. 2020. № 7. С. 125–132.
52. Ільїна М., Шпильова Ю. Публічно-приватне партнерство як механізм розвитку сільських територій. Економіка природокористування і сталий розвиток. 2019. С. 20–26.
53. Кваша С. М., Вдовенко Н. М. Наукові засади державного регулювання розвитку аквакультури штучних водойм. Економіка та держава. 2011. № 11. С. 12–15.
54. Кваша С. М., Вдовенко Н. М. Специфічні особливості державного регулювання аквакультурного виробництва в Україні. Ефективна економіка. 2011. № 8.
55. Кизим М. О., Полякова О. Ю., Хаустова В. Є. та інші. Концептуальні засади розвитку аграрної сфери та сільських територій України: колективна монографія Харків, 2020. 280 с.

56. Кольоса Л. Л. Природні ресурси як фактор зміцнення фінансової самодостатності сільських територіальних громад. Агросвіт. 2023. № 19. С. 45–51.

57. Концептуальні засади соціально-екологічного розвитку сільських територій. За наук. ред. Я. В. Остафійчука. Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». Київ, 2014. 48 с.

58. Корінець Р. Сільський розвиток: посібник для фахівців з аграрного та сільського розвитку територіальних громад: посібник. 2023. 177 с.

59. Лабенко О. М. Бюджетно-податковий механізм регулювання природокористування. Світ фінансів. 2023. № 4 (77). С. 41–51.

60. Лібанова Е. М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу: монографія. Київ, 2008. 330 с.

61. Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Булавка О. Г. та ін. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2030 р. За ред. Ю. О. Лупенка. Київ, 2020. 60 с.

62. Луців Б., Дзюблюк О., Чайковський Я., Луців П., Чайковський Є. Роль зеленого банкінгу в забезпеченні цілей сталого економічного розвитку. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice. 2024. Т. 1 (54). С. 23–36.

63. Малік М. Й. До питання сталого розвитку сільських територій. Економіка АПК. 2008. № 5. С. 51–55.

64. Малік М. Й., Забуранна Л. В. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації влади. Економіка АПК. 2017. № 7. С. 5–14.

65. Мединська Н. В. Економічний механізм природокористування в умовах децентралізації: сутнісна характеристика, типи, ієрархія. Економіка та держава. 2022. № 2. С. 97–102.

66. Мединська Н. В. Формування економічного механізму природокористування в умовах децентралізації: теорія, методологія, інститути. Дисертація на здобуття ступеня доктора наук. Спеціальність 08.00.06 «Економіка

природокористування та охорони навколишнього середовища». Київ, 2023. 524 с.

67. Могилова М. М. Об'єднання територіальних громад в Україні: перспективи і ризики для розвитку сільських територій. Економіка АПК. 2019. № 5. С. 68–76.

68. На розмінованих землях України вже можна виростити 1 млн т зерна. Прес-служба Апарату Верховної Ради України. 2024. 17 січня. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/245689.html.

69. Надоша О. В. Теоретико-методологічний аналіз сталого розвитку у контексті сучасних дослідницьких підходів. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2011. № 10. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=341>.

70. Вінничук Н. Місцеві бюджети 2025: особливості, пріоритети, перспективи. U-LEAD. 15.10.2024. URL: <https://u-lead.org.ua/news/582/>.

71. Наукові основи національної стратегії сталого розвитку України. За наук. ред. акад. НААН України, д. е. н., проф. М. А. Хвесика. Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». Київ, 2013. 40 с.

72. Національна парадигма сталого розвитку України. За заг. ред. Б. Є. Патона. Київ, 2012. 72 с.

73. Негода Ю., Олійник Л. Особливості формування бюджетів територіальних громад у воєнний період. Економіка та суспільство. 2025. Вип. 76. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/6276/6218>.

74. Основні новації податкового законодавства з 1 січня 2025 року. Юридична практика. 03.01.2025. URL: <https://pravo.ua/osnovni-novatsii-podatkovoho-zakonodavstva-z-1-sichnia-2025-roku/>.

75. Павлов О. Теоретичні засади та методологія управління соціально-економічним розвитком сільських територій України. Актуальні проблеми державного управління. 2010. Вип. 3 (2). С. 23–27.

76. Перевозова І. В., Поленкова М. В. Сталий розвиток сільських територій: сучасний стан проблеми. Причорноморські економічні студії. 2020. Вип. 59-1. С. 68–75.

77. Перспективні форми організації господарської діяльності на селі: наукова доповідь. Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» Київ, 2019. 114 с.

78. Пилипенко Н. М. Особливості податково-дотаційного механізму в сільському господарстві. Вісник Сумського державного аграрного університету. Серія «Економіка та менеджмент». 2001. Вип. 1. С. 94–99.

79. Попова О. Л. Сталий розвиток агросфери України: політика і механізми. НАН України. Інститут економіки та прогнозування. Київ, 2009. 352 с.

80. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-п#Text>.

81. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158 (Поточна редакція від 20.12.2013 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-п#Text>.

82. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. (Поточна редакція від 04.05.2023 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-п#Text>.

83. Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. № 950. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-п#Text>.

84. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI (Поточна редакція від 28.05.2024 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>.

85. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: Закон України від 17.06.2004 р. № 1807-IV (Поточна редакція від 09.12.2012 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-15#Text>.

86. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 995-р. (Поточна редакція від 15.12.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-p#Text>.

87. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року. Указ Президента України № 722/2019 від 30.09.2019 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>.

88. Проект Закону про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості від 07.04.2005 р. № 7334. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=7334&skl=5.

89. Проект Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення концепції сільського розвитку до 2030 року». Директорат сільського розвитку. 2020. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=a707d9ff-0c4b-4b8b-8d84-3f9a994ee729&title=ProektRozporiadzhenniaKabinetuMinistrivUkraini-proSkhvalenniaKontseptsiiSil'skogoRozvitkuDo2030-Roku->

90. Прокопа І. В. Сільські території України: дослідження і регулювання розвитку. Економіка України. 2007. № 6. С. 50–56.

91. Прокопа І.В. Соціальні аспекти розвитку сільських територій. Економіка АПК. 2005. № 11. С. 47–50.

92. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект: монографія. Київ, 2016. 432 с.

93. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України: монографія. Наук. ред. В. В. Борщевський. НАН України. Інститут регіональних досліджень. Львів, 2012. 216 с.

94. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування

та територіальної організації влади в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>

95. Саблук П. Т. Реформування економічного механізму АПК. Вісник Сумського державного аграрного університету. Серія «Економіка та менеджмент». 2001. Вип. 1. С. 34–40.

96. Саблук П. Т. Розвиток сільських територій – запорука відродження аграрної України. Вісник аграрної науки. 2006. № 5. С. 21–23.

97. Савчук В. В. Механізм раціоналізації аграрного природокористування в зоні ризикового землеробства. Автореферат дисертації кандидата економічних наук. 08.00.06. Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України». Київ, 2019. 20 с.

98. Савчук В. В. Механізм раціоналізації аграрного природокористування в зоні ризикового землеробства. Дисертація кандидата економічних наук. 08.00.06. НАН України. Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України». Київ, 2019. 227 с.

99. Савчук В. В. Організаційно-економічні засади впровадження механізму раціоналізації аграрного природокористування в зоні осушення. Агросвіт. 2018. № 8. С. 48–56.

100. Савчук В. В. Стимулювання раціоналізації аграрного природокористування в зоні осушення на транскордонних територіях. Агросвіт. 2018. № 9. С. 33–38.

101. Самойлюк М., Левченко Є. Економіка України у 2023 році: головне. Центр економічної стратегії. 2024. URL: <https://ces.org.ua/ukrainian-economy-in-2023-tracker-overview/>.

102. Сільське господарство України 2022. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2023. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/S_gos_22.pdf.

103. Сільські території в Україні: практика ідентифікації та інструменти розвитку. Науково-аналітична доповідь. Львів, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. Долишнього НАН України». 2021. 137 с.

104. Соколов М. О., Славкова О. П. Аграрний бізнес та його вплив на сталий розвиток сільських територій. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 7. Ч. 3. С. 99–101.

105. Статистичний щорічник України за 2017 рік. Державна служба статистики України. Київ, 2018. 541 с.

106. Статистичний щорічник України за 2018 рік. Державна служба статистики України. Житомир, 2019. 482 с.

107. Статистичний щорічник України за 2019 рік. Державна служба статистики України. Київ, 2020. 465 с.

108. Статистичний щорічник України за 2020 рік. Державна служба статистики України. Київ, 2021. 455 с.

109. Статистичний щорічник України за 2021 рік. Державна служба статистики України. Київ, 2022. 447 с.

110. Статистичний щорічник України за 2024 рік. Державна служба статистики України. Київ, 2025. 273 с.

111. Стегней М. І. Механізм екологічно сталого розвитку сільських територій: сутність, складові та функції. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2016. Вип. 1 (01). С. 36–42.

112. Сундук А. М., Голян В. А., Андрощук І. І., Савчук В. В. Аграрне природокористування в Україні: інституціональне підґрунтя, основні тенденції та фінансово-економічні механізми раціоналізації. Економіка та держава. 2018. № 9. С. 19–29.

113. Талавиря М. П. Розвиток сільських територій на засадах сталості. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. 2016. Вип. 1 (47). Т. 2. С. 146–150.

114. Талавиря М. П., Горай А. О. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації. Економіка АПК. 2018. № 11. С. 75–79.

115. Терещенко В. К., Ткачук В. А., Балановська Т. І. Соціально-економічний розвиток сільських територій: навчальний посібник. Київ-Ніжин, 2011. 348 с.

116. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку. Монографія. За ред. Кравціва В. С., Сторонянської І. З. Львів, 2020. 531 с.

117. Тимошенко М. М. Економічні стратегії сталого розвитку сільських територій. Інвестиції: практика та досвід. 2024. № 16. С. 31–34.

118. Тищенко О. Інклюзивний розвиток сільських територій в умовах децентралізації влади: проблеми та пріоритети. Університетські наукові записки. 2022. № 1–2 (85–86). С. 125–137.

119. Ткач А. А. Інституціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія: навчальний посібник. Київ, 2007. 304 с.

120. Ткачук В. А. Інвестиційна програма забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій. Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія: Економічні науки. 2017. № 1. С. 78–89.

121. Ткачук В. А. Інституціональне середовище сталого розвитку сільських територій. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». 2013. Вип. 12 (58). С. 230–234.

122. Ткачук В. А. Методологічні аспекти дослідження проблем соціально-економічного розвитку сільських територій. Облік і фінанси. 2015. № 2. С. 150–157.

123. Ткачук В. А. Обґрунтування моделі соціально-економічного розвитку сільських територій. Економіка АПК. 2015. № 7. С. 76–84.

124. Ткачук В. А., Негода Ю. В., Олійник Л. А. Державне регулювання розвитку рибного господарства в умовах надзвичайних та продовольчих викликів: пріоритети та фінансово-економічні методи. Агросвіт. 2023. № 18. С. 19–26.

125. Ткачук В. А., Ярмошенко О. Г. Малі форми господарювання у системі сільської економіки: перспективи дифузії та секторальний вимір. Економіка та суспільство. 2025. Вип. 76. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/6297/6240>.

126. Ткачук В., Давидюк М. Методологічне забезпечення дослідження процесів становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій: трансформація підходів та етапи формування. Економіка та суспільство. 2025. Вип. 78. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/6490/6430>.

127. Указ Президента України «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.

128. Хвесик М., Голян В., Князєв С. Раціоналізація природокористування як вагомий чинник соціально-економічного піднесення та зміцнення енергетичної самодостатності територіальних громад в умовах децентралізації. Економіка природокористування і охорони довкілля. 2015. С. 8–21.

129. Хвесик М. А., Бистряков І. К. Фінансово-економічні важелі капіталізації природних ресурсів у контексті забезпечення прибуткового природокористування. Фінанси України. 2014. № 5. С. 29–47.

130. Хвесик М. А., Бистряков І. К., Клиновий Д. В. Фінансово-економічний механізм капіталізації природних ресурсів об'єднаної територіальної громади. Фінанси України. 2018. № 4. С. 19–40.

131. Хвесик М. А., Бистряков І. К., Клиновий Д. В. Фінансово-економічний механізм реконструктивного розвитку України на засадах децентралізованого управління природними ресурсами. Економіка України. 2018. № 3. С. 3–20.

132. Хвесик М. А., Голян В. А. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів: монографія. Київ, 2007. 480 с.

133. Хвесик М. А., Ільїна М. В. Методологічні засади диференціації сільських територій. Економіка АПК. 2018. № 4. С. 12–18.

134. Хомюк Н. Л. Концептуальні положення диверсифікації розвитку сільських територій в умовах децентралізації. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2019. Вип. 1. С. 53–58.

135. Хомюк Н. Л. Особливості формування категорії «сільські території». Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Вип. 17 (2). С. 117–120.

136. Хомюк Н. Л. Теоретичні підходи до трактування поняття «диверсифікація розвитку сільських територій». Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. 2018. Т. 23. Вип. 7. С. 134–138.

137. Цвях О. М. Формування компенсаційного механізму екологічного реінжинірингу порушених земель в умовах воєнного часу: інвестиційні аспекти. Інвестиції: практика та досвід. 2025. № 11. С. 126–131.

138. Шахраюк-Онофрей С. І. Стратегічні перспективи вдосконалення організаційно-економічного механізму сталого розвитку сільських територій. Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії. 2013. № 1. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/1372>.

139. Шпильова Ю. Б. Сталий розвиток сільських територій України в умовах децентралізації влади. Автореферат дисертації доктора економічних наук. 08.00.06. НАН України, Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України». Київ, 2019. 44 с.

140. Штепа О. В. Орієнтири інноваційного розвитку сільських територій України в умовах трансформації економіки. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. Вип. 15. С. 152–155.

141. Що передбачає законопроект про підвищення податків. Dilovod. 7 грудня 2024. URL: <https://dilovod.ua/blog/zminy-u-podatkovomu-zakonodavstvi-ukrayiny-u-2024-2025-rokah//>

142. Юрчишин В. В. Село і селяни України в системі історично і суспільно зумовлених вітчизняних національних цінностей. Економіка АПК. 2011. № 2. С. 87–99.

143. Ядчук С. В. Господарський механізм аграрних формувань: навчальний посібник. Луцьк, 1996. 212 с.

144. Agribusiness of Ukraine during the war. 9th edition of the infographic guide. Agribusiness Ukraine. 2023. URL: <https://agribusinessinukraine.com/the-infographics-report-ukrainian-agribusiness-2022-eng/>.

145. Baidala V., Butenko V., Avramchuk L., Avramchuk B., Loshakova Y. Improvement of the system of indicators for measuring the ecological component of sustainable development of regions. Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice. 2021. Vol. 2 (37). P. 202–209.

146. Bryant C., Granjon D. Rural sustainability. Human settlement development. Encyclopedia of life support systems (EOLSS). 2009. P. 158–167.

147. Cherniavskyi S. Food Security for Ukraine and the World in the Context of the Peace Formula. Committee on Agrarian and Land Policy of Verkhovna Rada of Ukraine. 2024. URL: https://komagropolit.rada.gov.ua/news/main_news/75536.html.

148. Dominic Culverwel. Second phase of Ukraine's land reform underway, critics say law will hurt small farmers. Farmlandgrab. 2024. URL: <https://www.farmlandgrab.org/post/31959-second-phase-of-ukraine-s-land-reform-underway-critics-say-law-will-hurt-small-farmers>.

149. Export value of agricultural products from Ukraine to the European Union (EU-27) from 2015 to 2023. Statista Research Department. 2024. URL: <https://www.statista.com/statistics/876118/ukraine-agricultural-exports-to-the-eu/>.

150. Gay H., Frezal C., Adenäuer M. The impacts and policy implications of Russia's aggression against Ukraine on agricultural markets. OECD. 2024. URL: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/the-impacts-and-policy-implications-of-russia-s-aggression-against-ukraine-on-agricultural-markets-0030a4cd/>.

151. Guidelines on defining rural areas and compiling indicators for development policy. 2018. Food and Agriculture Organization of the United

Nations. URL: <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/5fc6bb8d-32a7-4c5e-ac71-81c1f19d13e4/content>.

152. Guinjoan E., Badia A., Tulla A. F. Noves ruralitats i desenvolupament rural. Estat de la qüestió i aplicació d'un nou mètode d'anàlisi a Catalunya: la rural web, Doc. d'Anàlisi Geogràfica. 2016. Vol. 62 (3). 503.

153. Holden E., Linnerud K., Banister D. Sustainable development: Our Common Future revisited. Global Environmental Change. 2014. Vol. 26. P. 130–139.

154. Holian V., Medynska N., Novakovska I., Bavrovska N., Shevchenko N., Kalinichenko D. Fiscal and Budgetary Dimensions of Waste Management Regulation in Ukraine. Navigating the Technological Tide: The Evolution and Challenges of Business Model Innovation. ICBT 2024. Lecture Notes in Networks and Systems. 2024. Vol. 1080. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-031-67444-0_31.

155. Novakovskyi L., Marchuk Yu., Holian V., Leonidova I., Bulysheva D., Groza V. Modern waste management strategies in context development of the green economy of Ukraine. Supported by: The International Conference of Business and Innovative Technology (ICBIT) The University College of Bahrain. May 29, 2024. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-031-71526-6_80.

156. Methodological manual on territorial typologies 2018 edition. 2018. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/9507230/KS-GQ-18-008-EN-N.pdf>.

157. Mihai F. C., Iatu C. Sustainable Rural Development under Agenda 2030. Sustainability Assessment at the 21st century. London, 2020. P. 9–18.

158. Nahorny V. V., Tiurina A. A., Baidala V. V., Ruban O. O., Nahorna O. V., Yermakov O. Yu. Modern aspects of agricultural business development on the principles of sustainability: Monography. Tallinn, 2024. 399 p.

159. Dorosh O., Dorosh Y., Tarnopolskyi Ye. Analysis of the bidding in Ukraine: problems and proposals for improvement. Land Management, Cadastre and Land Monitoring. 2020. № 1. URL: <https://journals.nubip.edu.ua/index.php/Zemleustriy/en/article/view/13879>.

160. Our Common Future. Report of the World Commission on Environment and Development. The World Commission on Environment and Development. 42nd Session of General Assembly of the United Nations. 1987. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>.

161. Regulation (EC) № 1059/2003 of the European Parliament and of the Council of 26 May 2003 on the establishment of a common classification of territorial units for statistics (NUTS). Access current version (01/01/2024). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32003R1059>.

162. Regulation (EU) 2017/2391 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2017 amending Regulation (EC) № 1059/2003 as regards the territorial typologies (Tercet). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32017R2391>.

163. Rural Development. Sustainable Development. Department of Economic and Social Affairs. United Nations. Date of application 10.04.2024. URL: <https://sdgs.un.org/topics/rural-development#description>.

164. Gasanov S., Ivashchenko O., Bartosh S., Klymenko K., Ukhmal N. Transformation of the budget system of Ukraine in the face of extraordinary challenges and threats. Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice. 2024. Vol. 1 (54). P. 84–101.

165. Souza R. P. O. Desenvolvimento rural no estado do Rio de Janeiro a partir de uma análise multidimensional. Rev. Econ. e Soc. Rural. 2019. Vol. 57 (1). P. 100–126.

166. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. General Assembly. 2015. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/peretvorennyanashoho-svitu-poryadok-dennyi-u-sferi-staloho-rozvytku-do-2030-roku>.

167. Ukraine Rapid Damage and Needs. World Bank Group, Government of Ukraine, European Union, United Nations. March 2023. URL:

<https://documents1.worldbank.org/curated/en/099184503212328877/pdf/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf>.

168. Ukrainian Commodities for Global Food Security and Ukrainian Farmer Security. World Trade Institute. 2023. URL: https://www.wti.org/media/filer_public/e9/3e/e93e0bb0-b58f-4a68-97ba-5c97736c13cd/mats_wti_october_2023.pdf.

169. Valverde F. A. N., García E. C., Perez J. A. C. A long-run analysis of neoendogenous rural development policies: the persistence of businesses created with the support of leader and proder in three districts of andalusia (Spain). *Ager*. 2018. Vol. (25). P. 189–219.

170. Zghurska O., Malik M., Baidala V., Somkina T., Kubiv S., Sukhostavets A., Huzhavina I. Modeling the influence of the environmental factor on ensuring the sustainability of Ukraine's food security. *Journal of Hygienic, Engineering and Design (Food Production and Processing)*. 2022. Vol. 40. P. 191–200.

ДОДАТКИ

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових виданнях,

включених до Переліку наукових фахових видань України

1. Давидюк М. В. Систематизація підходів у дослідженні понятійно-категоріального апарату сталого розвитку сільських територій. Журнал стратегічних економічних досліджень. 2024. № 2 (19). С. 93–113.

2. Давидюк М. В. Сільські території в умовах поглиблення децентралізації: формування комплексного підходу до забезпечення сталого розвитку. Агросвіт. 2025. № 11. С. 186–192.

3. Давидюк М. В. Інституційні засади формування економічного механізму сталого розвитку сільських територій в умовах воєнних та повоєнних викликів. Агросвіт. 2025. № 13. С. 20–24.

4. Давидюк М. В. Актуалізація принципів сталого розвитку аграрних підприємств України у повоєнний період. Актуальні проблеми економіки. 2025. № 8 (290). С. 124–136.

5. Ткачук В. А., **Давидюк М. В.** Методологічне забезпечення дослідження процесів становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій: трансформація підходів та етапи формування. Економіка та суспільство. 2025. № 78. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/6490/6430> (*Ткачуком В. А. обґрунтовано підхід до побудови архітектури дослідження сутності економічного механізму сталого розвитку сільських територій. Давидюком М. В. розкрито зміст економічного механізму сталого розвитку сільських територій в сучасних умовах*).

Тези наукових доповідей

6. Давидюк М. В. Економічні виклики розвитку аграрного сектору сільських територій України в умовах післявоєнного відновлення. Фінансово-кредитне та обліково-аналітичне забезпечення післявоєнного відновлення економіки України: Міжнародна науково-практична конференція з нагоди

святкування 50-річчя кафедри статистики та економічного аналізу, 30-річчя кафедри фінансів та 25-річчя кафедри банківської справи та страхування, м. Київ, 5–6 жовтня 2023 року: тези доповіді. Київ, 2023. С. 397–400.

7. Давидюк М. В. Актуальні питання фінансового забезпечення сільських територій в умовах воєнного стану. Фінансові механізми забезпечення відновлення економіки України в сучасних умовах: Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених, м. Ірпінь, 22 лютого 2024 року: тези доповіді. Ірпінь, 2024. С. 117–119.

8. Давидюк М. В., **Ткачук В. А.** Сутність комплексного підходу до забезпечення сталого розвитку сільських територій. Здобутки та досягнення прикладних та фундаментальних наук XXI століття: IX Міжнародна наукова конференція, м. Миколаїв, 16 травня 2025 року: тези доповіді. Вінниця, 2025. С. 28–30. *(Давидюком М. В. ідентифіковано складові сталого розвитку сільських територій. Ткачуком В. А. сформульовано зміст комплексного підходу щодо переведення сільських територій на модель сталого розвитку).*

9. Давидюк М. В. Інституційні виміри становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій в сучасних умовах. Глобальні виклики та інновації: шляхи розвитку сучасної науки: IV Міжнародна наукова конференція, м. Львів, 11 липня 2025 року: тези доповіді. Вінниця, 2025. С. 12–14.

10. Давидюк М. В. Економічний механізм забезпечення сталого розвитку сільських територій: специфікація структурних елементів. Розвиток наук в умовах нової реальності: проблеми та перспективи: V Міжнародна наукова конференція, м. Тернопіль, 19 вересня 2025 року: тези доповіді. Вінниця, 2025. С. 20–23.

Додаток Б

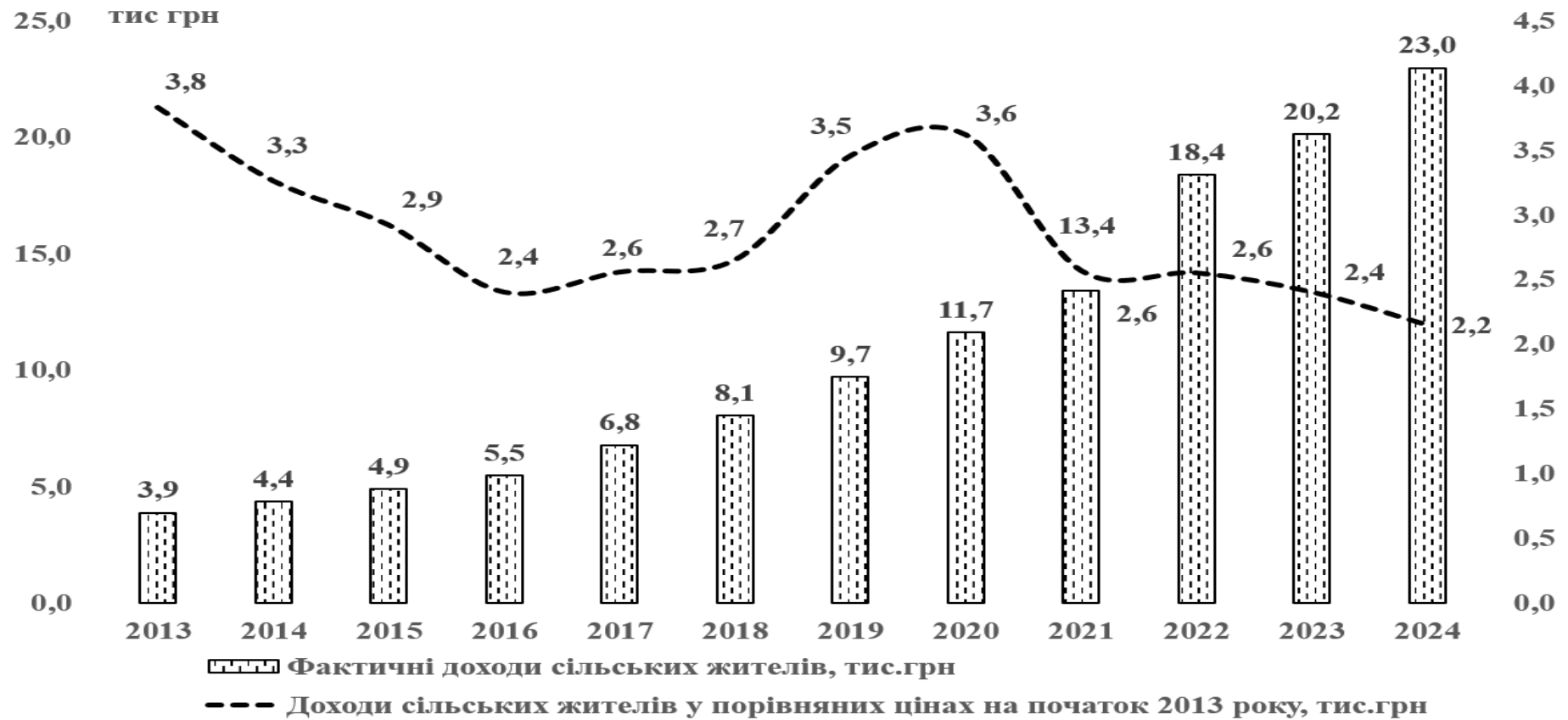

Рис. Фактичні та реальні (у порівняних цінах) середньомісячні доходи сільських жителів у 2013–2024 роках у цілому по Україні, тис. грн*

Примітка. *Розраховано за даними Державної служби статистики [105–110]

**Кореляційна матриця встановлення взаємозв'язку між результиуючим показником
та ключовим предиктором зміцнення бюджетної самодостатності сільських територіальних громад
у 2013–2024 роках***

Показник	Доходи сільських бюджетів, млн грн	Додана вартість у сільському господарстві, млн грн	Частку доданої вартості у сільському господарстві у ВВП країни, %	Надходження коштів від продажу земель, млн грн	Частка коштів від продажу земель у доходах від операцій з капіталом, %	Доходи сільських бюджетів від власності та підприємницької діяльності, млн грн	Доходи сільських бюджетів від операцій з капіталом, млн грн	Надходження податку на майно до сільських бюджетів, млн грн	Надходження єдиного податку до сільських бюджетів, млн грн
Доходи сільських бюджетів, млн грн	1								
Додана вартість у сільському господарстві, млн грн	0,884	1							
Частка доданої вартості у сільському господарстві у ВВП країни, %	-0,485	-0,244	1						
Надходження коштів від продажу земель, млн грн	0,857	0,761	-0,534	1					
Частка коштів від продажу земель у доходах від операцій з капіталом, %	0,794	0,670	-0,577	0,693	1				
Доходи сільських бюджетів від власності та підприємницької діяльності, млн грн	0,815	0,858	-0,248	0,744	0,558	1			
Доходи сільських бюджетів від операцій з капіталом, млн грн	0,840	0,763	-0,503	0,998	0,646	0,745	1		
Надходження податку на майно до сільських бюджетів, млн грн	0,571	0,727	-0,090	0,685	0,570	0,666	0,699	1	
Надходження єдиного податку до сільських бюджетів, млн грн	0,580	0,701	-0,143	0,734	0,559	0,680	0,746	0,982	1

Примітка. Розраховано за даними Державної служби статистики [105–110] України та Міністерства фінансів України [13–18]

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ

**ІНСТИТУТ
АГРОЕКОЛОГІЇ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ**

03143, Україна, м. Київ, вул. Метрологічна, 12, +380445262338

e-mail: agroecologynaan@gmail.com

14.05.2026 № 291
На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи

ДАВИДЮКА Миколи Вадимовича на тему:

«Економічний механізм забезпечення сталого розвитку сільських територій у повоєнний період»

В умовах завершення процесу формування в Україні мережі укрупнених сільських та селищних територіальних громад актуалізується вирішення проблеми переведення економічної, соціальної та екологічної складових функціонування сільської поселенської мережі на модель сталого розвитку. У дисертації Давидюка М.В. сформовано інституційне підґрунтя та теоретико-методологічне забезпечення становлення економічного механізму сталого розвитку сільських територій у повоєнний період, що свідчить про її актуальність та відповідність сучасним викликам.

Розроблений Давидюком М.В. парадигмальний концепт формування інституційної архітектури становлення економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій, який побудований на основі усунення впливу екстрактивних інститутів (обмежують доступ більшості сільських мешканців до розподілу комунальних та інших благ) та зміцнення інклюзивних інститутів (забезпечують максимальний доступ сільського населення до розподілу та перерозподілу активів, які концентруються на відповідних сільських територіях), що у підсумку сприятиме сталого розвитку соціальної, економічної та екологічної складових сфери життєдіяльності сільського населення, використовується у науково-дослідній діяльності Інституту агроєкології і природокористування НААН України, зокрема в межах виконання наукової теми «Еколого-економічний механізм розвитку управління сільськими територіями в умовах децентралізації» (№ ДР 0222U004961)».

Заступник директора з наукової роботи

Інституту агроєкології і природокористування НААН

д.с.-г.н., проф., член-кор. НААН

Олена ДЕМ'ЯНЮК

**Асоціація
Фахівців
Землеустрою
України**

**ВСЕУКРАЇНСЬКА
ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
«АСОЦІАЦІЯ ФАХІВЦІВ ЗЕМЛЕУСТРОЮ
УКРАЇНИ»
саморегулювна організація у сфері
землеустрою**

Код ЄДРПОУ 40934691

м. Київ, просп. Перемоги 131А, оф.93

Тел.(068)-001-07-02

afzy@ukr.net

afz.com.ua

Вих. № 34 від 28 травня 2026 р.

Довідка

про впровадження результатів дисертаційної роботи

Давидюка Миколи Вадимовича на тему:

**«Економічний механізм забезпечення сталого розвитку сільських територій у
повоєнний період»**

В умовах воєнних та повоєнних викликів, а також у зв'язку з укрупненням територіальних громад та земельною дерегуляцією актуалізувалася проблема використання наявних резервів забезпечення сталого розвитку сільських територій. У дисертаційній роботі Давидюка Миколи Вадимовича розроблено економічний механізм забезпечення сталого розвитку сільських територій України у повоєнний період, що свідчить про її актуальність та своєчасність.

У діяльності Асоціації фахівців землеустрою України при підготовці проектів нормативно-правових актів та методичних рекомендацій використовуються результати дисертаційної роботи Давидюка М.В., які стосуються становлення інституційної архітектури переводу сільських територій на модель сталого розвитку, яка базується на Глобальних цілях сталого розвитку, затверджених ООН, Єдиній аграрній політиці ЄС та фундаментальних засадах поглиблення децентралізації і функціонування мережі укрупнених територіальних громад в Україні, а також передбачає трансформацію стратегічного цілепокладання розвитку сільського господарства та сільських територій на період до 2030 року через модернізацію системи фінансового стимулювання сталого розвитку соціальної, економічної та екологічної складових функціонування сільської поселенської мережі, зокрема фінансово-інвестиційного забезпечення екологічного реінжинірингу сільськогосподарських земель та земель лісгосподарського призначення, порушених внаслідок російської збройної агресії.

Голова Правління,
доктор економічних наук

Анатолій ПОЛТАВЕЦЬ